

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

ΒΑΣΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ, ΚΛΑΔΙΚΕΣ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΕΙΣ, ΑΓΡΟΤΡΟΦΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ 2017

ΑΘΗΝΑ

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

**ΒΑΣΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ, ΚΛΑΔΙΚΕΣ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΕΙΣ, ΑΓΡΟΤΡΟΦΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ**

Ιούλιος 2017

ISBN: 978-960-9571-85-2

Copyright © INE ΓΣΕΕ

Ιουλιανού 24, Αθήνα 10434

Τηλ. 210 8202247, 210 8202249

e-mail: f.athousaki@inegsee.gr, www.inegsee.gr

Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Στέλλα Ζούπα

*Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή
μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη.
Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.*

Η παρούσα μελέτη αναρτήθηκε στο site του INE ΓΣΕΕ στις 27/07/2017.

Περιεχόμενα

1.	<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</u>	3
2.	<u>Η ΠΟΛΥΔΙΑΣΤΑΤΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ</u>	6
2.1	<u>Αφετηρία για την ανάλυση της οικονομικής επίδρασης του τουρισμού</u>	6
2.2	<u>Απώλειες και διαρροές εσόδων προς το εξωτερικό</u>	7
2.3	<u>Πτυχές για τη μελέτη του τουρισμού</u>	8
2.4	<u>Η αποκατάσταση της σχέσης ανάμεσα στον αριθμό των αφίξεων-διανυκτερεύσεων και στο ρόλο των άλλων κλάδων της οικονομίας</u>	10
2.5	<u>Ο τουρισμός ως εξωστρεφής διαδικασία πέραν της οπτικής της χώρας υποδοχής</u>	12
3.	<u>Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ</u>	14
3.1	<u>Η σημασία του τουρισμού για την ελληνική οικονομία</u>	14
3.1.1	<u>Έσοδα Δημοσίου</u>	14
3.1.2	<u>Η σημασία του τουριστικού ισοζυγίου</u>	14
3.1.3	<u>Η πολλαπλασιαστική επίδραση του τουρισμού</u>	19
3.2	<u>Ελλείμματα στατιστικής παρακολούθησης παρά τη σπουδαιότητα του κλάδου</u>	20
3.3	<u>Δομή και γεωγραφική κατανομή του κλάδου</u>	23
3.4	<u>Βασικοί δείκτες τουριστικής κίνησης</u>	28
3.4.1	<u>Εισερχόμενη ταξιδιωτική κίνηση</u>	28
3.4.2	<u>Αφίξεις κατά κατηγορία μέσου μεταφοράς</u>	30
3.4.3	<u>Η εξέλιξη των διανυκτερεύσεων</u>	31
3.4.4	<u>Η εξέλιξη των τουριστικών εισπράξεων</u>	32
3.4.5	<u>Εποχικότητα των εισπράξεων</u>	36
3.4.6	<u>Η σχέση αφίξεων και εισπράξεων</u>	38
3.4.7	<u>Διάρκεια και δαπάνη ανά ταξίδι</u>	42
3.5	<u>Ύφεση, προσφυγικό και η διεθνής εικόνα της Ελλάδας</u>	47
3.5.1	<u>Ύφεση και προσφυγικό</u>	47
3.5.2	<u>Τουρισμός και ύφεση (2010-2014)</u>	48
3.5.3	<u>Η πορεία των εισπράξεων από ταξίδια για επαγγελματικούς λόγους</u>	49
3.6	<u>Η δυναμική αύξηση των αφίξεων: Ερμηνεία και αφετηρία ποιοτικής μεταβολής</u>	51
3.7	<u>Κλαδικές διασυνδέσεις</u>	52
3.8	<u>Τουρισμός και αγροδιατροφικό σύστημα</u>	62
3.9	<u>Θεματικός τουρισμός</u>	69
4.	<u>ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ</u>	70
5.	<u>ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ</u>	74
	<u>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</u>	84

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο τουρισμός, ως σύνολο οικονομικών δραστηριοτήτων, έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτενούς μελέτης στην εγχώρια βιβλιογραφία. Ωστόσο, η θεματολογία των μελετών παρουσιάζει μια ασυμμετρία σε σχέση με τις υφιστάμενες αλλά και τις εν δυνάμει διαστάσεις του τουρισμού. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει από το γεγονός ότι στη συζήτηση, πλην εξαιρέσεων, κυριαρχεί το ζήτημα των αφίξεων σε βάρος της ανάλυσης των πολλαπλασιαστικών επιπτώσεων για μια σειρά κλάδους της οικονομίας, σε όρους εισοδήματος και απασχόλησης, και ακόμη περισσότερο σε σχέση με τις δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας για την εμπλοκή της στην κάλυψη των αναγκών της διεθνούς τουριστικής ζήτησης.

Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος, ή ορθότερα η ανάδειξη της σημασίας την οποία έχει η πύκνωση των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων, γύρω από τη ζήτηση που προέρχεται από τον τουρισμό, καθώς και η πιο επιθετική και εξωστρεφής δραστηριότητα με προσανατολισμό τη διεθνή τουριστική αγορά, είναι το σημείο που διαφοροποιεί την παρούσα μελέτη σε σχέση με τον κύριο όγκο των μελετών για τον τουρισμό.

Η τρέχουσα συγκυρία μας διευκολύνει να εμπλουτίσουμε την οπτική που κυριαρχεί και βάσει της οποίας αντιμετωπίζεται ο τουρισμός. Τα τελευταία χρόνια, ενώ βασικοί δείκτες της οικονομίας βρίσκονται στο φάσμα της ύφεσης ή της στασιμότητας, ο αριθμός των αφίξεων τουριστών από το εξωτερικό στην Ελλάδα αυξάνεται με εξαιρετικά δυναμικό ρυθμό. Τα προφανή οφέλη από τις ιδιαίτερα θετικές εξελίξεις στον αριθμό των αφίξεων συμπίπτουν χρονικά με τη δραματική υποχώρηση της εγχώριας παραγωγικής βάσης, καθώς και με την επιδείνωση των εργασιακών σχέσεων.

Ως εκ τούτου τίθεται το εύλογο ερώτημα κατά πόσο το όφελος από τον τουρισμό διαχέεται, σε όρους εισοδήματος και απασχόλησης, αφενός μεταξύ των επιχειρήσεων που άμεσα συνδέονται με τον τουρισμό, αφετέρου αν συμμετέχουν σε αυτό και οι κλάδοι οι οποίοι συνδέονται με τον τουρισμό με έμμεσο τρόπο. Το εν λόγω γενικό ερώτημα μπορεί να τεθεί και όσον αφορά τη γεωγραφική-περιφερειακή διάσταση, στο πλαίσιο μιας σχέσης εθνικού-περιφερειακού και περιφερειακού-τοπικού. Βασικό ερώτημα είναι ο τρόπος με τον οποίο το συγκεκριμένο όφελος μπορεί να επιμεριστεί σε μεγαλύτερο βαθμό τόσο γενικά στην ελληνική οικονομία και κοινωνία όσο και σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Με στόχο την ανάδειξη και την αξιοποίηση των δυνατοτήτων που απορρέουν από την ευνοϊκή εξέλιξη των αφίξεων, η μελέτη –εκτός από την ανάλυση των άμεσων δεικτών (αφίξεις, διανυκτερεύσεις, τουριστική δαπάνη)– επικεντρώνεται σε δύο

ακόμη τομείς: Ο πρώτος αφορά τις εγχώριες κλαδικές διασυνδέσεις που είναι δυνατόν να αναπτυχθούν με την αξιοποίηση του εισερχόμενου τουρισμού. Ο δεύτερος αφορά τις αναπτυξιακές δυνατότητες για την αναβάθμιση της χώρας, πέραν του ρόλου της ως χώρας υποδοχής, και ως χώρας αποστολής τουριστών και ως οικονομίας προσφοράς ενδιάμεσων και τελικών αγαθών και υπηρεσιών με προορισμό τη διεθνή τουριστική ζήτηση εκτός Ελλάδας. Με βάση τα παραπάνω, η παρούσα μελέτη εστιάζει στην ανάδειξη μιας περισσότερο ισορροπημένης και ολιστικής οπτικής για τον εξωστρεφή και αναπτυξιακό ρόλο του τουρισμού, λαμβάνοντας βέβαια υπόψη τις διαφορετικές απαιτήσεις και τον διαφορετικό βαθμό δυσκολίας καθεμιάς από τις επιμέρους οπτικές.

Από το υφιστάμενο και το εν δυνάμει μερίδιο κάθε κλάδου στην τουριστική δαπάνη προκύπτει και ο τρόπος βάσει του οποίου αυτός τοποθετείται απέναντι στο μοντέλο της τουριστικής ανάπτυξης και στα επιμέρους χαρακτηριστικά του. Με αυτή την έννοια, η κινητήρια δύναμη για την οπτική διεύρυνσης των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων και τη διάχυση του οφέλους αναμένεται να προέρχεται περισσότερο από τους έμμεσα εμπλεκόμενους, τους «δορυφορικούς» κλάδους (εστίαση, εμπόριο, βιοτεχνία, αναψυχή κ.ά.) σε σχέση με τους κλάδους του τουρισμού με τη στενή έννοια (μεταφορές, καταλύματα). Επίσης διαφοροποιημένο αναμένεται να είναι το ενδιαφέρον των άμεσα και των έμμεσα εμπλεκόμενων με τον τουρισμό και όσον αφορά τον προσανατολισμό για την κάλυψη της τουριστικής ζήτησης σε διεθνές επίπεδο.

Μέσω της ανάλυσης, όπως περιγράφηκε παραπάνω, επιδιώκεται αφενός η αποτύπωση των ποσοτικών και των ποιοτικών στοιχείων της υφιστάμενης κατάστασης, αφετέρου –και κυρίως– η ανάδειξη της δυναμικής αυτών των στοιχείων. Η εμβάθυνση και η πλήρης κατανόηση των ποιοτικών χαρακτηριστικών και των τάσεων αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ προϋπόθεση για τη διατύπωση στόχων και τη χάραξη κατάλληλης στρατηγικής. Για τους ανωτέρω λόγους το αντικείμενο της παρούσας μελέτης επικεντρώνεται κυρίως στην αναπτυξιακή δυναμική την οποία μπορεί να υποκινήσει ο τουρισμός και συγχρόνως να ωφεληθεί από αυτήν.

Ο βασικός στόχος που επιδιώκεται με τη μελέτη είναι η ανάδειξη ορισμένων δυνατοτήτων του τουρισμού που μέχρι στιγμής δεν έχουν αξιοποιηθεί επαρκώς. Συγκεκριμένα επιχειρείται να τεκμηριωθεί ότι ο εμπλουτισμός και η διεύρυνση της οπτικής βάσει της οποίας αντιμετωπίζεται ο τουρισμός (κλαδικές διασυνδέσεις, προσανατολισμός στη ζήτηση σε διεθνές επίπεδο) μπορεί να αποτελέσουν παράλληλους στρατηγικούς στόχους με τον στόχο για αύξηση και διατήρηση σε υψηλό επίπεδο των αφίξεων. Είναι προφανές ότι πρόκειται για στόχους αυξημένης δυσκολίας, συγχρόνως όμως και για αποδοτικότερους στόχους. Πρόκειται για ένα ανώτερο επίπεδο ανάπτυξης, καθώς προϋποθέτει ποιοτική αναβάθμιση, διαφοροποίηση, ποσοτική διεύρυνση και γεωγραφική επέκταση της προσφοράς, και ασφαλώς πολιτικές και επιχειρηματικές πρωτοβουλίες αντίστοιχης εμβέλειας.

Στο κείμενο που ακολουθεί εξετάζεται η κατάσταση του τουρισμού σε επίπεδο εθνικής οικονομίας, με αναφορά στον άμεσο και στον έμμεσο ρόλο του, μέσω των κλαδικών διασυνδέσεων με έμφαση στο αγροτροφικό σύστημα. Ακολούθως εξετάζεται η Περιφέρεια Κρήτης. Η μελέτη ολοκληρώνεται με τη διατύπωση συμπερασμάτων και πλαισίου προτάσεων.

2. Η ΠΟΛΥΔΙΑΣΤΑΤΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

2.1 Αφετηρία για την ανάλυση της οικονομικής επίδρασης του τουρισμού

Αφετηρία για την ανάλυση της οικονομικής επίδρασης του τουρισμού είναι ο προσδιορισμός του τρόπου με τον οποίο εντάσσεται στο οικονομικό κύκλωμα. Πρόκειται για μια σύνθετη διαδικασία, καθώς ο τουρισμός συνιστά ένα ιδιαίτερο οικονομικό φαινόμενο. Η ιδιαιτερότητά του έγκειται στο ότι επιδρά και ανιχνεύεται σε πολλά επίπεδα της οικονομίας, τόσο από την πλευρά της προσφοράς όσο και από την πλευρά της ζήτησης.

Ο τουρισμός των αλλοδαπών από άποψη παραγωγής είναι ένα σύνθετο οικονομικοκοινωνικό φαινόμενο που εκφράζεται ως μια ετησίως ιδιαίτερα διαμορφούμενη ιδιωτική κατανάλωση στην οικονομία.¹ Ωστόσο, η κάλυψη της τελικής ζήτησης προϋποθέτει τη διασφάλιση της ενδιάμεσης ζήτησης ή/και τις εισαγωγές. Επιπλέον, ο τουρισμός –ως ιδιόμορφη τελική κατανάλωση– εξαρτάται από ευρύ πλέγμα παραγόντων, οικονομικών, κοινωνικών, περιβαλλοντικών, πολιτισμικών κ.λπ. Συνεπώς, η μελέτη του τουρισμού απαιτεί διεπιστημονικότητα, ενώ η διαμόρφωση της σχετικής πολιτικής απαιτεί ολιστικές προσεγγίσεις.

Η ασάφεια και η αδυναμία οριοθέτησης της έννοιας του τουρισμού αντανakλάται και στην αδυναμία προσδιορισμού των επιπτώσεών του στην οικονομία. Για τον λόγο αυτό χρησιμοποιούνται τεχνικές με τις οποίες εκτιμώνται ξεχωριστά οι άμεσες, οι έμμεσες και οι συνολικές επιδράσεις του σε διάφορα μεγέθη της οικονομίας (ΑΕΠ, εισόδημα, κατανάλωση, απασχόληση, ισοζύγιο πληρωμών κ.ά.).

---

¹ Βλ. Ζαχαράτος (1986).

2.2 Απώλειες και διαρροές εσόδων προς το εξωτερικό

Σύμφωνα με μελέτη του ΚΕΠΕ,² εκτιμάται ότι από το σύνολο του εισερχόμενου τουριστικού εισοδήματος ποσοστό 12,9% διαρρέει στο εξωτερικό (1,96 δισ. ευρώ από τα 15,2 δισ. ευρώ για το έτος 2014). Πρόκειται ασφαλώς για ένα σημαντικό εύρημα το οποίο αναδεικνύει το μέγεθος μιας εν δυνάμει αγοράς το οποίο δεν αξιοποιείται από την εγχώρια οικονομία.

Ωστόσο, για την εκτίμηση της κατανομής της συνολικής τουριστικής δαπάνης, πέραν των *διαρροών*, είναι χρήσιμη και η έννοια των *απωλειών*. Αν οι *διαρροές* αφορούν το τμήμα των ήδη εισπραγμένων εσόδων το οποίο επανεξάγεται, ως *απώλειες* θα μπορούσαν να θεωρηθούν τα εν δυνάμει έσοδα τα οποία δεν εισπράττονται από τη χώρα υποδοχής, αλλά από τις χώρες προέλευσης ή άλλες χώρες που συμμετέχουν με κάποιον τρόπο στην τελική ή/και στην ενδιάμεση τουριστική ζήτηση (έσοδα των ταξιδιωτικών πρακτόρων, των αεροπορικών εταιρειών κ.λπ.). Η κατάσταση και οι τάσεις των εν λόγω μεγεθών έχουν ιδιαίτερα κρίσιμη σημασία για το τελικό αποτέλεσμα σε όρους εισοδήματος και απασχόλησης.

---

² Βλ. ΚΕΠΕ (2015).

2.3 Πτυχές για τη μελέτη του τουρισμού

Με βάση τα παραπάνω, η μελέτη των οικονομικών επιδράσεων του τουρισμού μπορεί να γίνει:

- i. Από την οπτική της χώρας υποδοχής:
  - σε *πρώτο* επίπεδο, ο τουρισμός εμφανίζεται ως ζήτηση για μεταφορές, καταλύματα και στους κλάδους που παράγουν κυρίως καταναλωτικά αγαθά και υπηρεσίες (σε όρους τελικής ζήτησης),
  - σε *δεύτερο* επίπεδο ο τουρισμός εμφανίζεται στην ενδιάμεση ζήτηση όλων των κλάδων.
Το τμήμα της τελικής και ενδιάμεσης ζήτησης που δεν καλύπτεται από την οικονομία της χώρας υποδοχής καλύπτεται από εισαγωγές.
- ii. Η αλλαγή της οπτικής από χώρα υποδοχής σε χώρα αποστολής/προέλευσης τουριστών αλλά και αγαθών και υπηρεσιών με προορισμό την κάλυψη της διεθνούς τουριστικής ζήτησης δημιουργεί ένα *τρίτο* επίπεδο οικονομικού ενδιαφέροντος. Στην ελληνική οικονομία, και κυρίως στον τουρισμό και στους «όμορους» κλάδους, υπάρχει συσσωρευμένη εμπειρία η οποία μπορεί να αξιοποιηθεί αποτελεσματικά στο πεδίο της διεθνούς τουριστικής αγοράς.
Με βάση τα παραπάνω, οι οικονομικές διαστάσεις του τουρισμού είναι δυνατόν να μελετηθούν σε τρία επίπεδα.
  - α. Στο επίπεδο των αφίξεων στη χώρα υποδοχής και των παράγωγων δεικτών (διανυκτερεύσεις, τουριστική δαπάνη κ.ά.).
  - β. Στο επίπεδο των διακλαδικών σχέσεων.
  - γ. Στο επίπεδο που θα μπορούσε να ονομαστεί «ο τουρισμός των άλλων», δηλαδή στον εμπλουτισμό της οπτικής μιας χώρας ως οικονομίας που προσανατολίζεται στην κάλυψη των αναγκών της διεθνούς τουριστικής ζήτησης.

Ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης και τα χαρακτηριστικά κάθε χώρας, το σημείο αφετηρίας και η δυναμική των τριών επιπέδων διαφοροποιούνται σημαντικά.

Συνεπώς, η πληρέστερη συμβολή του τουρισμού στην οικονομία βρίσκεται στην κατεύθυνση:

- της μεγιστοποίησης της *τελικής* ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών εγχώριας προέλευσης από τους τουρίστες,
- της μέγιστης δυνατής εγχώριας κάλυψης της *ενδιάμεσης* ζήτησης,
- της διεύρυνσης της προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών για την κάλυψη της *διεθνούς τουριστικής ζήτησης*,
- της μετατόπισης της προσφοράς προς *υψηλότερα επίπεδα της αλυσίδας αξίας*.

Η μεγιστοποίηση της συνολικής (άμεσης και έμμεσης) συμβολής του τουρισμού στην οικονομία αφορά το σύνολο των κλάδων της οικονομίας και εκτείνεται και

πέραν των συνόρων της χώρας. Ως εκ τούτου, υπερβαίνει προσεγγίσεις οι οποίες αντιμετωπίζουν τον τουρισμό ως ζήτημα μόνο ορισμένων κλάδων, κυρίως αυτών που παρέχουν καταλύματα και όσων συνδέονται/εμφανίζονται στην τελική ζήτηση (ή και σε τμήματα αυτής). Κατά συνέπεια, οι αντιλήψεις πολιτικής οι οποίες δίνουν μονομερή έμφαση σε μία ή σε ορισμένες μόνο πτυχές της συμβολής του τουρισμού από το σύνολο των ανωτέρω παραμέτρων οι οποίες διαμορφώνουν τη συνολική (τελική και ενδιάμεση) ζήτηση κρίνονται ως ανεπαρκείς.

Ο *έμμεσος* ρόλος του τουρισμού παραμένει στη σκιά του *άμεσου* τόσο σε όρους συζήτησης όσο και σε οικονομικούς όρους. Οι κυριότεροι λόγοι γι' αυτό συνδέονται με το επίπεδο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και την αδυναμία της να αξιοποιήσει όλο το φάσμα των δραστηριοτήτων που εμπλέκονται με τον τουρισμό. Βέβαια, αν αυτό που ανέφερε ο Γενικός Γραμματέας του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (UNWTO) Τάλεμπ Ριφάι (Taleb Rifai)³ έχουν βάση, ότι δηλαδή η Ελλάδα εμφανίζει μέση δαπάνη 500 δολάρια, έναντι 1.000 δολαρίων του μέσου όρου παγκοσμίως, τότε ενδεχομένως ο ρόλος των έμμεσα εμπλεκόμενων κλάδων να αναβαθμίζεται καθοριστικά. Επιπλέον, ένα τέτοιο στοιχείο απαιτεί διερεύνηση, καθώς εγείρονται πολύ σοβαρά ζητήματα όχι μόνο για την επάρκεια της στατιστικής παρακολούθησης, αλλά και σχετικά με την επάρκεια των εισπρακτικών μηχανισμών στον εντοπισμό της φορολογητέας ύλης και στην είσπραξη των σχετικών φόρων.

Όσο όμως και αν η μονομερής προβολή του *άμεσου* ρόλου έχει ερμηνείες, δεν συνιστά μια δεδομένη κατάσταση στο διηνεκές, και συνεπώς η αναπτυξιακή πολιτική θα πρέπει να στοχεύει στην αποκατάσταση μιας ρεαλιστικότερης σχέσης με τον *έμμεσο* ρόλο του τουρισμού.

---

³ Βλ. ομιλία στην ημερίδα του Υπουργείου Τουρισμού και του ΕΟΤ με τίτλο: «Ελλάδα Προορισμός 365 Ημέρες. Ο ρόλος της αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης», Αθήνα, 2 Μαρτίου 2017.

2.4 Η αποκατάσταση της σχέσης ανάμεσα στον αριθμό των αφίξεων-διανυκτερεύσεων και στο ρόλο των άλλων κλάδων της οικονομίας

Το σύνηθες σημείο αφετηρίας στην ανάλυση των οικονομικών σχέσεων ανάμεσα στον τουρισμό και στους άλλους κλάδους της οικονομίας είναι ο αριθμός των αφίξεων και των διανυκτερεύσεων. Ακολουθεί η δαπάνη σε διάφορες εκδοχές (σε καταλύματα, εστίαση, μεταφορές, αγορές, ψυχαγωγία κ.λπ.).

Αυτό το είδος και η συγκεκριμένη οπτική της ανάλυσης βασίζεται στο ότι ο αριθμός των αφίξεων και των διανυκτερεύσεων συνιστούν τα αφετηριακά μεγέθη από τα οποία εξαρτώνται όλα τα υπόλοιπα. Ενδεχομένως, σε αυτό το δεδομένο να εδράζεται και η λανθάνουσα αντίληψη περί *μονομερούς εξάρτησης* των άλλων κλάδων της οικονομίας από τις αφίξεις και τις διανυκτερεύσεις. Ωστόσο, η πλήρης εικόνα είναι ότι ανάμεσα στον αριθμό των αφίξεων και των διανυκτερεύσεων και στους άλλους κλάδους της οικονομίας υπάρχει σχέση *αλληλεξάρτησης*. Οι άλλοι κλάδοι της οικονομίας, μαζί με τον κλάδο των καταλυμάτων, *συνδιαμορφώνουν* την εικόνα της χώρας, τον βαθμό ικανοποίησης των τουριστών κ.λπ., και σε τελική ανάλυση επηρεάζουν καθοριστικά τον αριθμό των αφίξεων και των διανυκτερεύσεων. Στον βαθμό που πράγματι υπάρχει αυτή η λανθάνουσα και εσφαλμένη οπτική, απαιτείται η υπέρβασή της, με την έννοια της αποκατάστασης της σχέσης αίτιου-αιτιατού και του ρόλου κάθε επιμέρους παράγοντα στη διαμόρφωση του τελικού αποτελέσματος. Με αυτή την έννοια, απαιτείται αναβάθμιση της σημασίας των άλλων κλάδων, αντί να τους αποδίδεται δευτερεύων ρόλος λόγω της σχετικά μικρότερης συμμετοχής τους στην τουριστική δαπάνη αλλά και της οικονομικής εξάρτησής τους από τα αφετηριακά μεγέθη, δηλαδή από τις αφίξεις και τις διανυκτερεύσεις.

Η μονομερής έμφαση στον αριθμό των αφίξεων οδήγησε— μεταξύ άλλων αιτιών— και στη μονομερή εστίαση της πολιτικής σε δραστηριότητες μάρκετινγκ και δημοσίων σχέσεων, σε βάρος μιας αναπτυξιακής πολιτικής για την ολοκληρωμένη ένταξη του τουρισμού στο σύνολο της οικονομίας.

Στον βαθμό που ο αριθμός των αφίξεων, καθώς μάλιστα βαίνει αυξανόμενος, εκλαμβάνεται σχεδόν ως δεδομένος και συγχρόνως θεωρείται το κυριότερο κριτήριο επιτυχίας, ενδέχεται να λειτουργήσει προς την αναπαραγωγή της ανωτέρω μονομερούς προσέγγισης, να δημιουργεί εφησυχασμό και να αδρανοποιεί τα αναπτυξιακά αντανακλαστικά. Το αποτέλεσμα μιας τέτοιας αντίληψης θα είναι να παραμείνει στο παρασκήνιο η αναγκαιότητα για μια ολοκληρωμένη ανάπτυξη και δυναμική αναβάθμιση των πολλαπλασιαστικών και ουσιαστικών αναπτυξιακών δυνατοτήτων του τουρισμού.

Συγχρόνως όμως η δυναμική στις αφίξεις αναδεικνύει τις δυνατότητες του τουρισμού για την ανάπτυξη διακλαδικών σχέσεων και για την υποκίνηση πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων. Πρόκειται για μια εξαιρετική ευκαιρία που πρέπει να αξιοποιηθεί στο έπακρο και να αποτελέσει εφελτήριο για την εδραίωση

της μελλοντικής ανάπτυξης. Προϋπόθεση όμως γι' αυτό είναι η αναβάθμιση της αντίληψης που αφορά την πύκνωση και την ενδυνάμωση των κλαδικών διασυνδέσεων. Για την εμπέδωση της κρισιμότητας των κλαδικών διασυνδέσεων απαιτείται η αποκατάσταση της αμοιβαιότητας στη σχέση του αριθμού των αφίξεων και του ρόλου των άλλων κλάδων της οικονομίας. Βέβαια, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι για την αναγκαία αλλαγή λειτουργούν ανασταλτικά μια σειρά από αντικειμενικές δυσκολίες, λόγω των δομικών προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας.

2.5 Ο τουρισμός ως εξωστρεφής διαδικασία πέραν της οπτικής της χώρας υποδοχής

Η συνολική τουριστική κατανάλωση κατανέμεται ανάμεσα στη χώρα προορισμού των τουριστών και σειρά άλλων χωρών είτε αυτές είναι χώρες προέλευσης των τουριστών είτε προμηθευτές αγαθών, υπηρεσιών και εξοπλισμού. Το ζητούμενο για μια οικονομία είναι να τοποθετηθεί έτσι στην αλυσίδα αξίας, ώστε να καρπώνεται, σε όρους εισοδήματος και απασχόλησης, κατά το δυνατόν μεγαλύτερο τμήμα από κάθε φάση που άμεσα ή/και έμμεσα εμπλέκεται με την τουριστική δραστηριότητα.

Κατά κανόνα ο τουρισμός εξετάζεται από την οπτική της χώρας υποδοχής των τουριστών· ωστόσο, είναι δυνατόν να εξεταστεί και από την οπτική των χωρών αποστολής-προέλευσης των αγαθών, των υπηρεσιών και των τουριστών. Ο αναπροσανατολισμός, ή καλύτερα ο προσανατολισμός και στον «τουρισμό των άλλων», διευρύνει τον χώρο της αγοράς, το μέγεθος και τη χρονική διάρκεια της ζήτησης, επιμερίζει τον κίνδυνο από δυσμενείς για τον τουρισμό συγκυριακές πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις. Αυτή η οπτική για τον τουρισμό, ως κυριολεκτικά εξαγωγικής διαδικασίας, τον εντάσσει με πιο ολοκληρωμένο τρόπο στη γενικότερη στρατηγική εξωστρέφειας μιας οικονομίας.

Ο εισερχόμενος τουρισμός θεωρείται εξαγωγική δραστηριότητα, καθώς η ζήτησή του καλύπτεται από το εισόδημα κατοίκων άλλων χωρών. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερο και «ευνοϊκό» χαρακτηριστικό, καθώς αναδεικνύει τον εισερχόμενο τουρισμό ως μια οικονομική διαδικασία εξαγωγής-εξωστρέφειας, η οποία ωστόσο πραγματοποιείται εντός της επικράτειας μιας χώρας. Αυτό σημαίνει ότι από τα πεδία που συγκροτούν συνολικά τον ανταγωνισμό, ένα σημαντικά μεγάλο τμήμα του δεν διεξάγεται στις αγορές του εξωτερικού αλλά στο «οικείο» εσωτερικό χωρικό, οικονομικό, κοινωνικό, περιβαλλοντικό, ιστορικό, πολιτιστικό πλαίσιο. Με τη σειρά του αυτό σημαίνει ότι παρέχεται μεγαλύτερη δυνατότητα παρεμβάσεων για πολιτικές ένταξης στην τουριστική αγορά και άλλων κλάδων της οικονομίας μεμονωμένα ή/και σε συνέργεια μεταξύ τους, καθώς και για την υποκίνηση διαδικασιών συσσώρευσης των ωφελημάτων για την εγχώρια οικονομία.

Σε πρώτο στάδιο η διασύνδεση διάφορων κλάδων με την τουριστική ζήτηση του εισερχόμενου τουρισμού μπορεί να ισχυροποιήσει το τοπικό-εγχώριο παραγωγικό δυναμικό και να αποτελέσει την αφετηρία ώστε σε δεύτερο στάδιο να μπορέσει να προσανατολιστεί και στη διεκδίκηση μεριδίου από την ευρύτερη εγχώρια ή/και τη διεθνή τουριστική ζήτηση. Μια τέτοια προοπτική θα δημιουργούσε στερεότερες και ευρύτερες προϋποθέσεις ανάπτυξης.

Και στην περίπτωση της Ελλάδας, η πληρέστερη αξιοποίηση του εξωστρεφούς χαρακτήρα του τουρισμού θα μπορούσε να γίνει με την υπέρβαση του τρόπου προσέγγισης της χώρας αποκλειστικά ή κυρίως ως χώρας υποδοχής τουριστών και την αναβάθμιση της εμπλοκής της ελληνικής οικονομίας στη διεθνή τουριστική

αγορά. Επίσης, με την ανάδειξη της οπτικής της Ελλάδας και ως χώρας αποστολής τουριστών, ενδιάμεσων και τελικών αγαθών και υπηρεσιών.

Υπό αυτή την έννοια, ο τουρισμός συνιστά πολύ ευρύτερο πεδίο αναπτυξιακής πολιτικής από αυτό που συνήθως εκλαμβάνεται με την περιορισμένη οπτική της ανάλυσης των μεγεθών του εισερχόμενου τουρισμού (αφίξεις, διανυκτερεύσεις, τουριστική δαπάνη) ή ακόμα και με την πιο διευρυμένη οπτική των κλαδικών διασυνδέσεων του εισερχόμενου τουρισμού (αγροτροφικό σύστημα, εμπόριο, μεταφορές κ.λπ.). Συνεπώς, ο τουρισμός θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα πεδίο για εφαρμογή πολυδιάστατων αναπτυξιακών πολιτικών. Πολιτικές οι οποίες δεν αντιμετωπίζουν τον τουρισμό με βάση τα εν λόγω χαρακτηριστικά απεμπολούν τις αναπτυξιακές δυνατότητες που προσφέρει.

Το ενδιαφέρον και οι δυνατότητες εμπλοκής στον εξαγωγικό προσανατολισμό ασφαλώς είναι διαφορετικές για τις επιχειρήσεις των κλάδων που εμπλέκονται στην ικανοποίηση της τουριστικής ζήτησης με άμεσο ή με έμμεσο τρόπο. Όπως στην περίπτωση της αξιοποίησης του έμμεσου ρόλου του τουρισμού, δηλαδή στις εγχώριες κλαδικές διασυνδέσεις του τουρισμού, έτσι και στις εξαγωγές οι ενδιαφερόμενοι, και άρα η κινητήρια δύναμη, είναι οι κλάδοι που εμπλέκονται με έμμεσο τρόπο στην κάλυψη της τελικής και της ενδιάμεσης ζήτησης (εμπόριο, άλλοι κλάδοι της οικονομίας).

Ο τουρισμός είναι μια αγορά που τα τελευταία χρόνια αναπτύσσεται δυναμικά σε παγκόσμιο επίπεδο και εκτιμάται ότι θα συνεχίσει με υψηλούς ετήσιους ρυθμούς ανάπτυξης. Συνεπώς, η αναβάθμιση της ελληνικής οικονομίας και η απεύθυνσή της στην κάλυψη τμήματος των αναγκών (σε υπηρεσίες, σε ενδιάμεσα και τελικά αγαθά) που απορρέουν από τη διεθνή τουριστική κίνηση έχει διασφαλισμένη τουλάχιστον την πλευρά της ζήτησης.

3. Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

3.1 Η σημασία του τουρισμού για την ελληνική οικονομία

Ο ρόλος και η συμβολή του τουρισμού στην οικονομία αξιολογείται με βάση την ποσοστιαία «άμεση» συμμετοχή σε διάφορα μεγέθη: ΑΕΠ, καταναλωτική δαπάνη, απασχόληση, ισοζύγιο πληρωμών, επενδύσεις, δημόσια έσοδα. Ωστόσο, υπάρχει και η διάσταση της «έμμεσης» συμβολής του που είναι πολυδιάστατη, καθώς εκφράζεται με τις διασυνδέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ διάφορων κλάδων οι οποίοι άμεσα ή/και έμμεσα εμπλέκονται με την τουριστική κατανάλωση, την περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη, την παροχή δυνατότητας για πολυαπασχόληση (γενικά και εποχικά), τη συγκράτηση του πληθυσμού σε απομονωμένες ορεινές, νησιωτικές και εν γένει μειονεκτικές περιοχές. Για την ποσοτική εκτίμηση της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία χρησιμοποιούνται οι σχετικές τεχνικές, μεταξύ άλλων οι πίνακες εισροών-εκροών, οι πολλαπλασιαστές κ.ά.

3.1.1 Έσοδα Δημοσίου

Σύμφωνα με εκτιμήσεις του IOBE,⁴ η σωρευτική συμβολή του τουρισμού στα φορολογικά έσοδα εκτιμάται σε περίπου 1,4 δισ. ευρώ, και προέρχεται εξίσου από την έμμεση και την άμεση φορολογία.

3.1.2 Η σημασία του τουριστικού ισοζυγίου

Βασικό χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας είναι το έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών και το πλεόνασμα στο ισοζύγιο υπηρεσιών.⁵ Το συνολικό έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών κορυφώθηκε το 2008 (28,7 δισ. ευρώ). Πρόκειται για το έτος στο οποίο κορυφώθηκε και το έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών (44,7 δισ. ευρώ). Έκτοτε, κυρίως λόγω της υποχώρησης του ελλείμματος στο ισοζύγιο αγαθών (μειώθηκε στα 16,6 δισ. ευρώ το 2016), το έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών μειώθηκε το 2016 στα 1,3 δισ. ευρώ. Παρά το γεγονός ότι το έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών διαμορφώνεται κυρίως από την εξέλιξη στο ισοζύγιο (έλλειμμα) αγαθών, κρίσιμο ρόλο παίζει και το ισοζύγιο υπηρεσιών, το οποίο είναι της τάξης των περίπου 15 δισ. ευρώ τόσο το 2008 όσο και το 2016 (βλ. Πίνακα 3.1 και Διάγραμμα 3.1).

Στο σημείο αυτό είναι πρέπει να αναφερθεί ο σημαντικός ρόλος του *ταξιδιωτικού ισοζυγίου*, διότι διαμορφώνει σε πολύ μεγάλο βαθμό το πλεόνασμα στο ισοζύγιο των υπηρεσιών και συνακόλουθα βελτιώνει σε κρίσιμο βαθμό το ισοζύγιο αγαθών και

---

⁴ Βλ. IOBE (2012).

⁵ Δεν γίνεται αναφορά στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών το οποίο, πέραν του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών, περιλαμβάνει τα ισοζύγια πρωτογενών και δευτερογενών εισοδημάτων. Επίσης, δεν γίνεται αναφορά στο ισοζύγιο πληρωμών, που περιλαμβάνει και άλλα μεγέθη.

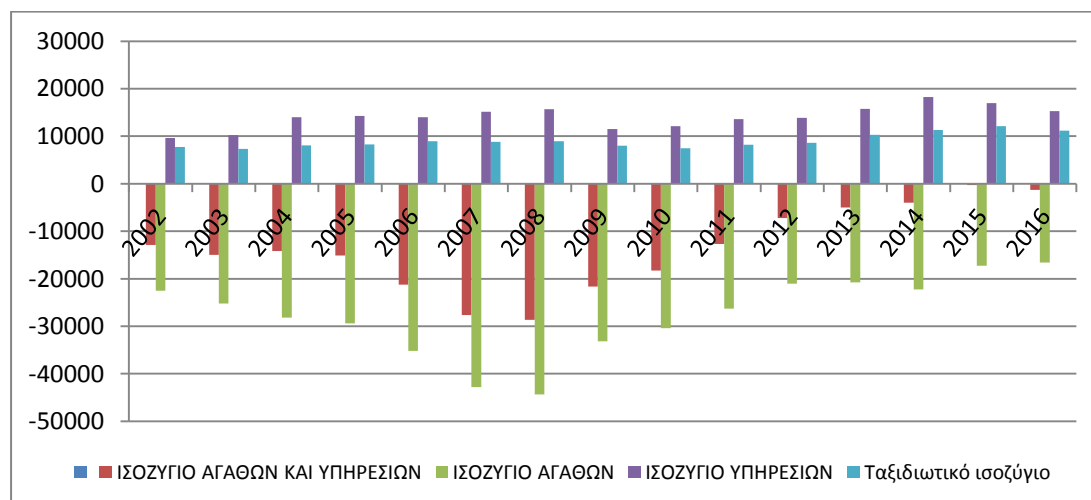
υπηρεσιών. Συγκεκριμένα, το πλεόνασμα του ταξιδιωτικού ισοζυγίου συνεισφέρει κατά 73,2% στο πλεόνασμα του ισοζυγίου των υπηρεσιών. Η θετική συμβολή του ταξιδιωτικού ισοζυγίου αναβαθμίστηκε ιδιαίτερα την περίοδο 2012-2016 από τη σημαντική αύξηση των ταξιδιωτικών εισπράξεων συνεπικουρούμενη από την ταυτόχρονη μείωση των ταξιδιωτικών πληρωμών (βλ. Πίνακες 3.2, 3.3, 3.4 και Διάγραμμα 3.2, 3.3).

Πίνακας 3.1: Συγκριτικά στοιχεία για την εκτίμηση της σημασίας του ταξιδιωτικού ισοζυγίου (εκατ. ευρώ)

	ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΑΓΑΘΩΝ & ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΑΓΑΘΩΝ	ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	Ταξιδιωτικό ισοζύγιο
2002	-12.917	-22.526	9.609	7.736
2003	-14.990	-25.185	10.195	7.359
2004	-14.188	-28.182	13.994	8.037
2005	-15.097	-29.365	14.267	8.284
2006	-21.215	-35.205	13.990	8.974
2007	-27.648	-42.788	15.140	8.834
2008	-28.682	-44.363	15.682	8.957
2009	-21.631	-33.136	11.505	7.976
2010	-18.257	-30.379	12.122	7.455
2011	-12.681	-26.291	13.609	8.238
2012	-7.191	-21.031	13.840	8.599
2013	-5.027	-20.776	15.749	10.317
2014	-3.979	-22.252	18.273	11.317
2015	-299	-17.231	16.932	12.088
2016	-1.270	-16.582	15.311	11.201

Πηγή: <https://goo.gl/Ggo5qg>, Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.1: Συγκριτικά στοιχεία για την εκτίμηση της σημασίας του ταξιδιωτικού ισοζυγίου (εκατ. ευρώ)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.2: Το ταξιδιωτικό ισοζύγιο σε σχέση με το ισοζύγιο των υπηρεσιών (εκατ. ευρώ)

	Σύνολο υπηρεσιών			Ταξιδιωτικό		
	Εισπράξεις	Πληρωμές	Ισοζύγιο	Εισπράξεις	Πληρωμές	Ισοζύγιο
2002	21.180,5	11.571,4	9.609,1	10.284,7	2.548,7	7.736,0
2003	21.468,4	11.273,5	10.194,9	9.495,3	2.136,0	7.359,3
2004	26.799,9	12.805,8	13.994,1	10.347,8	2.310,4	8.037,4
2005	27.322,3	13.054,9	14.267,4	10.729,5	2.445,7	8.283,8
2006	28.419,3	14.429,2	13.990,1	11.356,7	2.382,8	8.973,9
2007	31.417,7	16.277,8	15.139,9	11.319,2	2.485,7	8.833,5
2008	34.150,2	18.468,7	15.681,5	11.635,9	2.679,1	8.956,8
2009	27.099,0	15.594,3	11.504,7	10.400,3	2.424,6	7.975,7
2010	28.541,7	16.419,9	12.121,8	9.611,3	2.156,0	7.455,3
2011	28.636,1	15.026,7	13.609,4	10.504,7	2.266,5	8.238,2
2012	27.559,4	13.719,3	13.840,1	10.442,5	1.843,9	8.598,6
2013	28.045,8	12.296,4	15.749,4	12.152,2	1.835,2	10.317,0
2014	31.051,3	12.778,1	18.273,2	13.393,1	2.076,4	11.316,7
2015	27.919,2	10.986,8	16.932,4	14.125,8	2.037,4	12.088,4
2016	25.014,6	9.703,2	15.311,4	13.206,7	2.005,3	11.201,4

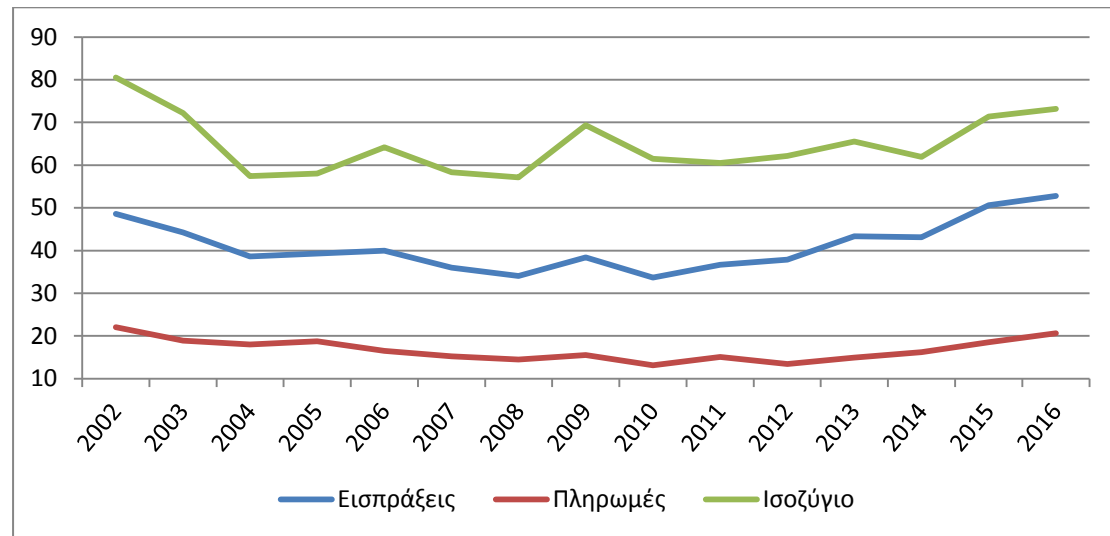
Πηγή: <https://goo.gl/Nt3UyS>, Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.3: Εισπράξεις, πληρωμές και ταξιδιωτικό ισοζύγιο ως ποσοστό των εισπράξεων, των πληρωμών και του ισοζυγίου των υπηρεσιών

	Ταξιδιωτικό / Σύνολο υπηρεσιών (%)		
	Εισπράξεις	Πληρωμές	Ισοζύγιο
2002	48,6	22,0	80,5
2003	44,2	18,9	72,2
2004	38,6	18,0	57,4
2005	39,3	18,7	58,1
2006	40,0	16,5	64,1
2007	36,0	15,3	58,3
2008	34,1	14,5	57,1
2009	38,4	15,5	69,3
2010	33,7	13,1	61,5
2011	36,7	15,1	60,5
2012	37,9	13,4	62,1
2013	43,3	14,9	65,5
2014	43,1	16,2	61,9
2015	50,6	18,5	71,4
2016	52,8	20,7	73,2

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.2: Εισπράξεις, πληρωμές και ταξιδιωτικό ισοζύγιο ως ποσοστό των εισπράξεων των πληρωμών και του ισοζυγίου των υπηρεσιών (%)

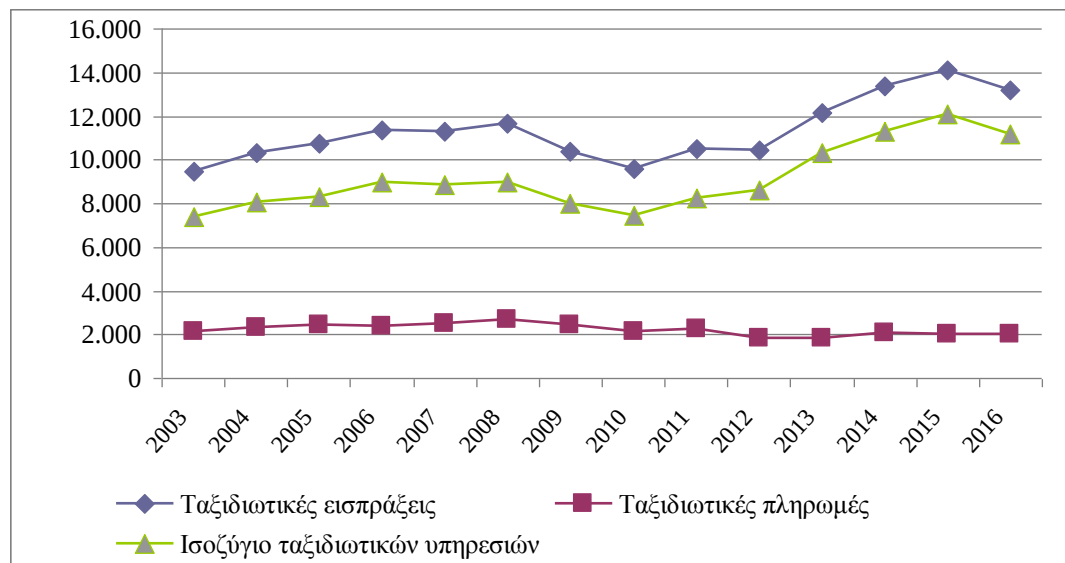
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.4: Ισοζύγιο ταξιδιωτικών υπηρεσιών (εκατ. ευρώ)

	Ταξιδιωτικές εισπράξεις	Ταξιδιωτικές πληρωμές	Ισοζύγιο ταξιδιωτικών υπηρεσιών
2003	9.495,3	2.136,0	7.359,3
2004	10.347,8	2.310,4	8.037,4
2005	10.729,5	2.445,7	8.283,8
2006	11.356,7	2.382,8	8.973,9
2007	11.319,2	2.485,7	8.833,5
2008	11.635,9	2.679,2	8.956,7
2009	10.400,2	2.424,6	7.975,6
2010	9.611,3	2.156,0	7.455,2
2011	10.504,7	2.266,5	8.238,2
2012	10.442,5	1.843,9	8.598,6
2013	12.152,2	1.835,2	10.317,0
2014	13.393,0	2.076,4	11.316,6
2015	14.125,8	2.037,4	12.088,4
2016	13.206,8	2.005,3	11.201,5

Πηγή: <https://goo.gl/zL3Pf6>, Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.3: Ισοζύγιο ταξιδιωτικών υπηρεσιών (εκατ. ευρώ)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

3.1.3 Η πολλαπλασιαστική επίδραση του τουρισμού

Η πρόσθετη οικονομική δραστηριότητα που δημιουργείται από κάθε ένα ευρώ τουριστικής δραστηριότητας εκτιμάται από το IOBE σε 1,2 ευρώ και από το ΚΕΠΕ σε 1,65 ευρώ. Συνεπώς, η συνολική πολλαπλασιαστική επίπτωση στο ΑΕΠ από ένα ευρώ τουριστικής δαπάνης κυμαίνεται από 2,2 ευρώ έως 2,65 ευρώ και αξιολογείται ως ιδιαίτερα σημαντική. Η άμεση συμμετοχή του τουρισμού στο ΑΕΠ εκτιμάται σε 8,4-9,5%, ενώ με τον συνυπολογισμό της πολλαπλασιαστικής επίπτωσης η συνολική επίπτωση εκτιμάται μεταξύ 18% και 22%⁶ (βλ. Πίνακα 3.5). Όσον αφορά την απασχόληση, η άμεση συμμετοχή εκτιμάται σε 15%, ενώ η συνολική (άμεση και έμμεση) μεταξύ 33% και 39% (ΣΕΤΕ).

Πίνακας 3.5: Εκτίμηση της άμεσης και έμμεσης επίπτωσης του τουρισμού στο ΑΕΠ (εκατ. ευρώ)

Κατηγορία δαπάνης	2013	2014
Δαπάνη εισερχόμενων τουριστών	11.739	13.187
Εγχώριος τουρισμός	1.434	1.578
Αερομεταφορές	1.077	1.177
Δαπάνη τουριστών κρουαζιέρας	445	468
Δαπάνη εταιρειών κρουαζιέρας	216	227
Επενδύσεις	200	200
Θαλάσσιες μεταφορές	132	133
Άμεση επίπτωση τουρισμού στο ΑΕΠ	15.243	16.971
Ως ποσοστό του ΑΕΠ (%)	8,4	9,5
Πολλαπλασιαστής IOBE	2,2	2,2
Άμεσο και έμμεσο αποτέλεσμα στο ΑΕΠ	33.534	37.337
Ως ποσοστό του ΑΕΠ (%)	18,4	20,9
Πολλαπλασιαστής ΚΕΠΕ	2,65	2,65
Άμεσο και έμμεσο αποτέλεσμα στο ΑΕΠ	40.393	44.974
Ως ποσοστό του ΑΕΠ (%)	22,1	25,1
ΑΕΠ	182.400	178.900

Πηγή: SETE Intelligence (επεξεργασία στοιχείων)

⁶ Βλ. SETE Intelligence.

3.2 Ελλείμματα στατιστικής παρακολούθησης παρά τη σπουδαιότητα του κλάδου

Παρά τη σπουδαιότητα του τουρισμού για την ελληνική οικονομία, η στατιστική καταγραφή των οικονομικών δεδομένων και η συνακόλουθη ανάλυση παρουσιάζουν ελλείψεις και προβλήματα, ενώ εγείρονται και αμφισβητήσεις για την εγκυρότητα των σχετικών στοιχείων. Ενδεικτικά αναφέρονται η πολύ μεγάλη καθυστέρηση στην ενεργοποίηση των Δορυφόρων Λογαριασμών Τουρισμού⁷, η αμφισβήτηση της «έρευνας συνόρων» που διεξάγει η Τράπεζα της Ελλάδος από τον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Τουρισμού⁸ και η αμφισβήτηση για το επίπεδο των εκτιμήσεων όσον αφορά τη μέση δαπάνη ανά επισκέπτη στην Ελλάδα που εξέφρασε και ο Γενικός Γραμματέας του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (UNWTO) Τάλεμπ Ριφάι.⁹

Ορισμένες τεχνικές δυσκολίες καθιστούν επισφαλείς τις εκτιμήσεις για τον προσδιορισμό της αδιαμφισβήτητης μεγάλης συμβολής του τουρισμού στην ελληνική οικονομία. Η αδυναμία αξιόπιστης εκτίμησης της συμβολής του τουρισμού μάς υποχρεώνει να στηριχτούμε στις υπάρχουσες εκτιμήσεις. Ο συνδυασμός της αδυναμίας ασφαλούς εκτίμησης από τη μια μεριά και «αναγκαστικής» προσφυγής στις υπάρχουσες εκτιμήσεις από την άλλη λειτουργεί προς την κατεύθυνση της αναπαραγωγής και της καθιέρωσης ως κοινά αποδεκτής μιας μη πραγματικής εικόνας. Σε τέτοιες περιπτώσεις, οι οποίες πολλές φορές είναι και αναπόφευκτες, η χρήση των στοιχείων απαιτεί επίγνωση του επισφαλούς χαρακτήρα τους.

Η δυσκολία σχετικά ασφαλούς εκτίμησης της συμβολής του τουρισμού στην ελληνική οικονομία οδηγεί στη συνύπαρξη φαινομένων *υποεκτίμησης* και *υπερεκτίμησης*. Η υποεκτίμηση συνδέεται κυρίως με τον βαθμό ελλιπούς καταγραφής των οικονομικών δραστηριοτήτων που συναρτώνται με τον τουρισμό, ενώ η υπερεκτίμηση με τον βαθμό ένταξης και συνυπολογισμού της δραστηριότητας ορισμένων άλλων κλάδων στον τουρισμό. Συγκεκριμένα:

Όσον αφορά την *υποεκτίμηση*, ήδη έχει αναφερθεί η αμφισβήτηση του χαμηλού ύψους της τουριστικής δαπάνης ανά επισκέπτη. Η αμφισβήτηση ενδυναμώνεται και από τη μεγάλη απόκλιση ανάμεσα στη δυναμική αύξηση των αφίξεων και την αναντίστοιχη αύξηση των εισπράξεων (βλ. Ενότητα 3.4.6). Αυτή η αναντιστοιχία έχει ιδιαίτερα μεγάλες διαστάσεις σε ορισμένες τουριστικά προβεβλημένες περιοχές.

---

⁷ Η δημιουργία Δορυφόρου Λογαριασμού Τουρισμού αναμένεται να πραγματοποιηθεί με τεχνική βοήθεια από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), σύμφωνα με δήλωση του Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Τουρισμού στο Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων – Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων (ΑΠΕ-ΜΠΕ) στις 27 Μαρτίου 2017.

⁸ Με τη δήλωση ότι: «Ο τουρισμός φέρνει έσοδα στη χώρα, παρά τα αποτελέσματα της έρευνας συνόρων που δημοσιεύει η Τράπεζα της Ελλάδος. Εκτιμώ ότι τα αποτελέσματα αυτά δεν αντικατοπτρίζουν τα σωστά μεγέθη και πιθανώς οι μέθοδοι έρευνας να χρειάζονται επικαιροποίηση (ΑΠΕ-ΜΠΕ, 27 Μαρτίου 2017).

⁹ Βλ. ομοίως ΑΠΕ-ΜΠΕ, 27 Μαρτίου 2017).

Ωστόσο, συχνά παρατηρείται και μη ορθή απεικόνιση της συμβολής του τουρισμού προς την κατεύθυνση της *υπερεκτίμησης*. Σημαντική πηγή υπερεκτίμησης της συμβολής του τουρισμού είναι η συμπερίληψη σε αυτόν της «εστίασης» και η ενιαία ανάλυση του τουρισμού βάσει των στοιχείων του κλάδου «καταλύματα και εστίαση». Ο συνυπολογισμός του συνόλου της *εστίασης* στον τουρισμό είναι λάθος και ήδη σε μελέτη του ΚΕΠΕ¹⁰ αναφέρεται η αναγκαιότητα ξεχωριστής στατιστικής καταγραφής και ανάλυσης.

Η απόδειξη ότι ο πλήρης συνυπολογισμός της απασχόλησης του κλάδου της εστίασης συνιστά υπερεκτίμηση της απασχόλησης στον τουρισμό προκύπτει και από τη συγκριτική ανάλυση της αναλογίας των απασχολουμένων (σε καταλύματα και εστίαση) μεταξύ των κατεξοχήν τουριστικών περιοχών και αυτών με χαμηλότερη τουριστική κίνηση.

Στις κατεξοχήν *τουριστικές* περιοχές (Νότιο Αιγαίο, Κρήτη, Νησιά Ιονίου) η αναλογία εργαζομένων στα καταλύματα και στην εστίαση είναι 64/35, 45/55 και 55/45 αντιστοίχως. Είναι δηλαδή σχετικά ισορροπημένη και οδηγεί στη διαπίστωση ότι η απασχόληση στα καταλύματα συμβαδίζει με περίπου ανάλογη, ή τουλάχιστον όχι εξαιρετικά δυσανάλογη, απασχόληση στην εστίαση.

Αντιθέτως, στις περιοχές με *χαμηλότερη τουριστική κίνηση* η απασχόληση στην εστίαση υπερτερεί συντριπτικά της απασχόλησης στα καταλύματα. Για παράδειγμα, η αναλογία στην απασχόληση στα καταλύματα και στην εστίαση αντιστοίχως είναι στην Ανατ. Μακεδονία και Θράκη 15/85 και στη Δυτική Μακεδονία 4/96. Το ίδιο συμβαίνει και στον μέσο όρο της χώρας όπου η αναλογία εργαζομένων στα καταλύματα και στην εστίαση διαμορφώνεται σε 26/74 (βλ. Πίνακα 3.6).

Συμπεραίνεται δηλαδή ότι η πλειονότητα των εργαζομένων στην εστίαση δεν συνδέεται με την τουριστική κατανάλωση, αλλά με την κατανάλωση του γενικού πληθυσμού. Εν κατακλείδι, η καθολική συμπερίληψη όσων απασχολούνται στην εστίαση στην απασχόληση που συνδέεται με τον τουρισμό είναι υπερβολική και παραπλανητική, και ως τέτοια μη χρήσιμη για την άσκηση πολιτικής.

Σε υπερεκτίμηση οδηγεί επίσης και ο συνυπολογισμός των «συναφών κλάδων», καθώς σε αυτούς εντάσσονται και κλάδοι των οποίων η δραστηριότητα δεν συνδέεται μόνο, ούτε καν κυρίως, με τον εισερχόμενο τουρισμό, αλλά με την καταναλωτική δαπάνη του γενικού πληθυσμού.

Η υπερεκτίμηση της πραγματικής συνεισφοράς ενός κλάδου στην οικονομική ανάπτυξη δεν είναι φαινόμενο που εντοπίζεται μόνο στην περίπτωση του τουρισμού· χαρακτηρίζει, για παράδειγμα, και τον πρωτογενή τομέα (βλ. Ενότητα 3.8). Οι υπερβολικές διατυπώσεις αυτού του είδους δεν αντανακλούν μόνο το έλλειμμα στη στατιστική καταγραφή αλλά και το έλλειμμα στη μέριμνα για τεκμηρίωση των

---

¹⁰ Βλ. ΚΕΠΕ (2015: 43).

απόψεων και στη στρεβλή αντίληψη για τους μηχανισμούς της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Πίνακας 3.6: Αριθμός απασχολούμενων στον τουρισμό και μερίδια απασχόλησης στους κλάδους των καταλυμάτων και της εστίασης (σύνολο έτους 2014)

	Καταλύματα	Εστίαση	Σύνολο απασχόλησης
Νότιο Αιγαίο	64,5	35,5	31.337
Ιόνιοι Νήσοι	55,3	44,7	12.054
Κρήτη	45,2	54,8	31.169
Βόρειο Αιγαίο	28,7	71,3	6.054
Πελοπόννησος	20,9	79,1	16.281
Ήπειρος	20,6	79,4	9.522
Κεντρική Μακεδονία	17,9	82,1	45.533
Θεσσαλία	15,4	84,6	13.062
Δυτική Ελλάδα	14,8	85,2	15.882
Ανατ. Μακεδ. - Θράκη	14,6	85,4	12.291
Στερεά Ελλάδα	14,4	85,6	11.916
Αττική	14,2	85,8	85.759
Δυτική Μακεδονία	4,3	95,8	6.263
Σύνολο	25,8	74,2	297.122

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Τριμηνιαία Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (επεξεργασία στοιχείων)

3.3 Δομή και γεωγραφική κατανομή του κλάδου

Το συνολικό δυναμικό των ξενοδοχείων ανέρχεται (το 2016) σε 788.553 κλίνες, που αντιστοιχούν σε 407.146 δωμάτια και 9.730 μονάδες.

Όσον αφορά την κατανομή των μονάδων, των δωματίων και των κλινών, *κατά κατηγορία παρατηρούνται τα εξής*: Υπάρχει ιδιαίτερα αξιόλογη παρουσία μονάδων των *πέντε και τεσσάρων* αστέρων, καθώς αθροιστικά αντιπροσωπεύουν το 19,1% των μονάδων, το 42,3% των δωματίων και το 43,2% των κλινών. Οι περισσότερες μονάδες συγκεντρώνονται στην κατηγορία των *τριών* και κυρίως των *δύο* αστέρων, και αθροιστικά αντιπροσωπεύουν το 66,4% των μονάδων, το 51,3% των δωματίων και το 50,2% των κλινών. Σχετικά περιορισμένη είναι η παρουσία των μονάδων *ενός* αστέρου που, αν και έχουν αξιόλογη παρουσία σε όρους αριθμού μονάδων, η συμμετοχή τους στον αριθμό των δωματίων και των κλινών είναι περιορισμένη.

Συγκεκριμένα (βλ. Πίνακα 3.7 και Διάγραμμα 3.4), από το σύνολο των 9.730 μονάδων (το 2016):

- Οι 444 (4,6%) ήταν μονάδες των *πέντε* αστέρων, με 67.407 δωμάτια (16,6%) και 137.210 κλίνες (17,4%).
- Οι 1.412 (14,5%) ήταν μονάδες των *τεσσάρων* αστέρων, με 104.562 δωμάτια (25,7%) και 203.203 κλίνες (25,8%).
- Οι 2.472 (25,4%) ήταν μονάδες των *τριών* αστέρων, με 96.093 δωμάτια (23,5%) και 185.560 κλίνες (23,5%).
- Οι 3.990 (41,0%) ήταν μονάδες των *δύο* αστέρων, με 111.842 δωμάτια (27,5%) και 210.365 κλίνες (26,7%). Η κατηγορία αυτή είναι η πολυπληθέστερη σε αριθμό μονάδων, δωματίων και κλινών.
- Οι 1.412 (14,5%) ήταν μονάδες *ενός* αστέρου με 27.302 δωμάτια (6,7%) και 52.215 κλίνες (6,6%).

Στο *μέγεθος* των μονάδων, βάσει του αριθμού των δωματίων και των κλινών ανά μονάδα, παρατηρείται πολύ μεγάλη διαφοροποίηση. Το μέσο μέγεθος των μονάδων είναι ανάλογο του αριθμού των αστέρων των μονάδων (βλ. Πίνακα 3.8 και Διάγραμμα 3.5):

- Το μεγαλύτερο μέγεθος έχουν οι μονάδες των *πέντε* αστέρων με 152 δωμάτια και 309 κλίνες ανά μονάδα.
- Ακολουθούν οι μονάδες των *τεσσάρων* αστέρων με σχεδόν το ήμισυ του μεγέθους της προηγούμενης κατηγορίας, δηλαδή 74 δωμάτια και 144 κλίνες ανά μονάδα.
- Οι μονάδες των *τριών* αστέρων έχουν κατά μέσο όρο 39 δωμάτια με 75 κλίνες.
- Οι μονάδες των *δύο* αστέρων έχουν κατά μέσο όρο 28 δωμάτια με 53 κλίνες.
- Και οι μονάδες του *ενός* αστέρου έχουν κατά μέσο όρο 19 δωμάτια με 37 κλίνες.

Η *γεωγραφική* κατανομή των ξενοδοχειακών κλινών παρουσιάζει υψηλό βαθμό συγκέντρωσης. Από το σύνολο των κλινών, όλων των κατηγοριών, σχεδόν το ήμισυ

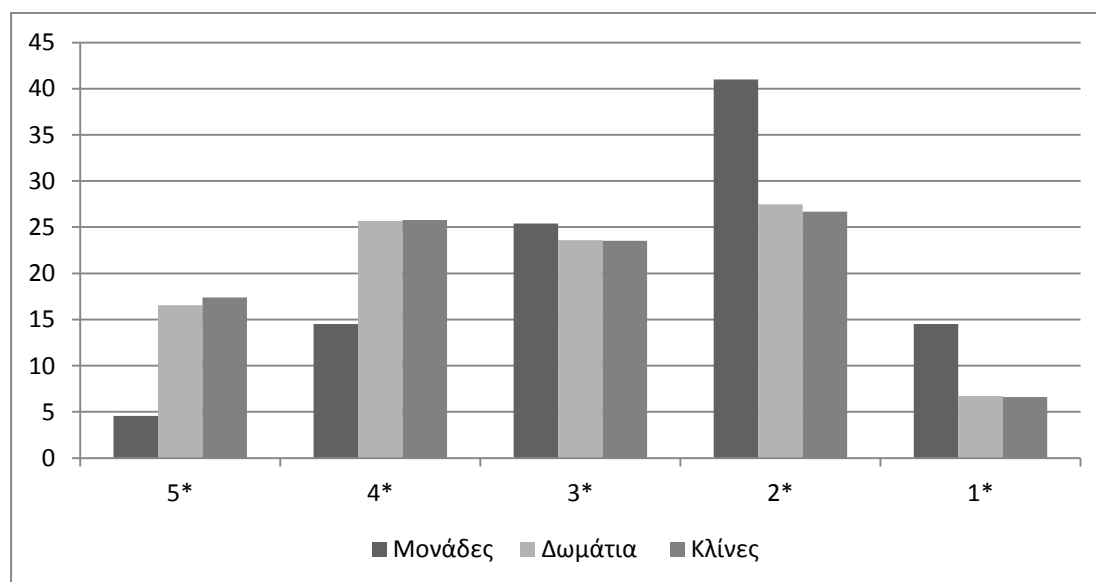
(46,6%) συγκεντρώνεται στην περιοχή των νησιών του Αιγαίου (24,8%) και στην Κρήτη (21,8%), ενώ με τον συνυπολογισμό των Ιονίων Νήσων (11,7%) και της Κεντρικής Μακεδονίας (11,4%) η συμμετοχή των τεσσάρων Περιφερειών ανέρχεται στο 69,6%. Κατά κατηγορία δεν αλλάζει η ουσία της εικόνας, εκτός από το ότι οι κλίνες της κατηγορίας των πέντε και των τεσσάρων αστερών εμφανίζουν ακόμη υψηλότερο βαθμό γεωγραφικής συγκέντρωσης (βλ. Πίνακες 3.9, 3.10 και Διάγραμμα 3.6).

Πίνακας 3.7: Η κατανομή των ξενοδοχειακών μονάδων, των δωματίων και των κλινών κατά κατηγορία καταλύματος το 2016

Κατηγορία	Μονάδες		Δωμάτια		Κλίνες	
	Αριθμός	(%)	Αριθμός	(%)	Αριθμός	(%)
5*	444	4,6	67.407	16,6	137.210	17,4
4*	1.412	14,5	104.562	25,7	203.203	25,8
3*	2.472	25,4	96.033	23,6	185.560	23,5
2*	3.990	41,0	111.842	27,5	210.365	26,7
1*	1.412	14,5	27.302	6,7	52.215	6,6
Σύνολο	9.730	100,0	407.146	100,0	788.553	100,0

Πηγή: Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.4: Η κατανομή των ξενοδοχειακών μονάδων, των δωματίων και των κλινών κατά κατηγορία καταλύματος το 2016 (%)

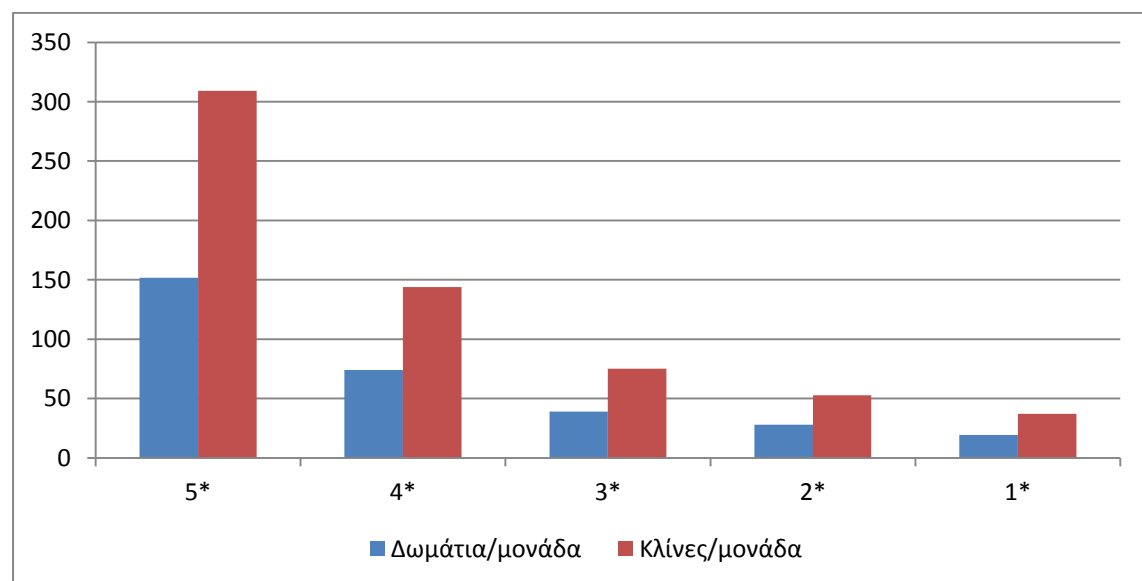
Πηγή: Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.8: Το μέσο μέγεθος των μονάδων (σε όρους αριθμού δωματίων και κλινών) ανά κατηγορία το 2016

Κατηγορία	Δωμάτια ανά μονάδα (αριθμός)	Κλίνες ανά μονάδα (αριθμός)
5*	151,8	309,0
4*	74,1	143,9
3*	38,8	75,1
2*	28,0	52,7
1*	19,3	37,0
Σύνολο	41,8	81,0

Πηγή: Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.5: Το μέσο μέγεθος των μονάδων (σε όρους αριθμού δωματίων και κλινών) ανά κατηγορία το 2016

Πηγή: Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.9: Το ξενοδοχειακό δυναμικό Ελλάδας (2016)

		5*	4*	3*	2*	1*	Σύνολο
ΑΝΑΤ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ- ΘΡΑΚΗΣ	Μονάδες	11	29	96	168	75	379
	Δωμάτια	1.035	1.910	3.034	3.728	1.126	10.833
	Κλίνες	2.073	3.850	5.958	7.245	2.198	21.324
ΑΤΤΙΚΗΣ	Μονάδες	34	103	136	267	109	649
	Δωμάτια	6.603	8.133	6.698	8.183	2.084	31.701
	Κλίνες	12.565	15.203	12.257	15.062	3.935	59.022
Β. ΑΙΓΑΙΟΥ	Μονάδες	6	32	125	177	42	382
	Δωμάτια	784	1.570	4.300	4.319	644	11.617
	Κλίνες	1.595	2.862	8.115	8.132	1.240	21.944
Δ. ΕΛΛΑΔΑΣ	Μονάδες	4	40	95	105	25	269
	Δωμάτια	1.444	2.179	3.091	2.685	287	9.686
	Κλίνες	3.106	4.175	5.867	5.111	562	18.821
Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	Μονάδες	3	18	65	36	4	126
	Δωμάτια	61	416	1.736	644	57	2.914
	Κλίνες	137	879	3.659	1.274	141	6.090
ΗΠΕΙΡΟΥ	Μονάδες	11	89	149	133	29	411
	Δωμάτια	836	1.904	2.776	2.450	487	8.453
	Κλίνες	1.756	3.977	5.474	4.675	949	16.831
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	Μονάδες	26	117	132	216	77	568
	Δωμάτια	1.258	3.342	3.780	4.991	1.455	14.826
	Κλίνες	2.545	6.728	7.454	9.523	2.851	29.101
ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ	Μονάδες	28	117	221	490	74	930
	Δωμάτια	4.749	11.203	14.260	16.165	1.511	47.888
	Κλίνες	9.349	21.625	27.514	30.939	2.923	92.350
ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	Μονάδες	48	100	269	361	417	1.195
	Δωμάτια	8.506	8.068	10.576	9.663	8.681	45.494
	Κλίνες	17.459	15.711	21.134	18.765	16.719	89.788
ΚΡΗΤΗΣ	Μονάδες	97	249	361	656	205	1.568
	Δωμάτια	18.844	25.463	16.889	23.092	5.557	89.845
	Κλίνες	38.274	49.429	32.014	41.548	10.251	171.516
Ν. ΑΙΓΑΙΟΥ	Μονάδες	144	356	484	870	214	2.068
	Δωμάτια	19.715	33.379	19.423	23.833	3.337	99.687
	Κλίνες	40.742	65.064	37.709	45.234	6.498	195.247
ΠΕΛΟΠΟΝ/ΣΟΥ	Μονάδες	22	120	210	233	75	660
	Δωμάτια	2.906	4.020	5.689	5.556	911	19.082
	Κλίνες	6.137	7.958	11.223	10.538	1.758	37.614
ΣΤ. ΕΛΛΑΔΑΣ	Μονάδες	10	42	129	278	66	525
	Δωμάτια	666	2.975	3.781	6.533	1.165	15.120
	Κλίνες	1.472	5.742	7.182	12.319	2.190	28.905
ΣΥΝΟΛΟ	Μονάδες	444	1.412	2.472	3.990	1.412	9.730
	Δωμάτια	67.407	104.562	96.033	111.842	27.302	407.146
	Κλίνες	137.210	203.203	185.560	210.365	52.215	788.553

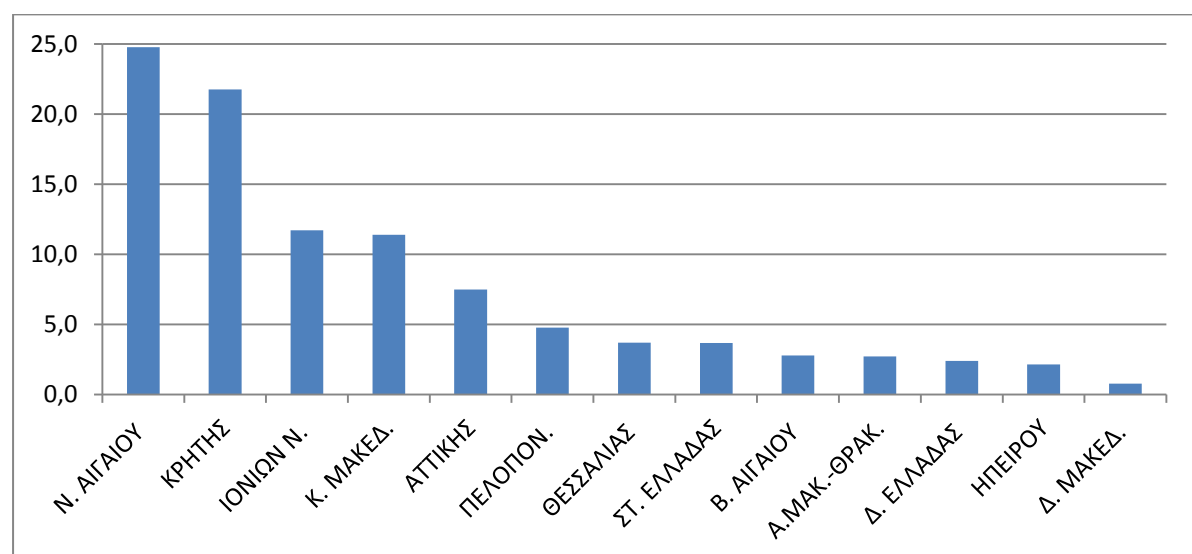
Πηγή: Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.10: Η γεωγραφική κατανομή των ξενοδοχειακών κλινών κατά κατηγορία καταλύματος το 2016

	5*		4*		3*		2*		1*		Σύνολο	
	%	Συσσ. %	%	Συσσ. %	%	Συσσ. %	%	Συσσ. %	%	Συσσ. %	%	Συσσ. %
Ν. ΑΙΓΑΙΟΥ	29,7	29,7	32,0	32,0	20,3	20,3	21,5	21,5	12,4	12,4	24,8	24,8
ΚΡΗΤΗΣ	27,9	57,6	24,3	56,3	17,3	37,6	19,8	41,3	19,6	32,0	21,8	46,6
ΙΟΝΙΩΝ Ν.	6,8	64,4	10,6	67,0	14,8	52,4	14,7	56,0	5,6	37,6	11,7	58,3
Κ. ΜΑΚΕΔ.	12,7	77,1	7,7	74,7	11,4	63,8	8,9	64,9	32,0	69,6	11,4	69,6
ΑΤΤΙΚΗΣ	9,2	86,3	7,5	82,2	6,6	70,4	7,2	72,0	7,5	77,2	7,5	77,1
ΠΕΛΟΠΟΝ.	4,5	90,8	3,9	86,1	6,0	76,4	5,0	77,0	3,4	80,6	4,8	81,9
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	1,9	92,6	3,3	89,4	4,0	80,4	4,5	81,6	5,5	86,0	3,7	85,6
ΣΤ. ΕΛΛΑΔ.	1,1	93,7	2,8	92,2	3,9	84,3	5,9	87,4	4,2	90,2	3,7	89,3
Β. ΑΙΓΑΙΟΥ	1,2	94,9	1,4	93,6	4,4	88,7	3,9	91,3	2,4	92,6	2,8	92,0
Α.ΜΑΚ.-ΘΡ.	1,5	96,4	1,9	95,5	3,2	91,9	3,4	94,7	4,2	96,8	2,7	94,7
Δ. ΕΛΛΑΔ.	2,3	98,6	2,1	97,6	3,2	95,1	2,4	97,2	1,1	97,9	2,4	97,1
ΗΠΕΙΡΟΥ	1,3	99,9	2,0	99,5	2,9	98,0	2,2	99,4	1,8	99,7	2,1	99,3
Δ. ΜΑΚΕΔ.	0,1	100,0	0,4	100,0	2,0	100,0	0,6	100,0	0,3	100,0	0,8	100,0
ΣΥΝΟΛΟ	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-

Πηγή: Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.6: Η γεωγραφική κατανομή των ξενοδοχειακών κλινών το 2016 (%)

Πηγή: Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

3.4 Βασικοί δείκτες τουριστικής κίνησης

Βασικά αφετηριακά μεγέθη για την ανάλυση του τουρισμού και των ευρύτερων επιδράσεων του στην οικονομία αποτελούν η εισερχόμενη ταξιδιωτική κίνηση (αφίξεις), ο αριθμός των διανυκτερεύσεων και οι τουριστικές εισπράξεις. Με βάση αυτά τα μεγέθη συγκροτείται σειρά δεικτών, όπως, π.χ., η μέση διάρκεια παραμονής, η κατά κεφαλήν τουριστική δαπάνη, η μέση δαπάνη ανά διανυκτέρευση κ.ά. Ανάλογα με το προς μελέτη αντικείμενο είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν και άλλοι δείκτες καθώς και συνδυασμός δεικτών: χώρα προέλευσης, δαπάνη ανά χώρα προέλευσης, εποχικότητα, γεωγραφική κατανομή, πληρότητα μονάδων κ.ά.

3.4.1 Εισερχόμενη ταξιδιωτική κίνηση

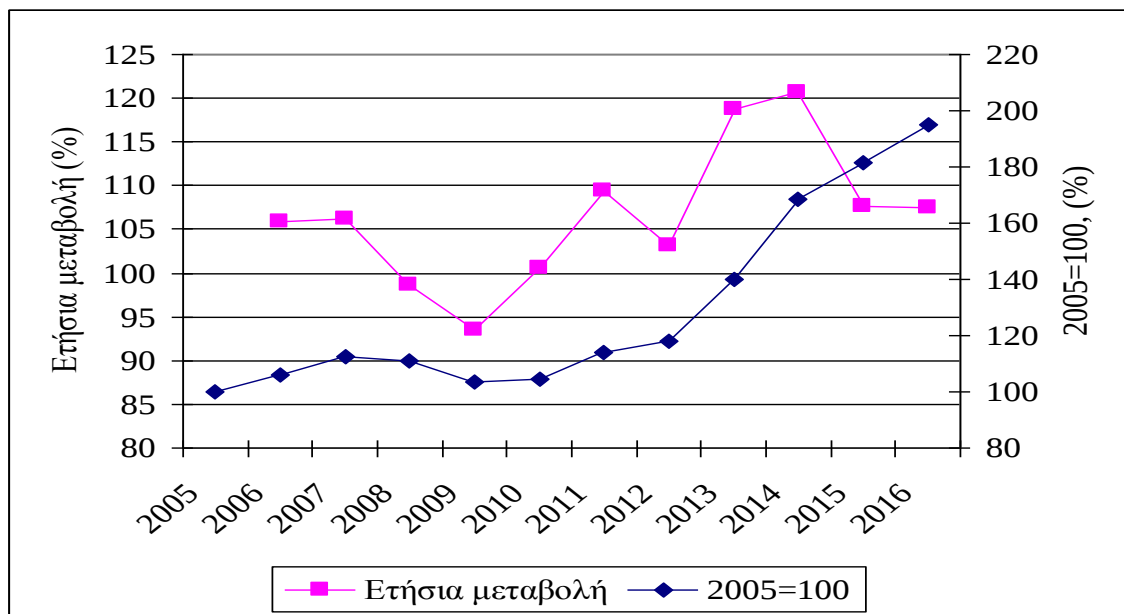
Η εισερχόμενη ταξιδιωτική κίνηση μη κατοίκων στην Ελλάδα με βάση το μέγεθός της είναι δυνατόν να διαχωριστεί από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 έως σήμερα σε δύο περιόδους: την περίοδο 2005-2012, όπου –παρά ορισμένες αυξομειώσεις– ο μέσος όρος των αφίξεων ήταν 15,6 εκατ. άτομα, και την περίοδο 2013-2016 με μέσο όρο αφίξεων 24,6 εκατ. άτομα. Συνεπώς, αυτό που παρατηρείται είναι ότι από το 2013 υπάρχει μια αλματώδης ποσοτική αλλαγή η οποία τείνει σχεδόν στον διπλασιασμό του αριθμού των επισκεπτών, ο οποίος το 2016 ανήλθε στο επίπεδο των 28 εκατ. ατόμων (βλ. Πίνακα 3.11 και Διαγράμματα 3.7, 3.8).

Πίνακας 3.11: Εισερχόμενη ταξιδιωτική κίνηση μη κατοίκων στην Ελλάδα

	Αφίξεις (χιλιάδες άτομα)	2005=100 (%)	Προηγούμενο έτος=100 (%)
2005	14.388	100,0	-
2006	15.226	105,8	105,8
2007	16.165	112,4	106,2
2008	15.939	110,8	98,6
2009	14.915	103,7	93,6
2010	15.007	104,3	100,6
2011	16.427	114,2	109,5
2012	16.947	117,8	103,2
2013	20.111	139,8	118,7
2014	24.272	168,7	120,7
2015	26.114	181,5	107,6
2016	28.071	195,1	107,5

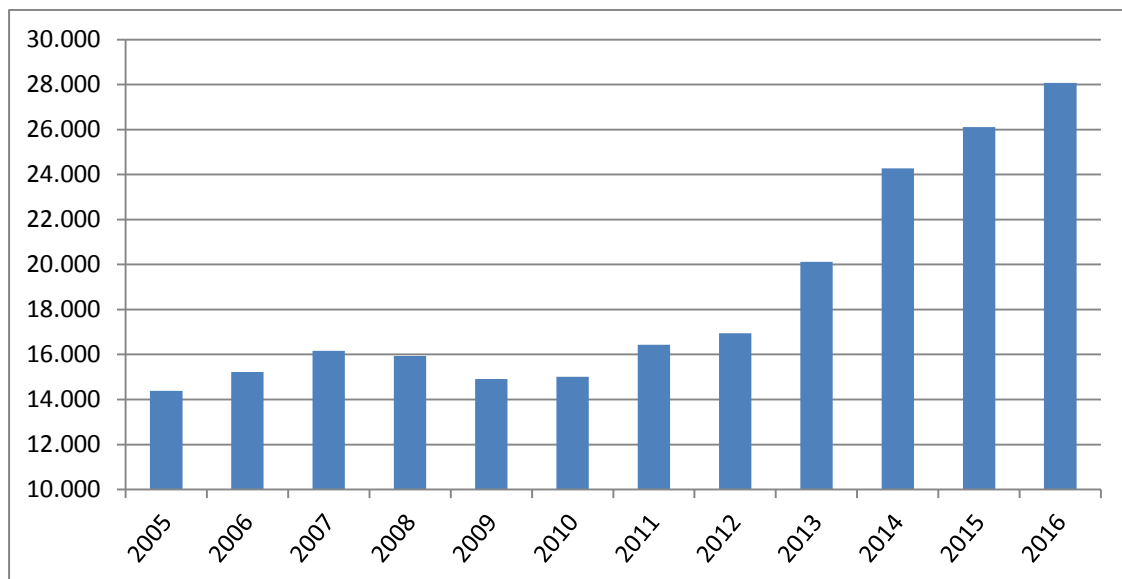
Πηγή: <https://goo.gl/LMzqZU>, Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.7: Εισερχόμενη ταξιδιωτική κίνηση μη κατοίκων στην Ελλάδα

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.8: Η εξέλιξη των αφίξεων (χιλιάδες άτομα)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

3.4.2 Αφίξεις κατά κατηγορία μέσου μεταφοράς

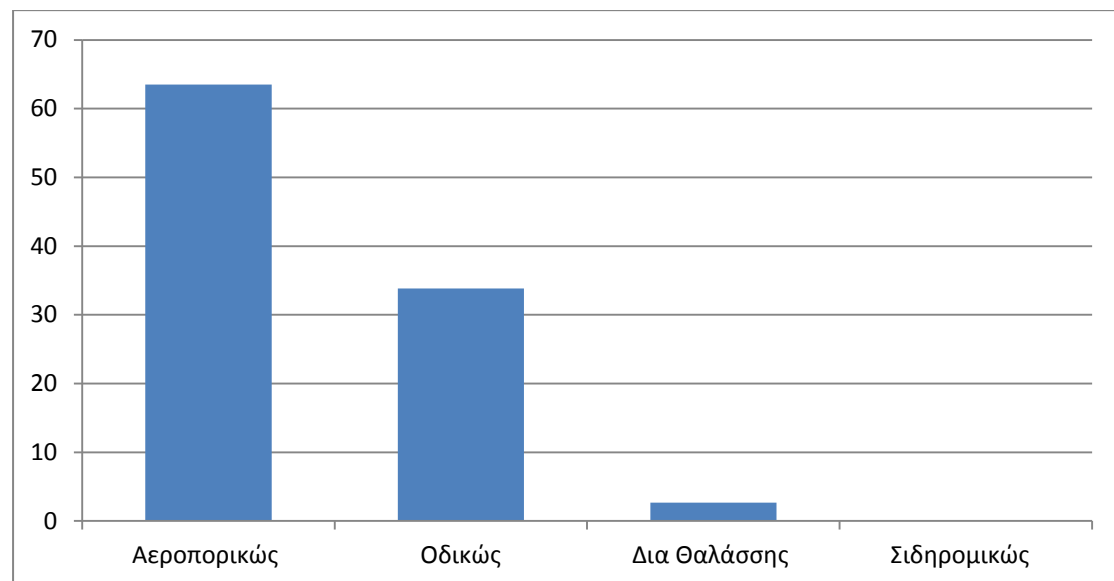
Οι αφίξεις των τουριστών πραγματοποιούνται κατά κύριο λόγο αεροπορικώς (63,5%) και οδικώς (33,8%)· διά θαλάσσης σε ποσοστό μόλις 2,7%, ενώ σχεδόν ανύπαρκτη είναι η χρήση του σιδηροδρόμου (βλ. Πίνακα 3.12 και Διάγραμμα 3.9).

Πίνακας 3.12: Αφίξεις κατά κατηγορία μέσου μεταφοράς

	Αφίξεις (αριθμός)	Ποσοστό (%)
Αεροπορικώς	14.981.102	63,5
Οδικώς	7.980.854	33,8
Δια θαλάσσης	632.161	2,7
Σιδηροδρομικώς	5.339	0,0
Σύνολο	23.599.456	100,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Τράπεζα της Ελλάδος, SETE Intelligence (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.9: Αφίξεις κατά κατηγορία μέσου μεταφοράς (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Τράπεζα της Ελλάδος, SETE Intelligence (επεξεργασία στοιχείων)

3.4.3 Η εξέλιξη των διανυκτερεύσεων

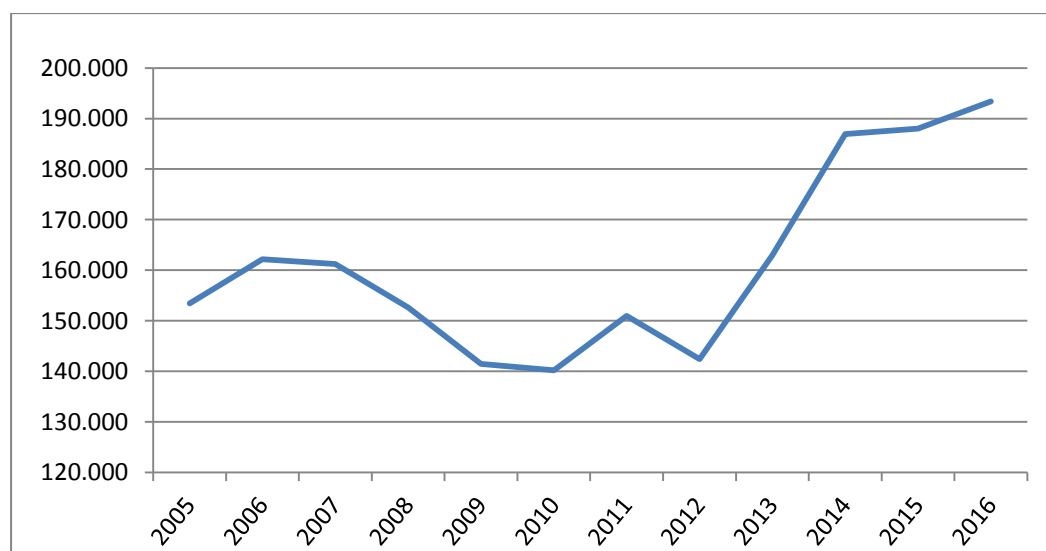
Ο αριθμός των διανυκτερεύσεων επηρεάζεται από τον αριθμό των αφίξεων και από τη μέση διάρκεια παραμονής. Αυτά τα δύο μεγέθη εμφανίζουν αποκλίνουσα πορεία. Ενώ οι αφίξεις μεταβάλλονται θετικά, η μέση διάρκεια παραμονής περιορίζεται. Η μέση διάρκεια παραμονής μειώθηκε από 10,7 ημέρες το 2005 σε 6,9 το 2016 (βλ. Πίνακα 3.26). Ως αποτέλεσμα αυτών των διαφορετικών τάσεων, ο αριθμός των διανυκτερεύσεων, τα περισσότερα έτη της περιόδου 2005-2012 εμφανίζει πτωτική τάση. Ωστόσο, από το 2012 η δυναμική αύξηση των αφίξεων συμπαρασύρει και τον αριθμό των διανυκτερεύσεων σε ανοδική πορεία (βλ. Πίνακα 3.13 και Διαγράμματα 3.10, 3.11).

Πίνακας 3.13: Μεταβολή του αριθμού των διανυκτερεύσεων

	Διανυκτερεύσεις (χιλιάδες)	Μεταβολή 2005=100 (%)	Προηγούμενο έτος=100 (%)
2005	153.440	100,0	-
2006	162.165	105,7	105,7
2007	161.235	105,1	99,4
2008	152.596	99,5	94,6
2009	141.444	92,2	92,7
2010	140.176	91,4	99,1
2011	150.978	98,4	107,7
2012	142.417	92,8	94,3
2013	162.918	106,2	114,4
2014	186.927	121,8	114,7
2015	188.012	122,5	100,6
2016	193.419	126,1	102,9

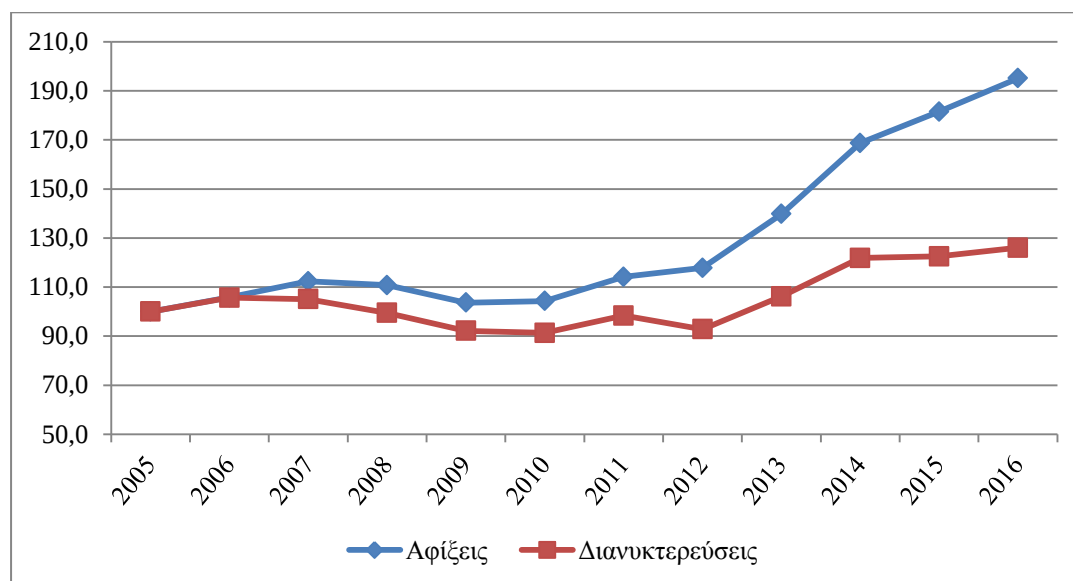
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.10: Μεταβολή του αριθμού των διανυκτερεύσεων (χιλιάδες)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.11: Η μεταβολή των αφίξεων και των διανυκτερεύσεων την περίοδο 2005-2016, 2005=100 (%)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

3.4.4 Η εξέλιξη των τουριστικών εισπράξεων

Ανάλογη περιοδολόγηση με αυτή των αφίξεων μπορεί να γίνει και στην περίπτωση των εισπράξεων. Το διάστημα 2005-2016 είναι δυνατόν να διαχωριστεί σε δύο περιόδους: την περίοδο 2005-2012, όπου –παρά ορισμένες αυξομειώσεις– το μέσο μέγεθος των εισπράξεων διαμορφώθηκε στα 10,7 δισ. ευρώ, και την περίοδο 2013-2016 με μέσο μέγεθος εισπράξεων τα 13,2 δισ. ευρώ (βλ. Πίνακα 3.14).

Η πλειονότητα των εισπράξεων προέρχεται από τις χώρες της ΕΕ-28. Ωστόσο, και σε αυτή την περίπτωση διακρίνονται δύο υποπερίοδοι: Από το 2005 έως το 2013 η συμμετοχή των χωρών ΕΕ-28 έβαινε μειούμενη, με πτώση από το 78,8% σε μόλις 59,1%. Έκτοτε το μερίδιο των ΕΕ-28 έχει αυξηθεί στο 68,9%, ενώ οι λοιπές χώρες συμμετέχουν με 27,7% (2016) (βλ. Πίνακα 3.14 και Διάγραμμα 3.12).

Σε επίπεδο μεμονωμένων χωρών είναι δυνατόν να διακριθούν τρεις επιμέρους κατηγορίες. Συγκεκριμένα το έτος 2016:

- Οι χώρες με τη μεγαλύτερη συμμετοχή στις εισπράξεις είναι η Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο με 18,5% και 15,9% αντιστοίχως. Δηλαδή αυτές οι δύο χώρες προσφέρουν σχεδόν το 1/3 των εισπράξεων.
- Στη δεύτερη ομάδα εντάσσονται η Γαλλία (7,7%), η Ρωσία (6,8%), η Ιταλία (5,4%) και οι ΗΠΑ (5,2%).

Οι έξι χώρες της πρώτης και της δεύτερης ομάδας μαζί, προσφέρουν πλέον του 50% των εισπράξεων.

- Στην τρίτη κατηγορία, με συμμετοχή καθεμιάς μικρότερη του 3,3%, εντάσσονται οι χώρες Ολλανδία, Ελβετία, Βέλγιο, Κύπρος, Αυστρία, Σουηδία, Αυστραλία, Ρουμανία, Καναδάς, Τσεχία, Αλβανία, Δανία, Ισπανία κ.ά.

Συγκριτικά, μεταξύ της περιόδου 2005-2012 και 2013-2016 η κυρίαρχη θέση της Γερμανίας και του Ηνωμένου Βασιλείου δεν μεταβάλλεται, καθώς διατηρούν την 1η και τη 2η θέση αντιστοίχως, παρά τη μικρή ποσοστιαία υποχώρησή τους.

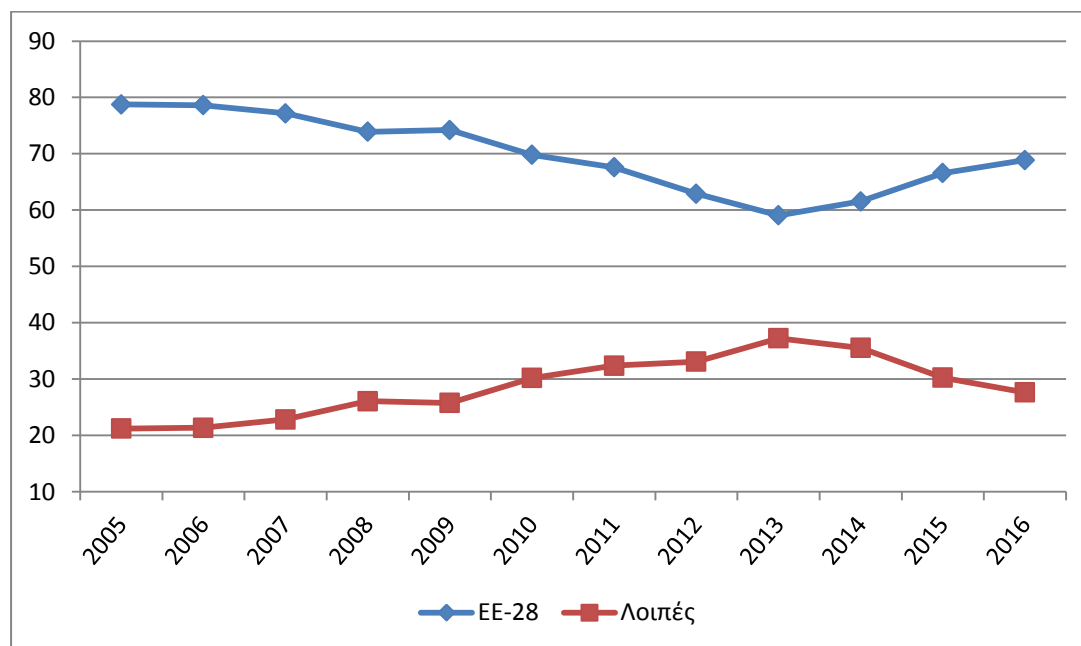
Ωστόσο, υπάρχουν χώρες οι οποίες αυτή την περίοδο αναβάθμισαν τη συμμετοχή τους στις εισπράξεις. Πρόκειται για τη Γαλλία και κυρίως τη Ρωσία. Αντιθέτως στην περίπτωση της Ιταλίας, της Ολλανδίας και λιγότερο των ΗΠΑ η συμμετοχή υποχώρησε (βλ. Πίνακες 3.15, 3.16 και Διάγραμμα 3.13).

Πίνακας 3.14: Εισπράξεις ανά περιοχή προέλευσης

	Χώρες ΕΕ-28		Λοιπές χώρες		ΣΥΝΟΛΟ	
	(εκατ. ευρώ)	(%)	(εκατ. ευρώ)	(%)	(εκατ. ευρώ)	(%)
2005	8.452	78,8	2.277	21,2	10.730	100
2006	8.929	78,6	2.428	21,4	11.357	100
2007	8.734	77,2	2.585	22,8	11.319	100
2008	8.601	73,9	3.035	26,1	11.636	100
2009	7.720	74,2	2.680	25,8	10.400	100
2010	6.709	69,8	2.902	30,2	9.611	100
2011	7.102	67,6	3.402	32,4	10.505	100
2012	6.569	62,9	3.456	33,1	10.442	100
2013	7.180	59,1	4.527	37,3	12.152	100
2014	8.243	61,5	4.762	35,6	13.393	100
2015	9.403	66,6	4.276	30,3	14.126	100
2016	9.097	68,9	3.652	27,7	13.207	100

Πηγή: <https://goo.gl/ogYVP3>, Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.12: Εισπράξεις ανά περιοχή προέλευσης (%)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.15: Εισπράξεις ανά χώρα προέλευσης

	Μέσος όρος 2005-2011 (εκατ. ευρώ)	Μέσος όρος 2012-2016 (εκατ. ευρώ)	Μεταβολή (2016-2012)/ (2011-2005) (%)
Γερμανία	1.991,7	1.984,3	99,6
Ην. Βασίλειο	1.721,1	1.658,1	96,3
Γαλλία	700,1	976,3	139,5
Ρωσία	363,1	859,3	236,7
Ιταλία	744,0	680,5	91,5
ΗΠΑ	647,4	664,2	102,6
Ολλανδία	464,0	415,9	89,6
Ελβετία	265,3	335,7	126,6
Βέλγιο	306,8	309,1	100,7
Κύπρος	408,2	267,8	65,6
Αυστρία	286,4	240,8	84,1
Σουηδία	192,3	212,0	110,3
Αυστραλία	157,3	198,3	126,0
Ρουμανία	153,3	195,0	127,2
Καναδάς	162,2	183,8	113,3
Τσεχία	153,1	156,6	102,3
Αλβανία	81,0	154,9	191,3
Δανία	167,5	133,8	79,9
Ισπανία	118,1	90,8	76,9

Σύνολο	10.793,9	12.664,1	117,3

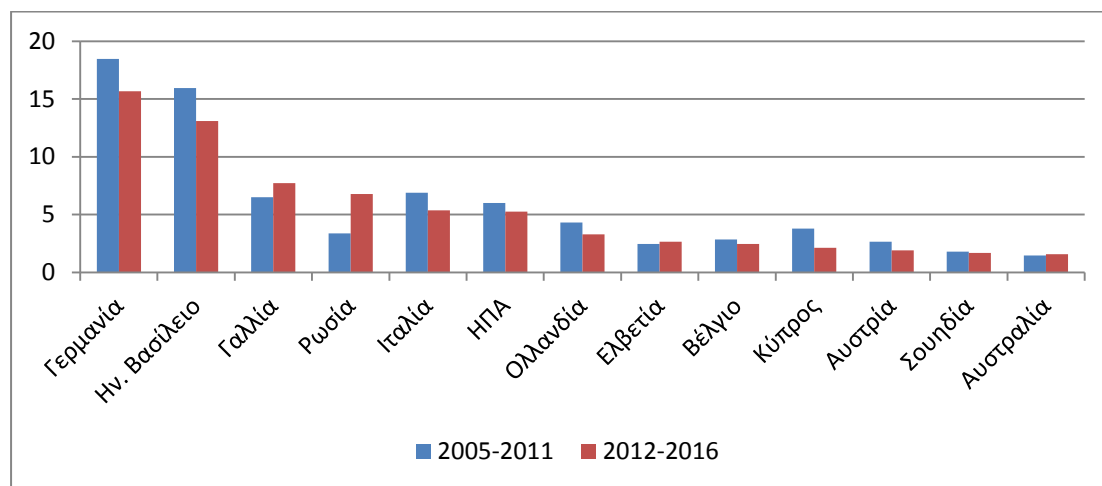
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.16: Κατάταξη των κυριότερων χωρών προέλευσης των εισπράξεων (κατά το μέγεθος της περιόδου 2012-2016)

Σειρά κατάταξης	Χώρα	Μέσος όρος 2005-2011		Μέσος όρος 2012-2016	
		Ποσοστιαία συμμετοχή (%)	Συσσωρευμένο ποσοστό (%)	Ποσοστιαία συμμετοχή (%)	Συσσωρευμένο ποσοστό (%)
1	Γερμανία	18,5	18,5	15,7	15,7
2	Ην. Βασίλειο	15,9	34,4	13,1	28,8
3	Γαλλία	6,5	40,9	7,7	36,5
4	Ρωσία	3,4	44,3	6,8	43,3
5	Ιταλία	6,9	51,2	5,4	48,7
6	ΗΠΑ	6,0	57,2	5,2	53,9
7	Ολλανδία	4,3	61,5	3,3	57,2
8	Ελβετία	2,5	63,9	2,7	59,8
9	Βέλγιο	2,8	66,8	2,4	62,3
10	Κύπρος	3,8	70,6	2,1	64,4
11	Αυστρία	2,7	73,2	1,9	66,3
12	Σουηδία	1,8	75,0	1,7	68,0
13	Αυστραλία	1,5	76,5	1,6	69,5
14	Ρουμανία	1,4	77,9	1,5	71,1
15	Καναδάς	1,5	79,4	1,5	72,5
16	Τσεχία	1,4	80,8	1,2	73,8
17	Αλβανία	0,8	81,6	1,2	75,0
18	Δανία	1,6	83,1	1,1	76,0
19	Ισπανία	1,1	84,2	0,7	76,8
-	Σύνολο	100,0	-	100,0	-

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.13: Η μεταβολή στην ποσοστιαία συμμετοχή των εισπράξεων κατά χώρα προέλευσης την περίοδο 2005-2011 και 2012-2016 (%)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

3.4.5 Εποχικότητα των εισπράξεων

Οι εισπράξεις χαρακτηρίζονται από σταθερή εποχικότητα. Συγκεκριμένα καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 2003-2016, οι εισπράξεις συγκεντρώνονται κατά 67% στο 3ο τρίμηνο (Ιούλιος-Σεπτέμβριος), κατά 25 % στο 2ο τρίμηνο (Απρίλιος-Ιούνιος) και κατά 8% στο 3ο τρίμηνο (Οκτώβριος-Δεκέμβριος), ενώ οι εισπράξεις του 1ου τριμήνου (Ιανουάριος-Μάρτιος) δεν ξεπερνούν το 1,5%.

Αυτό το στοιχείο έχει σημασία διότι αντανακλά τα δομικά χαρακτηριστικά όσον αφορά το είδος του τουρισμού στην Ελλάδα, δηλαδή τη στενή συνάρτησή του με τις θερινές διακοπές των πολιτών της Ευρώπης, από όπου προέρχεται και η πλειονότητα των επισκεπτών. Επίσης, παραπέμπει στο ότι η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και η άμβλυνση της εποχικότητας εξακολουθεί να αποτελεί ζητούμενο.

Η εποχικότητα των εισπράξεων δεν διαφοροποιείται μετά το 2012, δηλαδή την περίοδο που παρατηρείται δυναμική αύξηση των εισπράξεων. Το 3ο τρίμηνο (Ιούλιος-Σεπτέμβριος) παραμένει η βασική περίοδος που τροφοδοτεί την αύξηση. Σε σχέση με το προηγούμενο έτος, στο 3ο τρίμηνο εντοπίζεται το 53,2% της συνολικής αύξησης το 2013, το 57,2% το 2014 και το 80,3% το 2015. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι το 2012 υπήρξε σημαντική αύξηση εισπράξεων προερχόμενη από το 4ο τρίμηνο (12,9%), ενώ το 2016 το 4ο τρίμηνο συγκεντρώνει το σύνολο της αύξησης των εισπράξεων, καθώς στα υπόλοιπα τρίμηνα παρουσιάστηκε μείωση.

Σε κάθε περίπτωση, το συμπέρασμα είναι ότι κατά την περίοδο της δυναμικής αύξησης των εισπράξεων το 3ο τρίμηνο είναι αυτό που κατά κύριο λόγο τροφοδοτεί την αύξηση και συνεπώς η εν λόγω δυναμική αύξηση δεν συμβάλει στην άμβλυνση

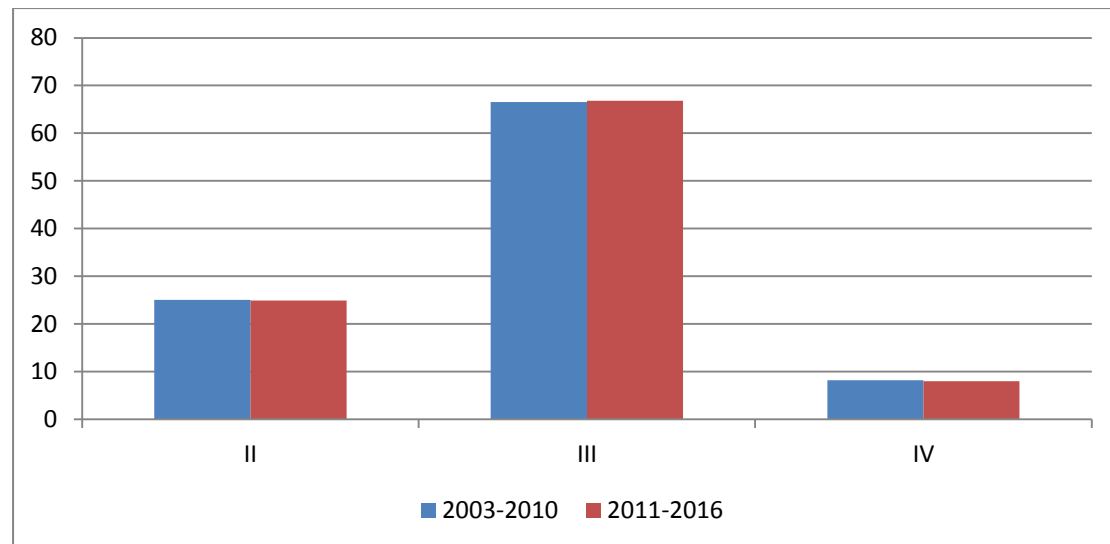
της εποχικότητας των εισπράξεων (βλ. Πίνακες 3.17, 3.18 και Διαγράμματα 3.14, 3.15).

Πίνακας 3.17: Η εποχικότητα των εισπράξεων ανά τρίμηνο (%)

	Τρίμηνο του έτους		
	1ο	2ο	3ο
2003	25,3	62,7	10,4
2004	24,5	64,9	9,3
2005	23,7	66,3	9,2
2006	24,7	67,5	8,0
2007	24,8	68,1	6,8
2008	26,9	67,3	6,6
2009	26,3	67,5	7,4
2010	24,3	68,1	8,1
2011	25,3	67,0	8,4
2012	23,8	68,2	8,0
2013	24,7	66,1	8,8
2014	24,6	67,4	7,5
2015	25,9	66,7	6,8
2016	25,2	65,7	8,4
Μ. όρος	25,0	66,7	8,1

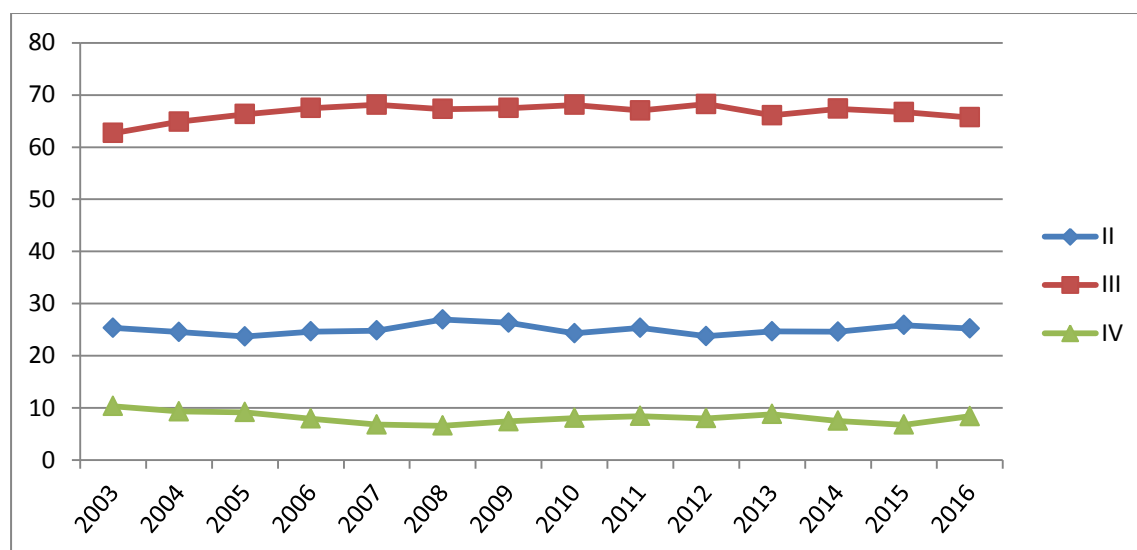
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.14: Η εποχικότητα των εισπράξεων ανά τρίμηνο (%)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.15: Ταξιδιωτικές εισπράξεις ανά τρίμηνο (%)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.18: Η προέλευση των ετήσιων μεταβολών στις εισπράξεις ανά τρίμηνο (εκατ. ευρώ)

	2016- 2015	2015- 2014	2014- 2013	2013- 2012	2012- 2011
1ο τρίμηνο	-301,5	339,8	239,5	503,4	-44,7
2ο τρίμηνο	-706,6	441,8	804,4	949,0	348,8
3ο τρίμηνο	124,2	-32,9	-57,7	221,3	-5,8
Σύνολο έτους	-886,9	771,8	999,6	1.718,4	360,4

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, (επεξεργασία στοιχείων)

3.4.6. Η σχέση αφίξεων και εισπράξεων

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η συνεξέταση της μεταβολής των αφίξεων και των εισπράξεων, καθώς στη σχέση τους συμπυκνώνονται πολλοί ποιοτικοί δείκτες, όπως, για παράδειγμα, το επίπεδο των τιμών, ο ανταγωνισμός από άλλες χώρες, οι δαπάνες ανά επισκέπτη και ανά διανυκτέρευση, ο βαθμός καταγραφής της οικονομικής δραστηριότητας και της φορολογητέας ύλης, η εισοδηματική κατάσταση των επισκεπτών κ.ά. Ωστόσο, πέραν των ανωτέρω ποιοτικών δεικτών, η σχέση αφίξεων και εισπράξεων αντανακλά και μια ιδιαίτερα σημαντική παράμετρο, που είναι ο βαθμός της άμεσης και της έμμεσης διασύνδεσης της τουριστικής κατανάλωσης με την εγχώρια οικονομία.

Η τουριστική δαπάνη δεν ακολουθεί τον ρυθμό αύξησης των αφίξεων. Το πάγιο χαρακτηριστικό της σχέσης αφίξεων-εισπράξεων στο διάστημα 2002-2016 είναι ότι η ετήσια μεταβολή των εισπράξεων υστερεί της μεταβολής των αφίξεων. Μάλιστα, σε τέσσερα από τα έντεκα έτη της συγκεκριμένης περιόδου η διαφορά κυμαίνεται από 6,5 έως 14 ποσοστιαίες μονάδες (βλ. Πίνακα 3.19 και Διαγράμματα 3.16, 3.17).

Η ερμηνεία αποδίδεται σε αρκετούς παράγοντες: στη μείωση της διάρκειας παραμονής (από 10,7 ημέρες το 2005 σε 6,9 ημέρες το 2016, βλ. Πίνακα 3.26), στη μείωση της δαπάνης ανά ταξίδι (από 745,7 ευρώ το 2005 σε 470,5 ευρώ το 2016), στις χαμηλότερες τιμές, στη μετατόπιση προς επισκέπτες χαμηλότερου εισοδήματος, στον διεθνή ανταγωνισμό κ.ά. Πρόκειται για ερμηνείες που προσανατολίζονται κυρίως σε εξωγενείς παράγοντες.

Ωστόσο, για μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση θα πρέπει να υπάρξει αναζήτηση και προς την κατεύθυνση των ενδογενών αιτιών, δηλαδή αυτών που σχετίζονται με τις άμεσες και τις έμμεσες διασυνδέσεις της τουριστικής κατανάλωσης με την εγχώρια οικονομία. Η οπτική αυτή έχει ενδιαφέρον και είναι δυνατόν να αποτελέσει αντικείμενο στοχευμένης αναπτυξιακής πολιτικής.

Μια ενδιαφέρουσα διάσταση στη σχέση αφίξεων-εισπράξεων προκύπτει από την εποχικότητα των δύο μεγεθών. Συγκεκριμένα, την περίοδο Οκτώβριος-Απρίλιος, κατά την οποία οι αφίξεις είναι σχετικά περιορισμένες (25% του συνόλου), οι εισπράξεις είναι ακόμη πιο περιορισμένες (15% του συνόλου) (βλ. Πίνακα 3.20 και Διάγραμμα 3.18).

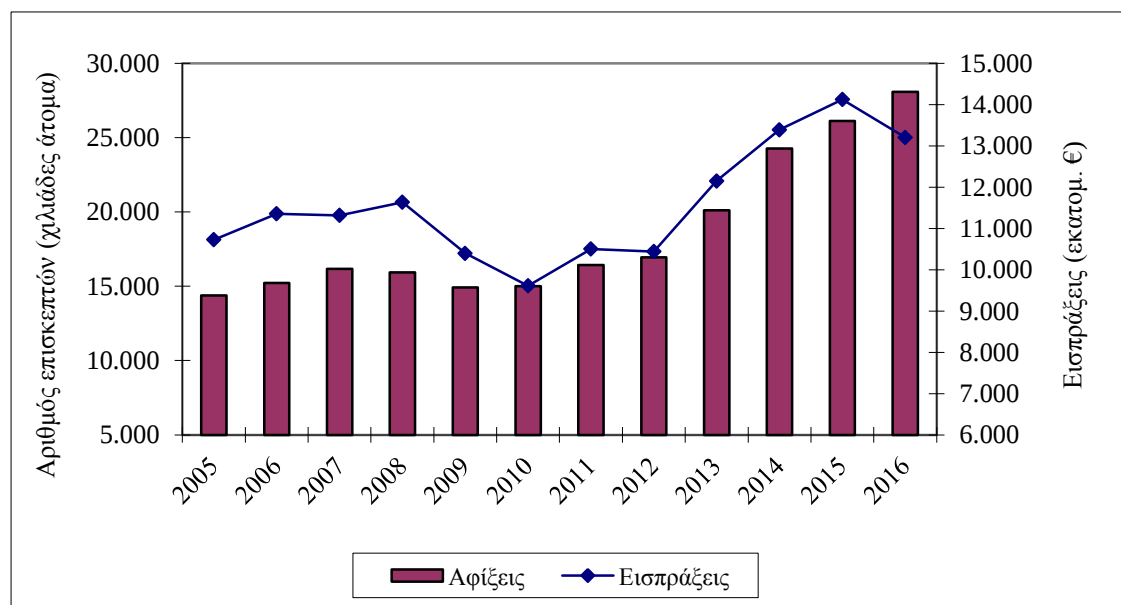
Πίνακας 3.19: Η εξέλιξη των αφίξεων και των εισπράξεων

	Αφίξεις (χιλ. άτομα)	Εισπράξεις (εκατ. ευρώ)	Αφίξεις	Εισπράξεις	Διαφορά ετήσιας μεταβολής (αφίξεις- εισπράξεις)
			Προηγούμενο έτος=100 (%)		
2005	14.388	10.730	-	-	-
2006	15.226	11.357	105,8	105,8	0,0
2007	16.165	11.319	106,2	99,7	6,5
2008	15.939	11.636	98,6	102,8	-4,2
2009	14.915	10.400	93,6	89,4	4,2
2010	15.007	9.611	100,6	92,4	8,2
2011	16.427	10.505	109,5	109,3	0,2
2012	16.947	10.442	103,2	99,4	3,8
2013	20.111	12.152	118,7	116,4	2,3
2014	24.272	13.393	120,7	110,2	10,5
2015	26.114	14.126	107,6	105,5	2,1

2016	28.071	13.207	107,5	93,5	14,0

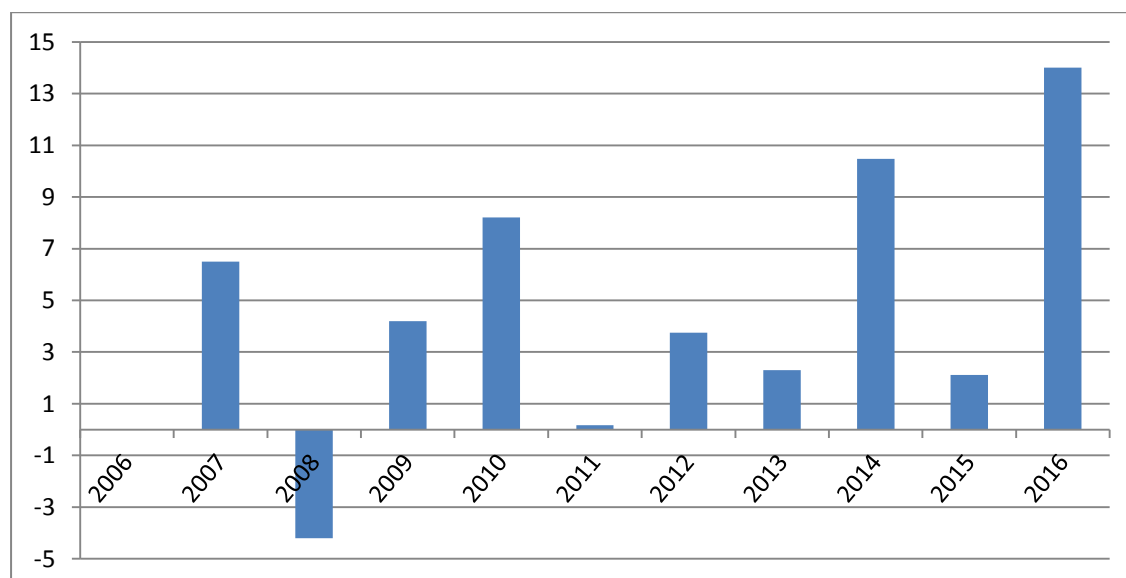
Πηγή: <https://goo.gl/UbL7M4>, Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.16: Η εξέλιξη των αφίξεων και των εισπράξεων

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.17: Η διαφορά της ετήσιας ποσοστιαίας μεταβολής των αφίξεων από την αντίστοιχη των εισπράξεων (ποσοστιαία μεταβολή αφίξεων μείον ποσοστιαία μεταβολή εισπράξεων) (σε ποσοστιαίες μονάδες)

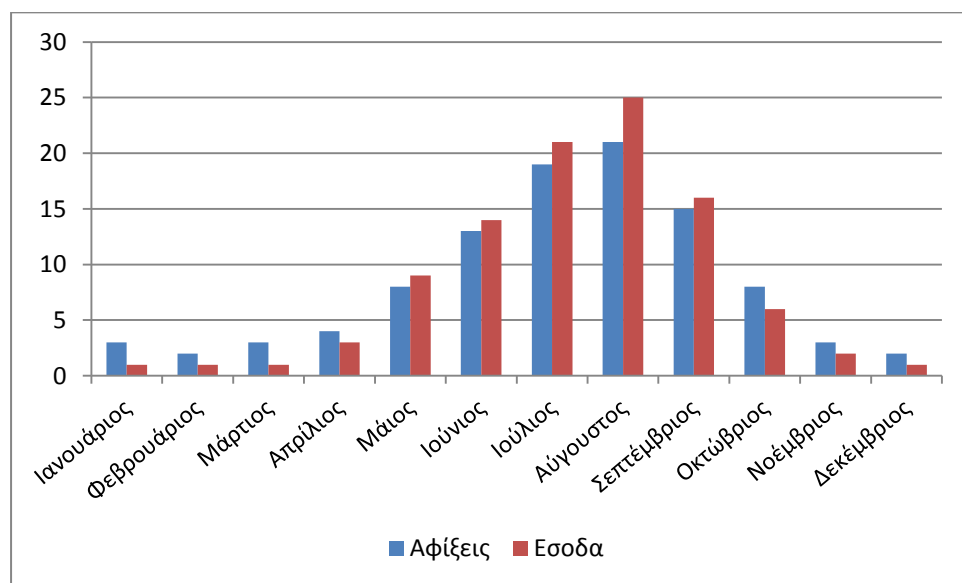
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.20: Οι αφίξεις και τα έσοδα ανά μήνα του έτους 2015

	Αφίξεις		Έσοδα	
	Αριθμός	%	Ευρώ	%
Ιανουάριος	606.140	2,6	166.937.970	1,2
Φεβρουάριος	509.189	2,2	141.507.500	1,0
Μάρτιος	613.092	2,6	197.814.000	1,4
Απρίλιος	934.237	4,0	453.183.000	3,3
Μάιος	1.870.170	7,9	1.179.652.000	8,6
Ιούνιος	3.032.870	12,9	1.897.000.000	13,9
Ιούλιος	4.408.555	18,7	2.894.184.500	21,1
Αύγουστος	4.993.465	21,2	3.367.216.520	24,6
Σεπτέμβριος	3.649.700	15,5	2.123.788.000	15,5
Οκτώβριος	1.852.679	7,9	834.666.500	6,1
Νοέμβριος	641.459	2,7	227.560.000	1,7
Δεκέμβριος	487.900	2,1	202.557.000	1,5
Σύνολο	23.599.456	100,0	13.686.066.990	100,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Τράπεζα της Ελλάδος, SETE Intelligence (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.18: Οι αφίξεις και τα έσοδα ανά μήνα του έτους 2015 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Τράπεζα της Ελλάδος, SETE Intelligence (επεξεργασία στοιχείων)

3.4.7 Διάρκεια και δαπάνη ανά ταξίδι

Η μέση διάρκεια παραμονής την περίοδο 2005-2016 βαίνει διαρκώς μειούμενη, καθώς από 10,7 ημέρες το 2005 μειώθηκε σταδιακά σε μόλις 6,9 ημέρες το 2016. Σε όρους ποσοστιαίας μεταβολής, το 2016 η μέση διάρκεια παραμονής διαμορφώθηκε στο 64,6% του επιπέδου του 2005 (βλ. Πίνακες 3.21, 3.23 και Διαγράμματα 3.19, 3.21, 3.22).

Πτωτική τάση παρουσιάζει κατά το ίδιο χρονικό διάστημα και η δαπάνη ανά ταξίδι, καθώς από 745,7 ευρώ το 2005, μειώθηκε σε μόλις 470,5 ευρώ το 2016. Σε όρους ποσοστιαίας μεταβολής, το 2016 η μέση δαπάνη ανά ταξίδι διαμορφώθηκε στο 63,1% του επιπέδου του 2005 (βλ. Πίνακες 3.22, 3.23 και Διαγράμματα 3.20, 3.21, 3.22).

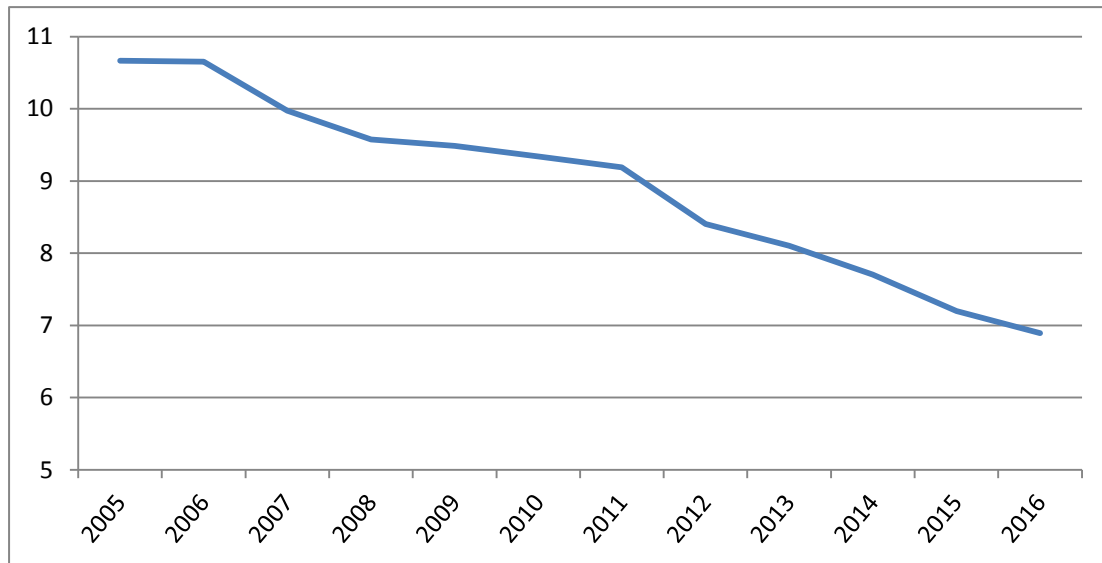
Διαφορετική είναι η πορεία της μέσης δαπάνης ανά διανυκτέρευση, αφού καθ' όλο το διάστημα 2005-2016 παραμένει σχετικά σταθερή, καθώς με μικρές αποκλίσεις κυμαίνεται γύρω στα 70 ευρώ (βλ. Πίνακα 3.24).

Πίνακας 3.21: Μέση διάρκεια παραμονής την περίοδο 2005-2016

	Μέση διάρκεια (ημέρες)	Μεταβολή, 2005=100 (%)
2005	10,7	100,0
2006	10,7	99,9
2007	10,0	93,5
2008	9,6	89,8
2009	9,5	88,9
2010	9,3	87,6
2011	9,2	86,2
2012	8,4	78,8
2013	8,1	76,0
2014	7,7	72,2
2015	7,2	67,5
2016	6,9	64,6

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.19: Μέση διάρκεια ταξιδιών την περίοδο 2005-2016 (ημέρες)

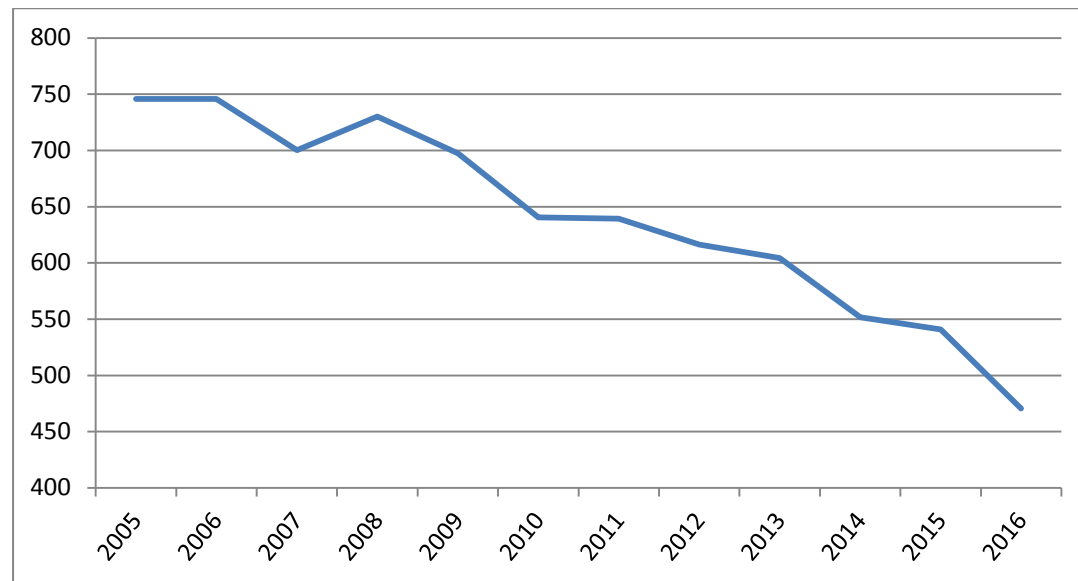
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.22: Μέση δαπάνη ανά ταξίδι την περίοδο 2005-2016

	Δαπάνη (ευρώ)	Μεταβολή, 2005=100, (%)
2005	745,7	100,0
2006	745,9	100,0
2007	700,2	93,9
2008	730,0	97,9
2009	697,3	93,5
2010	640,4	85,9
2011	639,5	85,8
2012	616,2	82,6
2013	604,2	81,0
2014	551,8	74,0
2015	540,9	72,5
2016	470,5	63,1

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.20: Μέση δαπάνη ανά ταξίδι την περίοδο 2005-2016 (ευρώ)

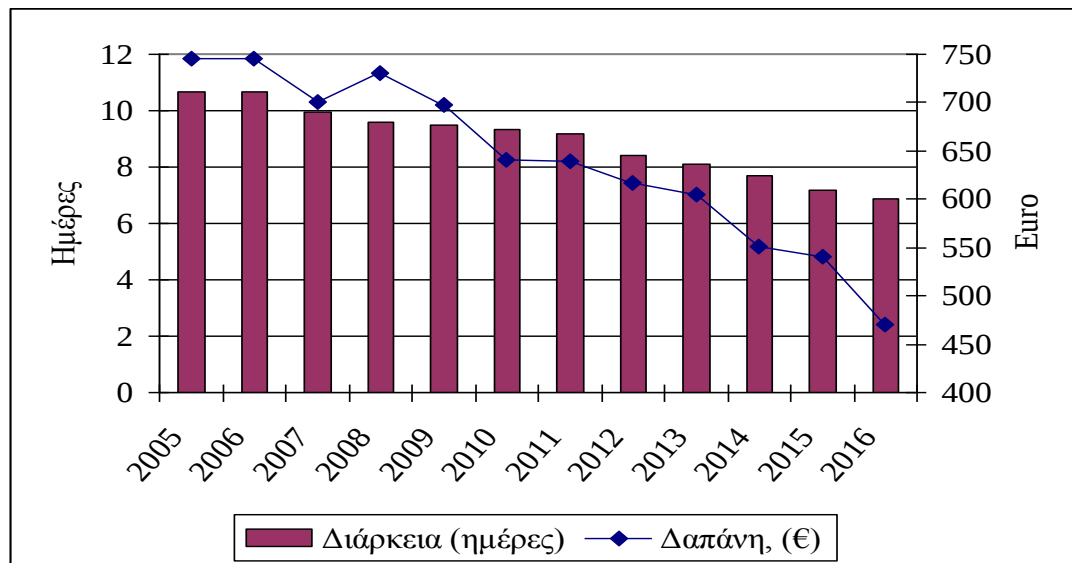
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.23: Η μεταβολή της μέσης διάρκειας και της μέσης δαπάνης ανά ταξίδι την περίοδο 2005-2016.

	Διάρκεια (ημέρες)	Μεταβολή, 2005=100 (%)	Δαπάνη (ευρώ)	Μεταβολή, 2005=100 (%)
2005	10,7	100,0	745,7	100,0
2006	10,7	99,9	745,9	100,0
2007	10,0	93,5	700,2	93,9
2008	9,6	89,8	730,0	97,9
2009	9,5	88,9	697,3	93,5
2010	9,3	87,6	640,4	85,9
2011	9,2	86,2	639,5	85,8
2012	8,4	78,8	616,2	82,6
2013	8,1	76,0	604,2	81,0
2014	7,7	72,2	551,8	74,0
2015	7,2	67,5	540,9	72,5
2016	6,9	64,6	470,5	63,1

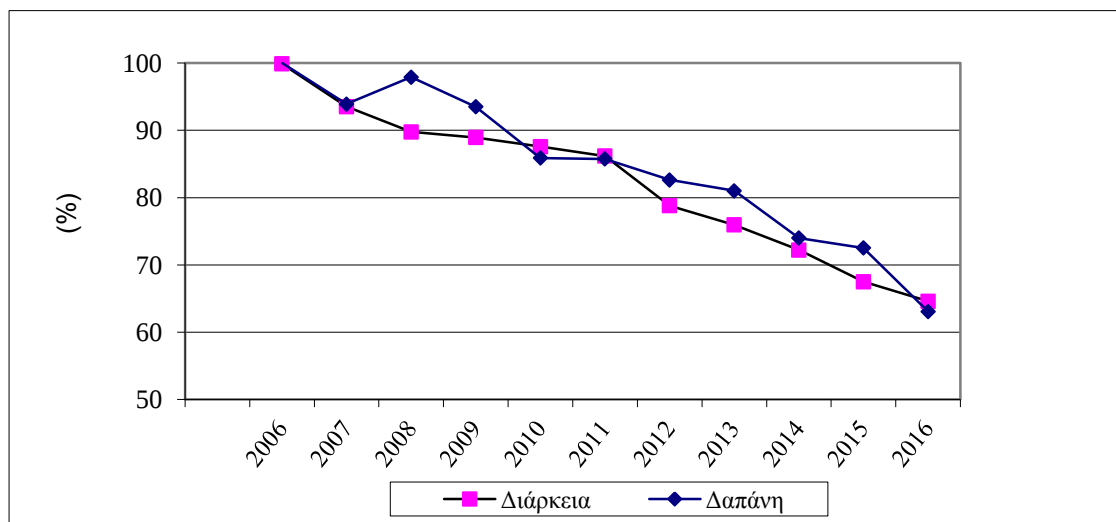
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.21: Η μεταβολή της μέσης διάρκειας και της μέσης δαπάνης ανά ταξίδι την περίοδο 2005-2016

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.22: Η μεταβολή της μέσης διάρκειας και της μέσης δαπάνης ανά ταξίδι την περίοδο 2005-2016, 2005=100

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.24: Η μεταβολή της μέσης δαπάνης ανά διανυκτέρευση την περίοδο 2005-2016

	Δαπάνη ανά διανυκτέρευση (ευρώ)	Μεταβολή, 2005=100 (%)
2005	69,9	100,0
2006	70	100,1
2007	70,2	100,4
2008	76,3	109,2
2009	73,5	105,2
2010	68,6	98,1
2011	69,6	99,6
2012	73,3	104,9
2013	74,6	106,7
2014	71,6	102,4
2015	75,1	107,4
2016	68,3	97,7

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

3.5 Ύφεση, προσφυγικό και η διεθνής εικόνα της Ελλάδας

Την περίοδο 2010-2016 η Ελλάδα πέρασε μια σειρά από μεγάλες δοκιμασίες. Δύο ήταν τα κεντρικά ζητήματα: η βαθιά και παρατεταμένη ύφεση και το προσφυγικό. Και τα δύο ζητήματα είχαν πολύ έντονο το στοιχείο της επίδρασης στην εικόνα της Ελλάδας στο εξωτερικό. Οι απόψεις που κυριάρχησαν προεξοφλούσαν τη δυσμενή επίδραση στον τουρισμό. Ωστόσο, εκ του αποτελέσματος, δηλαδή από την αλματώδη αύξηση των αφίξεων την περίοδο 2012-2016, συμπεραίνεται ότι οι προσπάθειες αντιμετώπισης των υφιστάμενων πολιτικών και διαχείρισης του προσφυγικού αντέστρεψαν ως έναν βαθμό τα δυσμενή στοιχεία της εικόνας της χώρας στο εξωτερικό.

3.5.1 Ύφεση και προσφυγικό

Ειδικά όσον αφορά το προσφυγικό ζήτημα, υπήρξε έντονος προβληματισμός σχετικά με την επίπτωσή του στον τουρισμό. Μάλιστα διενεργήθηκαν και στοχευμένες έρευνες για τη διερεύνηση του θέματος. Σε μια από αυτές αναφέρεται:

«Λαμβάνοντας υπόψη τους εξωγενείς παράγοντες, οι οποίοι ενδέχεται να επηρεάσουν την θερινή τουριστική περίοδο, το SETE Intelligence επανέλαβε, από τις 12.04.2016 έως τις 14.04.2016, τη διαδικτυακή έρευνα αντίληψης για την εικόνα της Ελλάδας στις αγορές της Μεγάλης Βρετανίας, της Γερμανίας και των ΗΠΑ. Την υλοποίηση της έρευνας ανέλαβε η ανεξάρτητη βρετανική εταιρεία Censuswide, σε συνολικό δείγμα 3.046 ερωτηθέντων οι οποίοι έχουν επισκεφτεί ή σκέπτονται να επισκεφτούν τη χώρα μας. Σύμφωνα με τη μελέτη που υλοποίησε η Censuswide για το SETE Intelligence, όσον αφορά στο κατά πόσο το προσφυγικό/ μεταναστευτικό ζήτημα έχει επηρεάσει την αντίληψη των ερωτηθέντων σχετικά με τα ταξίδια σε Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Γαλλία, Κροατία και Τουρκία, καταγράφεται μια σαφής επιδείνωση της αντίληψης για την Ελλάδα».¹¹

Η εξέλιξη των αφίξεων δείχνει ότι οι επιφυλάξεις στα συμπεράσματα της ανωτέρω μελέτης όχι μόνο δεν επιβεβαιώθηκαν, αλλά διαψεύστηκαν πλήρως. Επιπλέον, έχουν εκφραστεί απόψεις για το αντίθετο, ότι δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο εξελίχθηκε εν συνόλω το προσφυγικό μάλλον λειτούργησε προς την προσέλκυση επισκεπτών. Η άποψη αυτή προκύπτει από δηλώσεις τόσο του Γενικού Γραμματέα του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού όσο και του Προέδρου του ΣΕΤΕ. Συγκεκριμένα, ο Τάλεμπ Ριφάι, ανάμεσα στους τρεις παράγοντες στους οποίους απέδωσε τα θεαματικά αποτελέσματα του τουρισμού στην Ελλάδα τα τελευταία δύο χρόνια, ανέφερε τη βελτίωση της εικόνας της Ελλάδας στη διεθνή σκηνή στην οποία συνέβαλε ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπισαν οι ελληνικές αρχές την προσφυγική κρίση, καθώς αποδείχθηκε ο βαθύς σεβασμός της Ελλάδας στους ανθρώπους που δοκιμάζονται και στα ανθρώπινα δικαιώματα.¹² Παράλληλα, σύμφωνα με τον Πρόεδρο του ΣΕΤΕ, η εικόνα της χώρας δεν είναι μόνο αρνητική, αλλά και θετική, καθώς το κλείσιμο των συνόρων δεν συνιστά φιλοξενία και ανθρωπιά.

¹¹ Βλ. <https://goo.gl/WYS5Hy>.

¹² Βλ. ομιλία στην ημερίδα του Υπουργείου Τουρισμού και του ΕΟΤ με τίτλο: «Ελλάδα Προορισμός 365 Ημέρες. Ο ρόλος της αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης», Αθήνα, 2 Μαρτίου 2017.

3.5.2 Τουρισμός και ύφεση (2010-2014)

Σε βασικούς δείκτες της οικονομίας και σε δείκτες του τουρισμού κατά την περίοδο 2013-2016 παρατηρούνται εξελίξεις με διαφορετικό πρόσημο. Από τη μια μεριά βασικοί δείκτες της οικονομίας (ΑΕΠ, απασχόληση) συνεχίζουν καθοδική πορεία ή βρίσκονται σε στασιμότητα και η εγχώρια παραγωγική βάση συρρικνώνεται και δέχεται πιέσεις αποδιάρθρωσης. Συγχρόνως, ο αριθμός των αφίξεων τουριστών από το εξωτερικό στην Ελλάδα αυξάνεται με ιδιαίτερα δυναμικό ρυθμό, χωρίς όμως να συνοδεύεται από ανάλογη αύξηση των εσόδων.

Το στοιχείο αυτό είναι ιδιαίτερα κρίσιμο για την περαιτέρω πορεία του τουρισμού, καθώς αυτός δεν υπέστη τη συρρίκνωση και απαξίωση του παραγωγικού δυναμικού, όπως οι άλλοι κλάδοι της οικονομίας. Ωστόσο, η αναντιστοιχία της αυξητικής πορείας των αφίξεων και της συρρίκνωσης της εγχώριας παραγωγικής βάσης δεν μπορεί παρά να αποδυνάμωσε τις σχέσεις του τουρισμού με τη λοιπή οικονομία και συνεπώς να περιόρισε τα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα του τουρισμού για την εγχώρια οικονομία.

Αν μπορούσε να υπάρξει μια ιεράρχηση των επιπτώσεων της ύφεσης, η αποδιάρθρωση των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων θα καταλάμβανε πολύ υψηλή θέση. Ο λόγος είναι ότι η αποδιάρθρωση και η αποδυνάμωση των εγχώριων σχέσεων, από τη μια μεριά εξαρτά την ανάπτυξη από το εξωτερικό σε μεγαλύτερο βαθμό, ενώ συγχρόνως επιτρέπει τη διαρροή του οφέλους επίσης προς το εξωτερικό. Οι συνέπειες αντανακλώνται στο εμπορικό ισοζύγιο, στο χρέος, στο ΑΕΠ, στην απασχόληση κ.ο.κ.

Αντιθέτως, η ύφεση επηρέασε δυσμενώς τον εσωτερικό τουρισμό, καθώς ο αριθμός των τουριστών αυτής της κατηγορίας με περισσότερες από τέσσερις διανυκτερεύσεις, μειώθηκε από 4.178.526 το 2016 σε 2.780.638, υποχώρησε δηλαδή στο 66,5% (βλ. Πίνακα 3.25).

Η αυξημένη τουριστική ζήτηση μετά το 2012 αντισταθμίζει σε κάποιο βαθμό τη συρρικνωμένη εσωτερική ζήτηση των νοικοκυριών λόγω της ύφεσης. Ο ετήσιος μέσος όρος των τουριστικών εισπράξεων την περίοδο 2012-2016 ανήλθε σε 13,2 δισ. ευρώ έναντι 10,7 δισ. ευρώ την περίοδο 2005-2012. Την ίδια περίοδο η τελική καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών μειώθηκε κατά 9,6 δισ. ευρώ (από 128,9 σε 119,3 δισ. ευρώ). Συνεπώς, η πρόσθετη τουριστική ζήτηση που ανέρχεται σε 2,5 δισ. ευρώ, αντιστοιχεί περίπου στο 1/4 της μείωσης της εσωτερικής ζήτησης.

Πίνακας 3.25: Εσωτερικός τουρισμός – ταξίδια με 4 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις

	Αριθμός τουριστών	2006=100 (%)
2006	4.178.526	100,0
2007	4.040.329	96,7
2008	4.106.151	98,3
2009	3.976.570	95,2
2010	3.174.318	76,0
2011	2.847.268	68,1
2012	2.720.425	65,1
2013	2.609.241	62,4
2014	3.041.058	72,8
2015	2.780.638	66,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα διακοπών (διάφορα έτη, επεξεργασία στοιχείων)

3.5.3. Η πορεία των εισπράξεων από ταξίδια για επαγγελματικούς λόγους

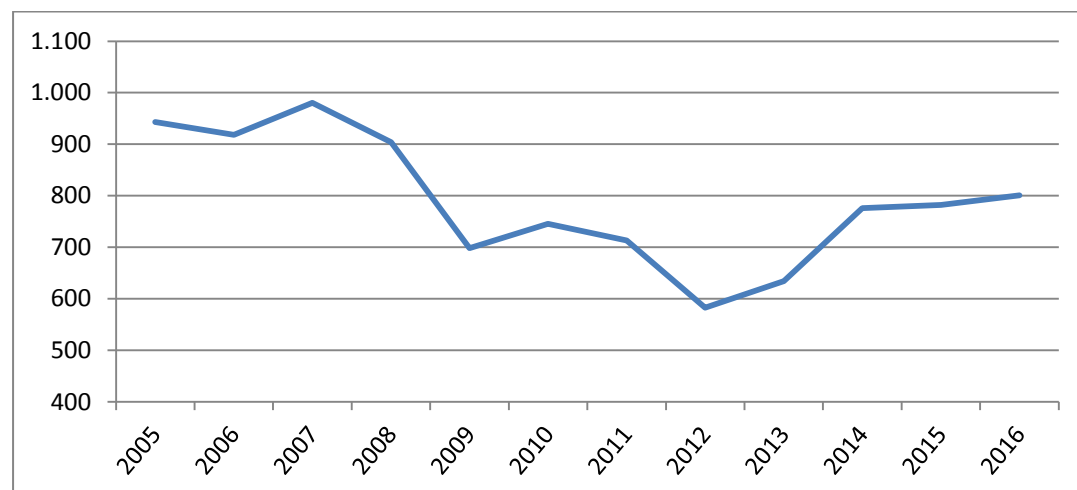
Μεταξύ των επιπτώσεων της ύφεσης ήταν και η δραστική μείωση των εισπράξεων από ταξίδια για επαγγελματικούς λόγους. Πρόκειται για εξέλιξη που συνδέεται ευθέως με τη μείωση της παραγωγικής δραστηριότητας και το κλείσιμο των επιχειρήσεων. Από το 2009, σε σχέση με τα μέσα της δεκαετίας του 2000, οι εισπράξεις από επαγγελματικά ταξίδια μειώθηκαν δραστικά, αγγίζοντας το χαμηλότερο επίπεδο τα έτη 2012 και 2013 (62,6% και 68,2% του μέσου όρου των ετών 2005-2006). Τα τελευταία τρία χρόνια (2014-2016) παρατηρείται ανάκαμψη των συγκεκριμένων εισπράξεων, ωστόσο παραμένουν περίπου στο 85% της περιόδου 2006-2006 (βλ. Πίνακα 3.26 και Διάγραμμα 3.23).

Πίνακας 3.26: Η εξέλιξη των εισπράξεων από ταξίδια για επαγγελματικούς λόγους

	Εισπράξεις (εκατ. ευρώ)	2005 και 2006=100 (%)
2007	981	105,4
2008	904	97,2
2009	698	75,1
2010	746	80,1
2011	713	76,7
2012	583	62,6
2013	634	68,2
2014	776	83,4
2015	782	84,0
2016	801	86,1

Πηγή: <https://goo.gl/KWiWvf>, Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.23: Η εξέλιξη των εισπράξεων από ταξίδια για επαγγελματικούς λόγους (εκατ. ευρώ)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

3.6 Η δυναμική αύξηση των αφίξεων: Ερμηνεία και αφετηρία ποιοτικής μεταβολής

Η δυναμική αύξηση των αφίξεων είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται οι αναπτυξιακές προσπάθειες της πολιτείας και των επιχειρήσεων του κλάδου, σε μια προσπάθεια αντιστροφής των δυσμενών επιπτώσεων στην εικόνα της χώρας από τη διαχείριση του προσφυγικού και την ύφεση, το ασταθές περιβάλλον στους ανταγωνιστικούς προορισμούς κ.ά.

Σε κάθε περίπτωση, το ερώτημα που τίθεται από τις ευνοϊκές εξελίξεις στο επίπεδο των αφίξεων είναι ποιο είναι το άμεσο, το έμμεσο και το συνολικό αποτύπωμα για την ελληνική οικονομία. Κατά πόσο δηλαδή η αυξημένη τουριστική ζήτηση (σε τελικά και ενδιάμεσα αγαθά και υπηρεσίες) δημιουργεί όφελος για το σύνολο των εμπλεκόμενων κλάδων και περιοχών, την απασχόληση, τα δημόσια οικονομικά, τα έσοδα του ασφαλιστικού συστήματος, και εν ολίγοις τι συμβολή έχει στην ανασυγκρότηση της παραγωγικής βάσης σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο.

Η σημερινή ευνοϊκή εξέλιξη στο επίπεδο των αφίξεων συνιστά μια εξαιρετική ευκαιρία για πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα, για δημιουργία νέων βάσεων για την ανάπτυξη του τουρισμού σε υψηλότερο επίπεδο. Συνεπώς, η θεαματική ποσοτική αύξηση σε όρους αφίξεων δεν θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ως κάτι δεδομένο και επαρκές, αλλά να ενεργοποιήσει πολιτικές για τον πολλαπλασιασμό και τη διάχυση του οφέλους.

3.7 Κλαδικές διασυνδέσεις

Η ανάλυση που ακολουθεί βασίζεται στα πλέον πρόσφατα δημοσιευμένα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ σχετικά με τους Πίνακες Εισροών-Εκροών για τα έτη 2005 και 2010, τα οποία αφορούν τις σχέσεις προϊόν-προϊόν.

Τα στοιχεία αποτυπώνουν την κατάσταση την περίοδο πριν από την ύφεση και στις απαρχές της ύφεσης, ωστόσο είναι δυνατόν να διατυπωθεί η άποψη ότι η σημερινή κατάσταση, όσον αφορά την πυκνότητα των κλαδικών διασυνδέσεων, είναι πολύ δυσμενέστερη. Η δραματική συρρίκνωση της παραγωγικής βάσης, η υποχώρηση της οικονομικής δραστηριότητας σε πολλούς κλάδους της τάξης του 40% έως και 60%, δεν μπορεί παρά να έχει αποδυναμώσει τις εγχώριες κλαδικές διασυνδέσεις που υπήρχαν το 2010.

Η ενδιάμεση ανάλωση ενός κλάδου αντανακλά τη ζήτηση για ενδιάμεσα (μη τελικά) αγαθά και υπηρεσίες από άλλους κλάδους, προκειμένου ο συγκεκριμένος κλάδος να δημιουργήσει τα δικά του τελικά προϊόντα ή/και να προσφέρει τις δικές του τελικές υπηρεσίες. Εν ολίγοις, η ενδιάμεση ανάλωση δείχνει το μέγεθος της αγοράς που δημιουργείται από τις λειτουργικές και τις παραγωγικές ανάγκες ενός κλάδου. Στο κείμενο που ακολουθεί η συνολική ενδιάμεση ανάλωση διακρίνεται σε εγχώρια και εισαγόμενη.¹³

Η ενδιάμεση ανάλωση από τις «Υπηρεσίες διαμονής και υπηρεσίες εστίασης» ανήλθε το 2010 σε 7.008 εκατ. ευρώ, ενώ από τις «Υπηρεσίες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και άλλες υπηρεσίες κράτησης και συναφείς υπηρεσίες» σε 1.093,8 εκατ. ευρώ. Συνολικά οι δύο συγκεκριμένες κατηγορίες, που συνδέονται με τον τουρισμό, παρουσίασαν ενδιάμεση ανάλωση της τάξης των 8.101,8 εκατ. ευρώ, η οποία αντιστοιχούσε στο 5,5% της συνολικής ενδιάμεσης ανάλωσης της οικονομίας, που το 2010 ήταν 146.880 εκατ. ευρώ (βλ. Πίνακες 3.27, 3.28).

«Υπηρεσίες διαμονής και υπηρεσίες εστίασης»

Σε σχέση με το 2005, η ενδιάμεση ανάλωση στις «Υπηρεσίες διαμονής και υπηρεσίες εστίασης» μειώθηκε το 2010 κατά 2.071,7 εκατ. ευρώ. Η μείωση προήλθε σχεδόν αποκλειστικά από τη μείωση της εγχώριας ανάλωσης (2.037,4 εκατ. ευρώ) και εν μέρει από τη μείωση των εισαγωγών (34,3 εκατ. ευρώ) (βλ. Πίνακα 3.29). Η διαπίστωση αυτή έχει ενδιαφέρον, διότι δείχνει ότι δεν υπήρξε υποκατάσταση της εγχώριας ενδιάμεσης ανάλωσης από εισαγωγές. Ωστόσο, εξαίρεση αποτελούν τα προϊόντα «Είδη διατροφής, ποτά, προϊόντα καπνού», που παρουσίασαν τη σημαντικότερη μείωση της ενδιάμεσης ανάλωσης, τόσο της συνολικής (κατά 724,6 εκατ. ευρώ) όσο και της εγχώριας (κατά 891,5 εκατ. ευρώ), ενώ συγχρόνως παρουσίασαν και αύξηση των εισαγωγών κατά 166,9 εκατ. ευρώ) (βλ. Πίνακα 3.30).

---

¹³ Βάσει Πινάκων Εισροών-Εκροών των ετών 2005 και 2010.

Παρά τη συνολική μείωση της ενδιάμεσης ανάλωσης των «Υπηρεσιών διαμονής και υπηρεσιών εστίασης», εντοπίζονται και προϊόντα στα οποία παρατηρείται αύξηση της ενδιάμεσης ανάλωσης. Αυτά τα προϊόντα αθροιστικά παρουσιάζουν αύξηση 923,1 εκατ. ευρώ (βλ. Πίνακα 3.29). Στον ίδιο πίνακα διακρίνονται και τα προϊόντα των οποίων η ενδιάμεση ανάλωση αθροιστικά μειώθηκε κατά 2.963,8 εκατ. ευρώ.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η *κλαδική σύνθεση* της ενδιάμεσης ανάλωσης. Οι «Υπηρεσίες διαμονής και υπηρεσίες εστίασης» αντλούν (2010) το μεγαλύτερο τμήμα της ενδιάμεσης ανάλωσης από τα προϊόντα «Είδη διατροφής, ποτά, προϊόντα καπνού» (2.085,5 εκατ. ευρώ 29,8%), ενώ μαζί με τα αγροτικά προϊόντα (559,6 εκατ. ευρώ) και τα προϊόντα της αλιείας (153,7 εκατ. ευρώ), τα προϊόντα του αγροτροφικού συστήματος συμμετέχουν στην ενδιάμεση ανάλωση με 2.798,8 εκατ. ευρώ, ποσό που αντιστοιχεί στο 40% της συνολικής ενδιάμεσης ανάλωσης των «Υπηρεσιών διαμονής και εστίασης». Σημαντική θέση στην ενδιάμεση ανάλωση των «Υπηρεσιών διαμονής και εστίασης» κατέχουν το χονδρικό και το λιανικό εμπόριο, με αθροιστική συμμετοχή 16,3% (10,7% και 5,6% αντιστοίχως) (βλ. Πίνακα 3.27).

Το τμήμα της ενδιάμεσης ανάλωσης των «Υπηρεσιών διαμονής και υπηρεσιών εστίασης» που καλύπτεται από εισαγωγές συνιστά μερίδιο αγοράς ένα τμήμα του οποίου, εν δυνάμει, μπορεί να καλυφθεί από το εγχώριο παραγωγικό δυναμικό. Στον βαθμό που η ικανοποίηση της τελικής τουριστικής ζήτησης θεωρείται κατά κάποιον τρόπο εξαγωγική δραστηριότητα, τότε και η κάλυψη, από το εγχώριο παραγωγικό δυναμικό, της ενδιάμεσης ζήτησης του τουρισμού που εισάγεται μπορεί να ενταχθεί επίσης σε αυτή την κατηγορία. Η αξία της ενδιάμεσης ανάλωσης που καλύφθηκε το 2010 από εισαγωγές ανήλθε σε 1.243,8 εκατ. ευρώ. Το 56% των εισαγωγών αφορά αθροιστικά τα προϊόντα του αγροτροφικού συστήματος και ανέρχεται σε 696,7 εκατ. ευρώ (που αναλύεται σε είδη διατροφής, ποτά, προϊόντα καπνού [615 εκατ. ευρώ] και σε προϊόντα γεωργίας [81,7 εκατ. ευρώ]), ενώ σημαντικό τμήμα αφορά τις χημικές ουσίες (105 εκατ. ευρώ) (βλ. Πίνακα 3.30).

«Υπηρεσίες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και άλλες υπηρεσίες κράτησης και συναφείς υπηρεσίες»

Σε αντίθεση με τις «Υπηρεσίες διαμονής και υπηρεσίες εστίασης» η ενδιάμεση ανάλωση των προϊόντων «Υπηρεσίες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και άλλες υπηρεσίες κράτησης και συναφείς υπηρεσίες» αυξήθηκε κατά 169,2 εκατ. ευρώ. Είναι αξιοσημείωτο ότι το σύνολο της αύξησης προήλθε από την εγχώρια ανάλωση. Βέβαια, κατά προϊόν υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις, καθώς εντοπίζονται προϊόντα που συμμετείχαν στην αύξηση της ενδιάμεσης ανάλωσης (αθροιστικά 548,8 εκατ. ευρώ) και άλλα που σημείωσαν μείωση (αθροιστικά 360,8 εκατ. ευρώ) (βλ. Πίνακα 3.31).

Πίνακας 3.27: Η ενδιάμεση ανάλωση στις «Υπηρεσίες διαμονής και υπηρεσίες εστίασης» (κατάταξη κατά μέγεθος το έτος 2010 (εκατ. ευρώ)).

	Αξία, (εκατ. ευρώ)	Ποσοστό συμμ. (%)
Είδη διατροφής· ποτά· προϊόντα καπνού	2.085,5	29,8
Υπηρεσίες χονδρικού εμπορίου, εκτός χονδρ. εμπορίου μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	752,3	10,7
Προϊόντα γεωργίας, θήρας και συναφείς υπηρεσίες	559,6	8,0
Υπηρεσίες επεξεργασίας λυμάτων· λυματολάσπη· υπηρεσίες συλλογής, επεξεργασίας και διάθεσης αποβλήτων· ανάκτηση υλικών· υπηρεσίες εξυγίανσης και άλλες υπηρεσίες διαχείρισης αποβλήτων	423,3	6,0
Υπηρεσίες λιανικού εμπορίου, εκτός από το λιανικό εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	389,0	5,6
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	331,8	4,7
Χρηματοοικονομ. υπηρεσίες εκτός από τις ασφαλιστικές υπηρεσίες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	321,5	4,6
Υπηρεσίες παροχής προστασίας και ερευνών· υπηρεσίες σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους· υπηρεσίες διοίκησης γραφείων, γραμματειακής υποστήριξης και άλλες υπηρεσίες παροχής υποστήριξης προς επιχειρήσεις	226,7	3,2
Υπηρεσίες παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών, ταινιών βίντεο και τηλεοπτικού προγράμματος, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις· υπηρεσίες προγραμματισμού και ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών	173,8	2,5
Ψάρια και άλλα αλιευτικά προϊόντα· προϊόντα υδατοκαλλιέργειας· υποστηρικτικές προς την αλιεία υπηρεσίες	153,7	2,2
Υπηρεσίες χονδρικού & λιανικού εμπορίου και υπηρεσίες επισκευής μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	145,8	2,1
Χημικές ουσίες και προϊόντα	138,4	2,0
Ηλεκτρικό ρεύμα, φυσικό αέριο, ατμός και κλιματισμός	120,3	1,7
Προϊόντα οπτάνθρακα και προϊόντα διύλισης πετρελαίου	111,9	1,6
Υπηρεσίες διαφήμισης και έρευνας αγοράς	108,7	1,6
Υπηρεσίες εκτύπωσης και εγγραφής προεγγεγραμμένων μέσων	106,0	1,5
Χαρτί και προϊόντα από χαρτί	85,1	1,2
Υπηρεσίες τηλεπικοινωνιών	76,0	1,1
Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές υπηρεσίες	68,0	1,0
Νομικές και λογιστικές υπηρεσίες· υπηρεσίες κεντρικών γραφείων (εδρών) εταιρειών· υπηρεσίες παροχής συμβουλών διαχείρισης	65,0	0,9
Άλλα μη μεταλλικά ορυκτά προϊόντα	57,3	0,8
Κατασκευασμένα μεταλλικά προϊόντα εκτός μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού	56,3	0,8
Προϊόντα από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	40,6	0,6
Προϊόντα κλωστοϋφαντουργίας· είδη ένδυσης· δέρμα και συναφή προϊόντα	40,2	0,6
Έπιπλα, άλλα προϊόντα μεταποίησης	39,3	0,6
Υπηρεσίες δημιουργικής δραστηριότητας, τεχνών και ψυχαγωγίας· υπηρεσίες βιβλιοθηκών, αρχειοφυλακείων, μουσείων και άλλες πολιτιστικές υπηρεσίες· υπηρεσίες τυχερών παιχνιδιών και στοιχημάτων	39,1	0,6
Κατασκευές και κατασκευαστικές εργασίες	37,4	0,5
Υπηρεσίες επισκευής ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής και οικιακής χρήσης	37,2	0,5
Υπηρεσίες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και άλλες υπηρεσίες κράτησης και συναφείς υπηρεσίες	31,7	0,5
Υπηρεσίες συναφείς προς τις χρηματοοικονομικές και τις ασφαλιστικές υπηρεσίες	27,5	0,4
Ηλεκτρολογικός εξοπλισμός	26,9	0,4
Άλλες προσωπικές υπηρεσίες	16,7	0,2
Εκδοτικές υπηρεσίες	15,0	0,2
Υπηρεσίες αποθήκευσης και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά υπηρεσίες	11,7	0,2
Υπηρεσίες επισκευής και εγκατάστασης μηχανημάτων και εξοπλισμού	11,6	0,2
Υπηρεσίες ενοικίασης και χρηματοδοτικής μίσθωσης	10,6	0,2
Αθλητικές υπηρεσίες και υπηρεσίες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	10,1	0,1
Λοιποί	56,4	0,8
Σύνολο	7.008,0	100,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Πίνακες Εισροών-Εκροών (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.28: Η ενδιάμεση ανάλωση στις «Υπηρεσίες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και άλλες υπηρεσίες κράτησης και συναφείς υπηρεσίες» (κατάταξη κατά μέγεθος το έτος 2010, εκατ. ευρώ).

	Αξία, (εκατ. ευρώ).	Ποσοστό Συμμ. (%)
Χρηματοοικονομικές υπηρεσίες εκτός από τις ασφαλιστικές υπηρεσίες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	140,5	12,8
Υπηρεσίες παροχής προστασίας και ερευνών· υπηρεσίες σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους· υπηρεσίες διοίκησης γραφείου, γραμματειακής υποστήριξης και άλλες υπηρεσίες παροχής υποστήριξης προς τις επιχειρήσεις	130,0	11,9
Νομικές και λογιστικές υπηρεσίες· υπηρεσίες κεντρικών γραφείων (εδρών) εταιρειών· υπηρεσίες παροχής συμβουλών διαχείρισης	97,4	8,9
Υπηρεσίες διαφήμισης και έρευνας αγοράς	75,8	6,9
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	70,2	6,4
Υπηρεσίες τηλεπικοινωνιών	67,4	6,2
Υπηρεσίες αρχιτεκτόνων και μηχανικών· υπηρεσίες τεχνικών δοκιμών και αναλύσεων	66,2	6,1
Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές υπηρεσίες	52,0	4,8
Υπηρεσίες εκτύπωσης και εγγραφής προεγγεγραμμένων μέσων	33,7	3,1
Υπηρεσίες συναφείς προς τις χρηματοοικονομικές και τις ασφαλιστικές υπηρεσίες	31,3	2,9
Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές υπηρεσίες· κτηνιατρικές υπηρεσίες	26,5	2,4
Προϊόντα οπάνθρακα και προϊόντα διύλισης πετρελαίου	25,7	2,3
Υπηρεσίες επεξεργασίας λυμάτων· λυματολάσπη· υπηρεσίες συλλογής, επεξεργασίας και διάθεσης αποβλήτων· ανάκτηση υλικών· υπηρεσίες εξυγίανσης και άλλες υπηρεσίες διαχείρισης αποβλήτων	25,2	2,3
Χημικές ουσίες και προϊόντα	24,8	2,3
Υπηρεσίες διαμονής και υπηρεσίες εστίασης	24,8	2,3
Εκδοτικές υπηρεσίες	20,6	1,9
Υπηρεσίες χονδρικού εμπορίου, εκτός χονδρικού εμπορίου μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	20,1	1,8
Υπηρεσίες αεροπορικών μεταφορών	15,5	1,4
Κατασκευές και κατασκευαστικές εργασίες	14,7	1,3
Υπηρεσίες ενοικίασης και χρηματοδοτικής μίσθωσης	13,6	1,2
Ηλεκτρικό ρεύμα, φυσικό αέριο, ατμός και κλιματισμός	13,0	1,2
Υπηρεσίες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών και συναφείς υπηρεσίες· υπηρεσίες πληροφορίας	11,4	1,0
Υπηρεσίες χονδρικού και λιανικού εμπορίου και υπηρεσίες επισκευής μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	11,3	1,0
Υπηρεσίες λιανικού εμπορίου, εκτός από το λιανικό εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	10,4	1,0
Χαρτί και προϊόντα από χαρτί	10,2	0,9
Είδη διατροφής· ποτά· προϊόντα καπνού	9,5	0,9
Υπηρεσίες αποθήκευσης και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά υπηρεσίες	8,5	0,8
Υπηρεσίες επισκευής ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής και οικιακής χρήσης	5,7	0,5
Λοιπές	38,0	3,4
Σύνολο	1.093,8	100,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Πίνακες Εισροών-Εκροών (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.29: Μεταβολή της ενδιάμεσης ανάλωσης το διάστημα 2005-2010 στις «Υπηρεσίες διαμονής και υπηρεσίες εστίασης» (κατάταξη κατά μέγεθος μεταβολής, εκατ. ευρώ)

ΜΕΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΝΔΙΑΜΕΣΗΣ ΑΝΑΛΩΣΗΣ			
	Σύνολο	Εγχώρια	Εισαγωγές
Είδη διατροφής· ποτά· προϊόντα καπνού	-724,6	-891,5	166,9
Υπηρεσίες εκτύπωσης και εγγραφής προεγγεγραμμένων μέσων	-316,1	-315,7	-0,4
Υπηρεσίες λιανικού εμπορίου, εκτός οχημάτων και μοτοσικλετών	-292,0	-301,9	9,9
Υπηρεσίες χονδρικού εμπορίου, εκτός οχημάτων και μοτοσικλετών	-251,1	-263,5	12,4
Υπηρεσίες δημόσιας διοίκησης, άμυνας· υπηρεσίες υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης	-189,5	0,0	0,0
Προϊόντα γεωργίας, θήρας και συναφείς υπηρεσίες	-137,0	-139,7	2,8
Χημικές ουσίες και προϊόντα	-128,9	-42,4	-86,6
Χαρτί και προϊόντα από χαρτί	-127,6	-77,8	-49,8
Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές υπηρεσίες κτηνιατρικές υπηρεσίες	-108,7	-8,3	-0,3
Υπηρεσίες αρχιτεκτόνων και μηχανικών, τεχνικών δοκιμών και αναλύσεων	-104,2	0,6	0,0
Ηλεκτρικό ρεύμα, φυσικό αέριο, ατμός και κλιματισμός	-90,1	-101,1	11,0
Προϊόντα οπτάνθρακα και προϊόντα διύλισης πετρελαίου	-89,3	-40,6	-48,6
Υπηρεσίες επισκευής και εγκατάστασης μηχανημάτων και εξοπλισμού	-82,5	-82,5	0,0
Έπιπλα, άλλα προϊόντα μεταποίησης	-58,5	-17,1	-41,5
Άλλες προσωπικές υπηρεσίες	-47,4	-10,1	0,0
Μηχανήματα και είδη εξοπλισμού π.δ.κ.α.	-38,7	-2,8	-35,9
Υπηρεσίες χονδρικού και λιανικού εμπορίου και υπηρεσίες επισκευής μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	-34,3	-36,2	1,9
Κατασκευές και κατασκευαστικές εργασίες	-32,8	-33,0	0,2
Υπηρεσίες νοικοκυριών ως εργοδοτών οικιακού προσωπ. και μη διαφοροποιημένα αγαθά και υπηρεσίες που παράγονται από ιδιωτικά νοικοκυριά για ιδία χρήση	-25,9	0,9	0,0
Ηλεκτρολογικός εξοπλισμός	-24,0	-9,6	-14,4
Αθλητικές υπηρεσίες και υπηρεσίες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	-23,6	0,3	-0,3
Προϊόντα κλωστοϋφαντουργίας· είδη ένδυσης· δέρμα και συναφή προϊόντα	-17,5	-6,2	-11,3
Υπηρεσίες παρεχόμενες από οργανώσεις	-10,1	0,0	0,0
Εκδοτικές υπηρεσίες	-9,6	-4,1	-5,5
ΥΠΟΣΥΝΟΛΟ ΜΕΙΩΣΕΩΝ	-2963,8	-2382,3	-89,4
ΑΥΞΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΔΙΑΜΕΣΗΣ ΑΝΑΛΩΣΗΣ			
Υπηρεσίες τηλεπικοινωνιών	9,2	8,4	0,8
Χρηματοοικονομικές υπηρεσίες εκτός από τις ασφαλιστικές υπηρεσίες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	19,9	-1,9	21,8
Υπηρεσίες συναφείς προς τις χρηματοοικονομικές και τις ασφαλιστικές υπηρεσίες	20,6	20,6	0,0
Προϊόντα από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	22,0	12,9	9,1
Ψάρια και άλλα αλιευτικά προϊόντα· προϊόντα υδατοκαλλιέργειας· υποστηρικτικές προς την αλιεία υπηρεσίες	24,0	21,7	2,3
Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές υπηρεσίες	27,6	27,8	-0,2
Υπηρεσίες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και άλλες υπηρεσίες κράτησης και συναφείς υπηρεσίες	29,2	-1,4	-0,2
Υπηρεσίες επισκευής Η/Υ και ειδών ατομικής και οικιακής χρήσης	37,2	-27,3	0,5
Υπηρεσίες δημιουργικής δραστηριότητας, τεχνών και ψυχαγωγίας· υπηρεσίες βιβλιοθηκών, αρχειοφυλακείων, μουσείων και άλλες πολιτιστικές υπηρεσίες· υπηρεσίες τυχερών παιχνιδιών και στοιχημάτων	39,1	4,3	1,1
Υπηρεσίες παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών, ταινιών βίντεο και τηλεοπτικού προγράμματος, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις· υπηρεσίες προγραμματισμού και ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών	50,9	40,2	10,8
Νομικές και λογιστικές υπηρεσίες· υπηρεσίες κεντρικών γραφείων (εδρών) εταιρειών· υπηρεσίες παροχής συμβουλών διαχείρισης	65,0	-44,5	4,6
Υπηρεσίες διαφήμισης και έρευνας αγοράς	108,7	-5,2	-2,2
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	112,4	112,4	0,0
Υπηρεσίες επεξεργασίας λυμάτων· υπηρεσίες συλλογής, επεξεργασίας και διάθεσης αποβλήτων· ανάκτηση υλικών· υπηρεσίες διαχείρισης αποβλήτων	163,9	135,4	28,6
Υπηρεσίες προστασίας και ερευνών· υπηρεσίες σε κτίρια και εξωτερικούς	193,4	36,8	0,3

χώρους· υπηρεσίες διοίκησης γραφείου, γραμματειακής υποστήριξης			
ΥΠΟΣΥΝΟΛΟ ΑΥΞΗΣΕΩΝ	923,2	340,2	77,3
ΣΥΝΟΛΟ	-2.071,7	-2037,4	-34,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Πίνακες Εισροών-Εκροών (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.30: Ποσοστό των εισαγωγών στο σύνολο της ενδιάμεσης ανάλωσης για «Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος· δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης» τα έτη 2005 και 2010

	2005	2010	2010/2005	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ 2010
	(%)	(%)		(εκατ. ευρώ)
Είδη διατροφής· ποτά· προϊόντα καπνού	15,9	29,5	1,85	615,0
Χημικές ουσίες και προϊόντα	71,6	75,8	1,06	105,0
Προϊόντα γεωργίας, θήρας, συναφείς υπηρεσίες	11,3	14,6	1,29	81,7
Χαρτί και προϊόντα από χαρτί	52,6	73,0	1,39	62,1
Προϊόντα οπάνθρακα και προϊόντα διύλισης πετρελαίου	44,8	37,0	0,83	41,4
Έπιπλα, άλλα προϊόντα μεταποίησης	71,3	71,9	1,01	28,3
Υπηρεσίες παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών, ταινιών βίντεο και τηλεοπτικού προγράμματος, ηχογραφήσεις και μουσικές εκδόσεις· υπηρεσίες προγραμματισμού και ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών	11,5	14,3	1,25	24,9
Ηλεκτρολογικός εξοπλισμός	69,6	78,2	1,12	21,0
Προϊόντα από ελαστικό και πλαστικές ύλες	50,8	45,6	0,90	18,5
Προϊόντα κλωστοϋφαντουργίας· είδη ένδυσης· δέρμα και συναφή προϊόντα	48,5	41,6	0,86	16,7
Ψάρια και άλλα αλιευτικά προϊόντα· προϊόντα υδατοκαλλιέργειας· υποστηρικτικές προς την αλιεία υπηρεσίες	10,3	10,2	0,99	15,7
Κατασκευασμένα μεταλλικά προϊόντα εκτός μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού	37,3	23,7	0,63	13,3
Άλλα μη μεταλλικά ορυκτά προϊόντα	18,3	16,7	0,91	9,6
Μηχανήματα και είδη εξοπλισμού π.δ.κ.α.	90,2	76,9	0,85	5,7
Υπηρεσίες διαφήμισης και έρευνας αγοράς	5,5	3,9	0,70	4,2
Υπηρεσίες τηλεπικοινωνιών	4,0	4,5	1,14	3,4
Άλλος εξοπλισμός μεταφορών	91,3	94,6	1,04	3,0
Ηλεκτρονικοί υπολογιστές, ηλεκτρονικά και οπτικά προϊόντα	91,5	93,6	1,02	2,8
Υπηρεσίες επισκευής ηλεκτρονικών υπολογιστών και ειδών ατομικής και οικιακής χρήσης	2,5	5,5	2,22	2,0
Υπηρεσίες ενοικίασης και χρηματοδοτικής μίσθωσης	12,1	14,0	1,16	1,5
Εκδοτικές υπηρεσίες	28,0	9,3	0,33	1,4
Μηχανοκίνητα οχήματα, ρυμουλκούμενα και ημιρυμουλκούμενα	96,4	87,0	0,90	1,3
Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές υπηρεσίες	3,6	1,8	0,51	1,2
Αθλητικές υπηρεσίες και υπηρεσίες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	14,7	11,5	0,78	1,2
Υπηρεσίες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών και συναφείς υπηρεσίες· υπηρεσίες πληροφορίας	15,8	20,1	1,27	0,9
Υπηρεσίες εκτύπωσης και εγγραφής προεγγεγραμμένων μέσων	0,3	0,8	2,79	0,8
Ξυλεία και προϊόντα από ξύλο και φελλό (εκτός από έπιπλα)· είδη καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	32,3	17,9	0,55	0,8
Προϊόντα δασοκομίας, υλοτομίας και συναφείς	47,6	29,8	0,63	0,6

υπηρεσίες				
Κατασκευές και κατασκευαστικές εργασίες	0,3	1,1	3,98	0,4
ΣΥΝΟΛΟ	14,1	17,7	1,26	1.243,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.31: Η μεταβολή της αξίας της ενδιάμεσης ανάλωσης το διάστημα 2005-2010 στις «Υπηρεσίες ταξιδιωτικών πρακτορείων, γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και άλλες υπηρεσίες κράτησης και συναφείς υπηρεσίες» (κατάταξη κατά μέγεθος μεταβολής, εκατ. ευρώ)

ΜΕΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΝΔΙΑΜΕΣΗΣ ΑΝΑΛΩΣΗΣ			
	Σύνολο	Εγχώρια	Εισαγωγές
Υπηρεσίες διαμονής και υπηρεσίες εστίασης	-89,9	-82,2	-7,7
Υπηρεσίες ενοικίασης και χρηματοδοτικής μίσθωσης	-70,9	2,0	0,6
Υπηρεσίες χερσαίων μεταφορών και υπηρεσίες μεταφορών μέσω αγωγών	-53,0	-51,3	-1,8
Άλλες επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές υπηρεσίες· κτηνιατρικές υπηρεσίες	-45,8	-55,2	-2,8
Υπηρεσίες δημόσιας διοίκησης και άμυνας· υπηρεσίες υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης	-26,6	0,0	0,0
Υπηρεσίες αποθήκευσης και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά υπηρεσίες	-19,9	-4,0	-15,9
Αθλητικές υπηρεσίες και υπηρεσίες διασκέδασης και ψυχαγωγίας	-16,5	-10,5	-1,8
Ασφαλιστικά, αντασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία, εκτός από την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	-16,1	-12,4	-3,8
Υπηρεσίες εκτόπωσης και εγγραφής προεγγεγραμμένων μέσων	-13,5	-13,7	0,1
Έπιπλα, άλλα προϊόντα μεταποίησης	-8,6	-2,5	-6,1
ΥΠΟΣΥΝΟΛΟ ΜΕΙΩΣΕΩΝ	-361,1	-229,9	-39,1
ΑΥΞΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΔΙΑΜΕΣΗΣ ΑΝΑΛΩΣΗΣ			
Υπηρεσίες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών και συναφείς υπηρεσίες· υπηρεσίες πληροφορίας	9,6	7,6	2,0
Χημικές ουσίες και προϊόντα	12,9	2,6	10,3
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	17,4	17,4	0,0
Υπηρεσίες επεξεργασίας λυμάτων· λυματολάσπη· υπηρεσίες συλλογής, επεξεργασίας και διάθεσης αποβλήτων· ανάκτηση υλικών· υπηρεσίες εξυγίανσης και άλλες υπηρεσίες διαχείρισης αποβλήτων	19,1	15,5	3,5
Εκδοτικές υπηρεσίες	19,5	17,9	1,6
Υπηρεσίες συναφείς προς τις χρηματοοικονομικές και τις ασφαλιστικές υπηρεσίες	28,8	28,8	0,0
Ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές υπηρεσίες	32,7	32,4	0,3
Υπηρεσίες αρχιτεκτόνων και μηχανικών· υπηρεσίες τεχνικών δοκιμών και αναλύσεων	40,8	64,2	1,9
Υπηρεσίες τηλεπικοινωνιών	48,1	45,9	2,3
Υπηρεσίες παροχής προστασίας και ερευνών· υπηρεσίες σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους· υπηρεσίες διοίκησης γραφείου, γραμματειακής υποστήριξης και άλλες υπηρεσίες παροχής υποστήριξης προς τις επιχειρήσεις	61,4	101,8	1,6
Υπηρεσίες διαφήμισης και έρευνας αγοράς	75,8	4,5	-1,0
Χρηματοοικονομικές υπηρεσίες εκτός από τις ασφαλιστικές υπηρεσίες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	85,3	71,3	14,0
Νομικές και λογιστικές υπηρεσίες· υπηρεσίες κεντρικών γραφείων (εδρών) εταιρειών· υπηρεσίες παροχής συμβουλών διαχείρισης	97,4	66,0	6,0
ΥΠΟΣΥΝΟΛΟ ΑΥΞΗΣΕΩΝ	548,8	476,0	42,4
ΣΥΝΟΛΟ	169,2	169,5	0,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Πίνακες Εισροών-Εκροών (επεξεργασία στοιχείων)

Όπως αναφέρθηκε, τα προϊόντα του αγροτροφικού συστήματος (προϊόντα γεωργίας και είδη διατροφής) συμμετέχουν με 40% (2.798,8 εκατ. ευρώ το 2010) στην ενδιάμεση ανάλωση των προϊόντων των «Υπηρεσιών διαμονής και εστίασης» και συνεπώς κατέχουν ιδιαίτερα σημαντική θέση. Συγχρόνως όμως τα προϊόντα «Υπηρεσιών διαμονής και εστίασης» αποτελούν και σημαντικό *προορισμό των προϊόντων του αγροτροφικού συστήματος*, καθώς το 24,4% της παραγωγής του, το οποίο απευθύνεται στην ενδιάμεση ανάλωση, απορροφάται από τα προϊόντα των «Υπηρεσιών διαμονής και εστίασης», ενώ σε σχέση με την αξία του συνόλου των χρήσεων¹⁴ των προϊόντων του αγροτροφικού συστήματος η συμμετοχή των «Υπηρεσιών διαμονής και εστίασης» ανέρχεται στο επίσης σημαντικό 7,7%.

Διαχρονικά, την περίοδο 2005-2010, ο βαθμός σύνδεσης μεταξύ των προϊόντων του αγροτροφικού συστήματος και των «Υπηρεσιών διαμονής και εστίασης» υποχώρησε, καθώς η συμμετοχή των προϊόντων του αγροτροφικού συστήματος στην ενδιάμεση ανάλωση των «Υπηρεσιών διαμονής και εστίασης» μειώθηκε κατά 837 εκατ. ευρώ (από 3.636 εκατ. ευρώ σε 2.799 εκατ. ευρώ) και σε ποσοστιαία συμμετοχή στο σύνολο της ενδιάμεσης ανάλωσης από 30,5% σε 28,5% (βλ. Πίνακα 3.32).

Αναλυτικότερα, το 2010 η ενδιάμεση ανάλωση των «Υπηρεσιών διαμονής και εστίασης» απορρόφησε το 53,2% της αξίας των ειδών διατροφής, ποτών, καπνού, που προσανατολίζεται στην ενδιάμεση ανάλωση, το 10,1% των προϊόντων γεωργίας και το 46,5% των ψαριών, αλιευτικών και προϊόντων υδατοκαλλιέργειας. Διαχρονικά, την περίοδο 2005-2010, η συμμετοχή κάθε κατηγορίας υποχώρησε (βλ. Πίνακα 3.33).

Το συμπέρασμα από την ανωτέρω ανάλυση σχετικά με τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στις οικονομικές δραστηριότητες που συνδέονται με άμεσο τρόπο με την τουριστική δραστηριότητα και τα προϊόντα των λοιπών κλάδων της οικονομίας είναι ότι, ενώ είναι αξιόλογες, βρίσκονται σε τροχιά αποδυνάμωσης.

---

¹⁴ Το σύνολο των χρήσεων αποτελείται από την ενδιάμεση ανάλωση, την τελική καταναλωτική δαπάνη και τις εξαγωγές.

Πίνακας 3.32: Προορισμός των προϊόντων του αγροτροφικού συστήματος (εκατ. ευρώ)

	Υπηρεσίες διαμονής, εστίασης	ΣΥΝΟΛΟ ενδιάμεσης ανάλωσης	ΣΥΝΟΛΟ χρήσεων	Υπηρεσίες διαμονής, εστίασης	ΣΥΝΟΛΟ ενδιάμεσης ανάλωσης	ΣΥΝΟΛΟ χρήσεων
	2005			2010		
Είδη διατροφής, ποτά, καπνός	2.810	5.026	20.040	2.086	3.921	22.157
Προϊόντα γεωργίας	697	6.690	12.013	560	5.566	11.010
Ψάρια, προϊόντα αλιείας, ιχθυοκαλλιέργειας	130	223	1.120	154	330	1.292
Σύνολο αγροτροφικών	3.636	11.939	33.173	2.799	9.817	34.459
ΣΥΝΟΛΟ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ	9.080	134.129	375.567	7.008	146.880	419.249

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Πίνακες Εισροών-Εκροών (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.33: Η συμμετοχή των «Υπηρεσιών, διαμονής, εστίασης» στο σύνολο ενδιάμεσης ανάλωσης και στο σύνολο χρήσεων των προϊόντων του αγροτροφικού συστήματος (%)

	2005		2010	
	ΣΥΝΟΛΟ ενδιάμεσης ανάλωσης	ΣΥΝΟΛΟ χρήσεων	ΣΥΝΟΛΟ ενδιάμεσης ανάλωσης	ΣΥΝΟΛΟ χρήσεων
Είδη διατροφής, ποτά, καπνός	55,9	14,0	53,2	9,4
Προϊόντα γεωργίας	10,4	5,8	10,1	5,1
Ψάρια, προϊόντα αλιείας, ιχθυοκαλλιέργειας	58,2	11,6	46,5	11,9
Σύνολο αγροτροφικών	30,5	11,0	28,5	8,1
ΣΥΝΟΛΟ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ	6,8	2,4	4,8	1,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Πίνακες Εισροών-Εκροών (επεξεργασία στοιχείων)

Κινητήριες δυνάμεις στην οικοδόμηση κλαδικών διασυνδέσεων

Από το μερίδιο κάθε κλάδου στην τουριστική δαπάνη, αλλά και από τη θέση του στο οικονομικό κύκλωμα προκύπτει και το ενδιαφέρον όσων δραστηριοποιούνται σε αυτόν για το μοντέλο ανάπτυξης του τουρισμού. Το ενδιαφέρον των επιχειρήσεων που έχουν αμεσότερη σχέση με τον τουρισμό, για παράδειγμα της προσφοράς καταλύματος, των υπηρεσιών μεταφοράς και εν γένει αυτών που παράγουν αγαθά και προσφέρουν υπηρεσίες *τελικής κατανάλωσης* (εστίαση, εμπόριο), επικεντρώνεται κυρίως στον αριθμό των αφίξεων και στο ύψος της τουριστικής δαπάνης, ενώ το ενδιαφέρον των επιχειρήσεων με πιο έμμεση σχέση με τον τουρισμό προσανατολίζεται στην ικανοποίηση των αναγκών των κλάδων που εξυπηρετούν αμεσότερα τις ανάγκες των τουριστών. Με αυτή την έννοια, οι επιχειρήσεις με το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη διεύρυνση και την περαιτέρω ενδυνάμωση των κλαδικών διασυνδέσεων είναι αυτές που έχουν έμμεση σχέση με τον τουρισμό, δηλαδή επιχειρήσεις του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα που παράγουν και παρέχουν ενδιάμεσα αγαθά και υπηρεσίες αντιστοίχως.

Διαδικασίες καθετοποίησης και ολοκλήρωσης

Οι επιχειρήσεις που λόγω της θέσης τους στο τουριστικό κύκλωμα έχουν προνομιακές σχέσεις με τους τουρίστες έχουν αυξημένες δυνατότητες είτε για την επέκταση των δραστηριοτήτων τους και σε άλλα στάδια της τουριστικής ζήτησης είτε για τον έλεγχο της ζήτησης των άλλων σταδίων. Κλασική έκφραση αυτών των δυνατοτήτων παρατηρείται στην περίπτωση των τουριστικών πρακτόρων και στη διαδικασία του all-inclusive.¹⁵

Η επέκταση των δραστηριοτήτων μιας επιχείρησης σε διαφορετικά στάδια του τουριστικού κυκλώματος και η διασύνδεση επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε διαφορετικούς κλάδους συνιστούν δύο διαφορετικές εκδοχές της διαδικασίας καθετοποίησης και ολοκλήρωσης με διαφορετικά αποτελέσματα για τη δομή της αγοράς. Ενώ η διασύνδεση επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε διαφορετικούς κλάδους μπορεί να συμβάλει στη διάχυση του οφέλους, η επέκταση των δραστηριοτήτων μιας επιχείρησης σε διαφορετικά στάδια του τουριστικού κυκλώματος λειτουργεί ανταγωνιστικά.

Σε αντίθετη κατεύθυνση με τη λογική της διάχυσης του οφέλους βρίσκεται το all inclusive, καθώς στο πλαίσιο μιας ξενοδοχειακής μονάδας, εκτός από την προσφορά καταλύματος, ενσωματώνονται και άλλες πτυχές της τουριστικής ζήτησης (διατροφή, αναψυχή, καλλωπισμός, ευεξία κ.λπ.) και αποσπάται τμήμα της τουριστικής δαπάνης από την τοπική και την περιφερειακή οικονομία. Στην «καλύτερη» περίπτωση ορισμένοι τοπικοί παραγωγοί εντάσσονται σε αυτή τη διαδικασία ως προμηθευτές πρώτων υλών ή υπεργολάβοι παροχής υπηρεσιών.

---

¹⁵ Στην Ελλάδα εκτιμάται ότι το all inclusive αφορά περίπου το 16% των επισκεπτών, οι οποίοι όμως αναμένεται να αντιπροσωπεύουν μεγαλύτερο τμήμα της τουριστικής κατανάλωσης, καθώς φιλοξενούνται σε μονάδες υψηλότερων κατηγοριών.

3.8 Τουρισμός και αγροδιατροφικό σύστημα

Όπως παρουσιάστηκε στην Ενότητα 3.7 για τις κλαδικές διασυνδέσεις του τουρισμού και όπως προκύπτει από τη σύνθεση της τουριστικής δαπάνης, ο τουρισμός συνδέεται με το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων, ωστόσο έχει «προνομιακή» σχέση με το αγροτροφικό σύστημα.

Οι σχέσεις ανάμεσα στην αγροτική παραγωγή και στον τουρισμό είναι ιδιαίτερα σύνθετες, καθώς συγχρόνως έχουν *συμπληρωματικές* και *ανταγωνιστικές* πτυχές. Στις περιοχές της περιφέρειας όπου αναπτύχθηκε ο τουρισμός, ο πρωτογενής τομέας ήταν από τους πρώτους που υπέστη απώλειες σε όρους ανθρώπινου δυναμικού και ζωτικού χώρου. Επίσης, σε πολλές περιοχές έχουν προκληθεί επιπτώσεις στο τοπίο, στις χρήσεις γης και στο περιβάλλον, οι οποίες έχουν ιδιαίτερα υψηλό κόστος αποκατάστασης ή είναι και μη αναστρέψιμες.

Στην πρώτη φάση της ανάπτυξής του ο τουρισμός λειτουργεί ανταγωνιστικά απέναντι σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες, προκαλώντας αλλαγές στην παραγωγική δομή και στην απασχόληση. Αργότερα η ανταγωνιστική σχέση επεκτείνεται και στο κοινωνικό επίπεδο με την έννοια της αλλαγής των προτύπων, του τρόπου ζωής κ.λπ. Οι επιπτώσεις κορυφώνονται στην περίοδο της τουριστικής αιχμής, αλλά η εποχικότητα συμπαρασύρει το προφίλ των οικονομικών δραστηριοτήτων και των κοινωνικών πρακτικών και στο υπόλοιπο χρονικό διάστημα.

Ωστόσο, με την εμφάνιση νέων τάσεων για την αλλαγή του μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης, από το μαζικό προς αυτό με περισσότερο ποιοτικά χαρακτηριστικά, η τουριστική ζήτηση επαναπροσδιορίζει τη σχέση της με το περιβάλλον και το τοπικό το παραγωγικό και το κοινωνικό πρότυπο, συμπεριλαμβανομένης της παραγωγής τροφίμων. Στο πλαίσιο αυτό επαναανακαλύπτονται το τοπίο, τα παραδοσιακά προϊόντα, οι παραδοσιακές δραστηριότητες και εντάσσονται με νέους όρους στην τουριστική κατανάλωση. Αξίζει να αναφερθεί ότι η αρμονική συνύπαρξη των δύο κλάδων, γεωργίας και τουρισμού, εκφράστηκε πριν από πολλά χρόνια μέσα από τον αγροτουρισμό, που αποτελεί μια από τις πρώτες εκφάνσεις του θεματικού τουρισμού, ενώ πλέον παίρνει και μια άλλη μορφή μέσα από την προσέγγιση επανατοπικοποίησης της αγροτικής παραγωγής στο γενικότερο πλαίσιο της αντίληψης για την αειφόρο ανάπτυξη.

Σήμερα, σε ένα ιστορικά διαμορφωμένο πλαίσιο σχέσεων γεωργίας-τουρισμού, το οποίο βέβαια διαφοροποιείται ανάλογα με τα ιδιόμορφα χαρακτηριστικά κάθε περιοχής, τίθεται το θέμα του επαναπροσδιορισμού των σχέσεών τους, στο πλαίσιο του οποίου θα πρέπει να συγκεραστούν η διαχείριση των *ανταγωνιστικών* και η αναβάθμιση των *συμπληρωματικών* πτυχών τους.

Η αναζήτηση της επανασύνδεσης των δύο δραστηριοτήτων, καθιστά πλέον αισθητές τις δυσμενείς επιπτώσεις προηγούμενων πρακτικών και πολιτικών όσον αφορά το

περιβάλλον και την ανάπτυξη. Όσον αφορά το περιβάλλον, τα αποτελέσματα της αλόγιστης χρήσης των φυσικών πόρων συνιστούν περιοριστικό παράγοντα ανάπτυξης του τουρισμού, ιδιαίτερα του ποιοτικού. Όσον αφορά την οικονομική ανάπτυξη, η χαλάρωση των κλαδικών διασυνδέσεων (βλ. Ενότητα 3.7) περιορίζει την άντληση αμοιβαίου οφέλους σε επίπεδο εγχώριας οικονομίας. Και στα δύο θέματα, απαιτείται επαναπροσδιορισμός των σχετικών πολιτικών.

Στη ανάλυση των συμπληρωματικών σχέσεων τουρισμού-αγροτροφικού συστήματος, θα πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στο τοπικό επίπεδο και στο ευρύτερο επίπεδο σε όρους εθνικής οικονομίας. Όσον αφορά το τοπικό επίπεδο, η διάκριση είναι αναγκαία, διότι συνδέεται πρωτίστως με το μειονέκτημα της κλίμακας (οικονομικού μεγέθους) και άρα με την περιορισμένη δυνατότητα ανταπόκρισης της τοπικής οικονομίας στην τουριστική ζήτηση. Συγχρόνως όμως το τοπικό συνδέεται και με το συγκριτικό πλεονέκτημα στα ποιοτικά χαρακτηριστικά και στη διαφοροποίηση της προσφοράς των τροφίμων.

Βέβαια η συμπληρωματική σχέση αγροτροφικού συστήματος-τουρισμού δεν αφορά μόνο την εγχώρια, αλλά και τη διεθνή αγορά. Αυτή η διαπίστωση έχει διπλή ανάγνωση. Από τη μια πλευρά σημαίνει ότι η τουριστική ζήτηση που δεν καλύπτεται από το εγχώριο αγροτροφικό σύστημα καλύπτεται από εισαγωγές, αφήνοντας αναξιοποίητες τις σχετικές δυνατότητες, συγχρόνως όμως δημιουργεί δυνατότητες για το εγχώριο αγροτροφικό σύστημα να καλύψει τμήμα των αναγκών της διεθνούς τουριστικής ζήτησης. Και στις δύο περιπτώσεις απαιτούνται στοχευμένες πολιτικές και ανάλογα οικονομικά-οργανωτικά σχήματα.

Για να μην εξαντληθεί η συζήτηση στη ρητορική περί σύνδεσης του τουρισμού με τη γεωργία και το ευρύτερο αγροτροφικό σύστημα, πρέπει να υπάρξει επίγνωση της κατάστασης του πρωτογενούς τομέα. Είναι γνωστό ότι το εμπορικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων είναι ελλειμματικό, και αυτό συνεπάγεται έλλειμμα προσφοράς τροφίμων και αυξημένο ανταγωνισμό και στην εγχώρια αγορά (βλ. Διάγραμμα 3.24).

Ο πρωτογενής τομέας βρίσκεται σε κρίση από τα μέσα της δεκαετίας του 2000, δηλαδή πριν την έναρξη της ύφεσης το 2009-2010 (βλ. Διάγραμμα 3.25). Διατηρείται η ασυμμετρία ανάμεσα στη συμμετοχή του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό (βλ. Διαγράμματα 3.26, 3.27). Αυτή η ασυμμετρία συνιστά δομικό πρόβλημα, που επιβαρύνει το αγροτικό εισόδημα. Λόγω της κρίσης και της αδυναμίας μετατόπισης εργατικού δυναμικού στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα, αυτό το δομικό πρόβλημα παγιώνεται, έως ότου ανακάμψει η οικονομία και μειωθεί η ανεργία.

Το αγροτικό εισόδημα πιέζεται από πολλούς παράγοντες. Ορισμένες πιέσεις είναι δομικού χαρακτήρα και αποδίδονται στη «νομοτελειακή» σχετική μείωση του αγροτικού τομέα, λόγω της ταχύτερης ανάπτυξης των άλλων τομέων της

οικονομίας. Αυτό εκφράζεται με δυσμενείς όρους εμπορίου, υποκατάσταση τμήματος της αγροτικής παραγωγής από βιομηχανικά υποκατάστατα, μεταβίβαση μέρους της προστιθέμενης αξίας των προϊόντων διατροφής στη μεταποίηση και στις λειτουργίες της εμπορίας. Στις ανωτέρω πιέσεις στο αγροτικό εισόδημα προστέθηκε και ο περιορισμός του εισοδήματος των αγροτών από την πολυαπασχόληση λόγω εκτίναξης της ανεργίας.

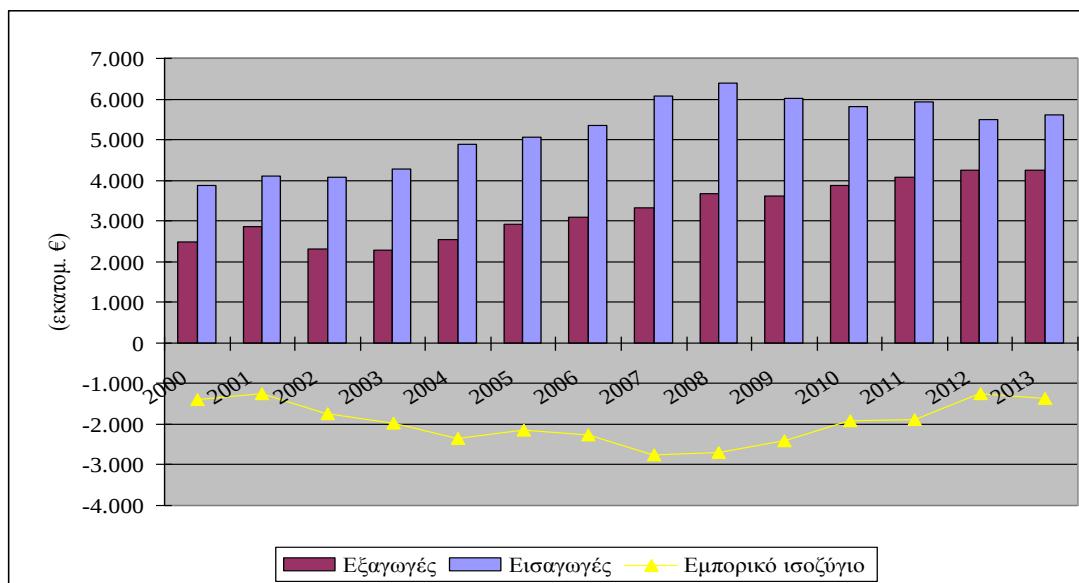
Η χρηματοδότηση του αγροτικού τομέα είναι ανεπαρκής. Αυτή η διαπίστωση προκύπτει από σειρά σχετικών δεικτών. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι από το 2010 η συμμετοχή του αγροτικού τομέα στη χρηματοδότηση αποκλίνει όλο και περισσότερο από τη συμμετοχή του στο ΑΕΠ και βρίσκεται πλέον (2014) στο ήμισυ αυτής (1,7% έναντι 3,4%, βλ. Διάγραμμα 3.28). Το χαμηλό επίπεδο χρηματοδότησης προκύπτει και από τη διεθνή σύγκριση του «δείκτη προσανατολισμού της χρηματοδότησης» στον πρωτογενή τομέα, ο οποίος στην Ελλάδα υστερεί δραματικά έναντι του δείκτη στην Ιταλία και τη Γαλλία (βλ. Πίνακα 3.34). Επίσης ιδιαίτερα δυσμενώς εξελίσσεται η σύνθεση των δανείων με βάση τη χρονική τους διάρκεια. Στο διάστημα 2009-2014 παρατηρήθηκε ριζική μετατόπιση από τα μεσομακροπρόθεσμα στα βραχυπρόθεσμα δάνεια, δηλαδή από την ανάπτυξη στη διαχείριση των τρεχουσών αναγκών (βλ. Διάγραμμα 3.29).

Επίσης, με αφορμή τη διατύπωση του στόχου για τη σύνδεση της αγροτικής παραγωγής με τον τουρισμό, κρίνεται σκόπιμο να γίνει αναφορά σε ορισμένες απόψεις που εναποθέτουν στον πρωτογενή τομέα προσδοκίες για τη συμβολή του στην ανάπτυξη, οι οποίες υπερβαίνουν τις πραγματικές δυνατότητές του.¹⁶ Από τα στοιχεία του Πίνακα 3.35 γίνεται φανερό ότι η συμβολή του πρωτογενούς τομέα στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ είναι περιορισμένη. Το θέμα τίθεται διαφορετικά αν γίνει λόγος για το αγροτροφικό σύστημα συνολικά, οπότε οι δυνατότητες διευρύνονται. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση υπάρχουν πολύ μεγάλες αναξιοποίητες δυνατότητες.

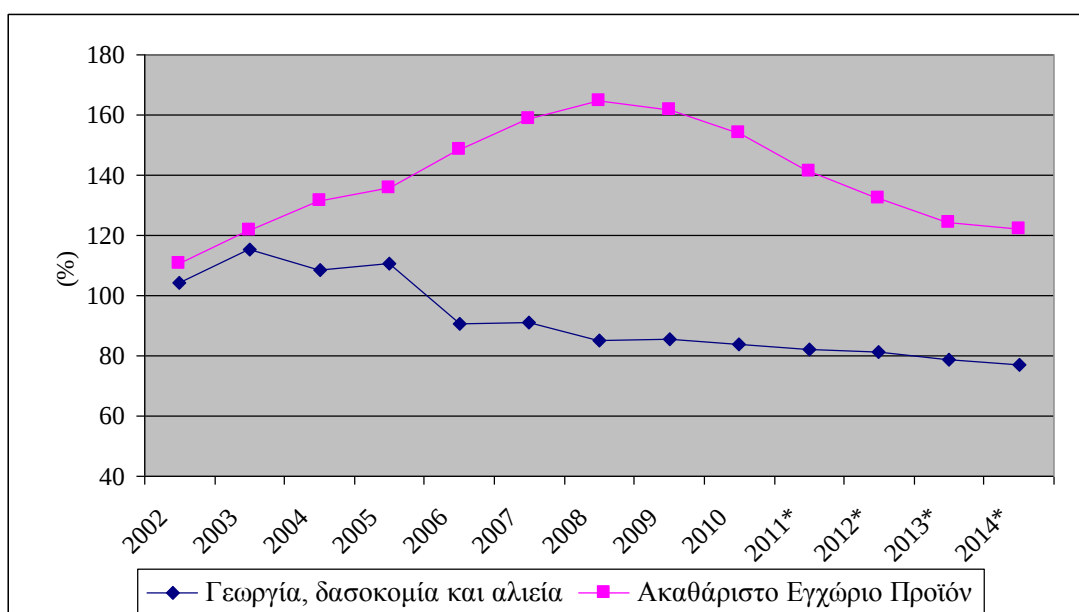
¹⁶ Βλ. Νικολαΐδης και Στασινόπουλος (2015).

Διάγραμμα 3.24: Εξαγωγές, εισαγωγές και εμπορικό ισοζύγιο τροφίμων, ποτών, καπνού

Πηγή: EUROSTAT, International trade of EU, the euro area and the Member States by SITC product group (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 3.25: Η διαχρονική μεταβολή της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στον πρωτογενή τομέα και στο σύνολο της οικονομίας, μέσος όρος 2000-2001=100 (βάσει τρεχουσών τιμών)

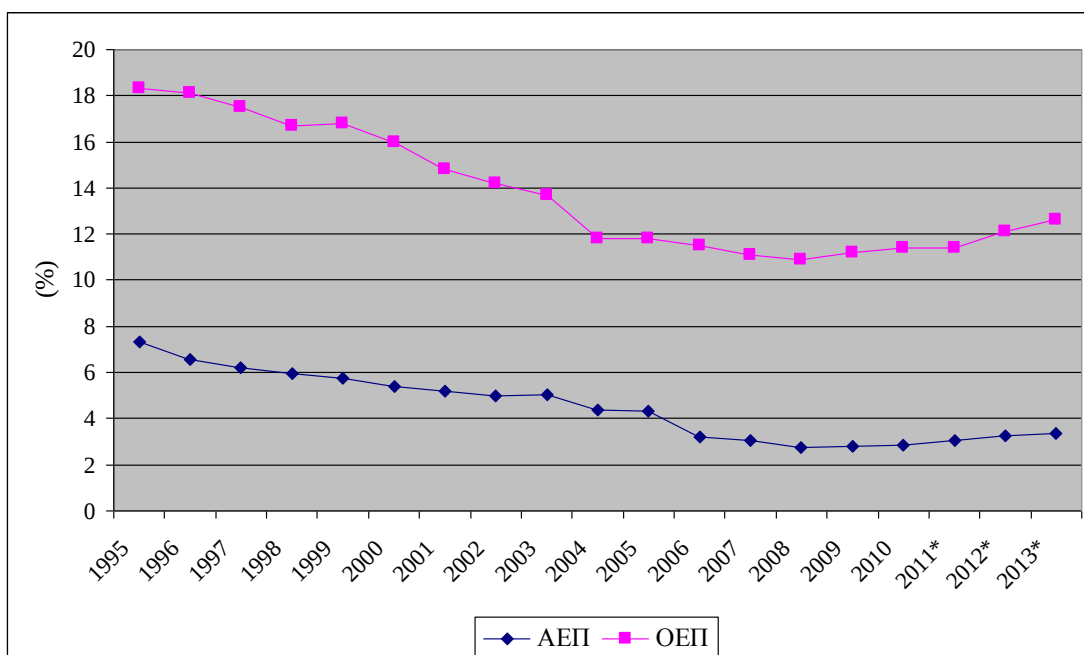

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί

*Προσωρινά στοιχεία.

Σημείωση: Το 2006 υπήρξε αλλαγή του συστήματος καταβολής των επιδοτήσεων.

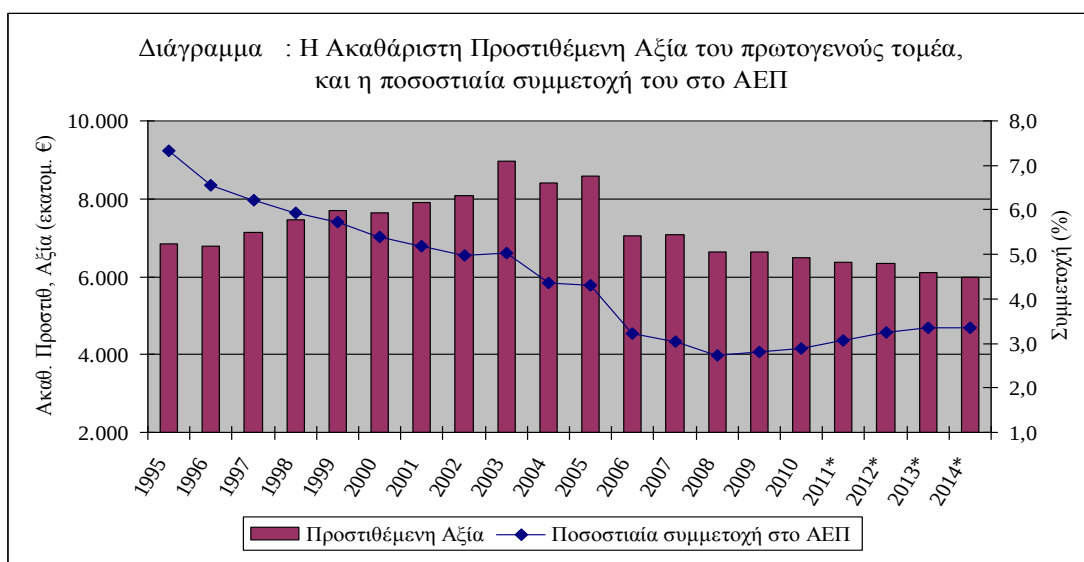
Διάγραμμα 3.26: Διαχρονική εξέλιξη της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

* Προσωρινά στοιχεία.

Διάγραμμα 3.27: Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία του πρωτογενούς τομέα και η ποσοστιαία συμμετοχή του στο ΑΕΠ

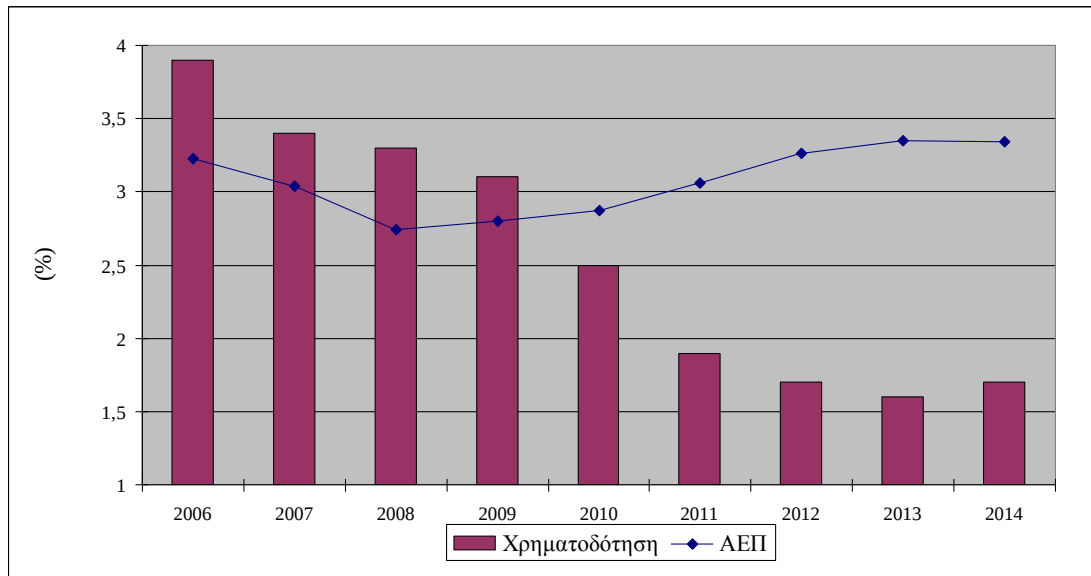

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί

* Προσωρινά στοιχεία.

Σημείωση: Το 2006 υπήρξε αλλαγή του συστήματος καταβολής των επιδοτήσεων.

Διάγραμμα 3.28: Η διαχρονική μεταβολή της συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στο ΑΕΠ και στη χρηματοδότηση

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

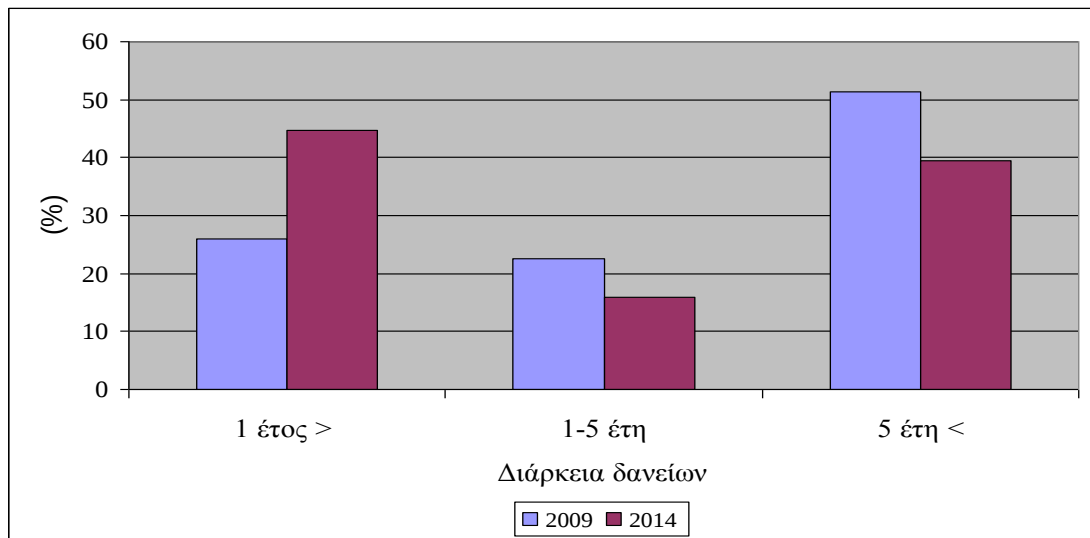
Πίνακας 3.34: Ο δείκτης προσανατολισμού της χρηματοδότησης στον πρωτογενή τομέα*, σε Ελλάδα, Ιταλία και Γαλλία

Έτος	Ελλάδα	Ιταλία	Γαλλία
2000	1,2	-	-
2005	0,5	-	-
2010	0,28	2,41	-
2011	-	2,33	-
2012	0,19	2,34	3,03
2013	-	2,33	3,56

Πηγή: FAO

* Agriculture orientation index.

Διάγραμμα 3.29: Η μεταβολή της ποσοστιαίας σύνθεσης της χρηματοδότησης στον πρωτογενή τομέα κατά τη διάρκεια των δανείων

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 3.35: Η ποσοστιαία συμμετοχή των τομέων της οικονομίας στον ετήσιο ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ (Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία σε βασικές τιμές 2011-2016, ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές και συμβολές ανά κλάδο, σταθερές τιμές έτους 2010)

	Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016 εννεάμην.
1. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	-1,5 (-0,1)	9,0 (0,3)	-6,2 (-0,3)	3,5 (0,1)	-2,2 (-0,1)	-1,0 (0,0)
2. Δευτερογενής τομέας	-10,8 (-1,7)	-6,8 (-1,0)	-4,9 (-0,8)	-6,5 (-1,0)	0,0 (0,0)	2,5 (0,3)
3. Τριτογενής τομέας	-9,2 (-7,5)	-7,2 (-5,8)	-2,3 (-1,8)	1,4 (1,1)	-0,4 (-0,3)	-0,2 (-0,2)
3.1 Εμπόριο, ξενοδοχεία και εστιατόρια, μεταφορές και αποθήκευση	-12,1 (-3,0)	-15,7 (-3,8)	-4,1 (-0,9)	4,7 (1,0)	-0,7 (-0,2)	-0,6 (-0,1)
4. Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία σε βασικές τιμές	-9,1	-6,5	-2,7	0,0	-0,3	0,3

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2016.

Σημείωση: Εντός παρενθέσεων, συμβολή σε ποσοστιαίες μονάδες.

3.9 Θεματικός τουρισμός

Ο θεματικός τουρισμός συνδέεται οργανικά με βασικούς στόχους της τουριστικής ανάπτυξης, καθώς έχει πολλές κρίσιμες λειτουργίες.

Ο θεματικός τουρισμός αναδεικνύει ευκρινέστερα τη διασύνδεση του τουρισμού με άλλους κλάδους της οικονομίας, πέραν αυτών που συνιστούν τον πυρήνα του τουρισμού ή όσων παραδοσιακά συνδέονται στενά με αυτόν. Ο λόγος είναι ότι καθεμιά από τις ιδιαίτερες εκφάνσεις του θεματικού τουρισμού (ιαματικός, συνεδριακός, ιατρικός, αθλητικός, θρησκευτικός, καταδυτικός κ.ά.) συνδέει τον τουρισμό με άλλους κλάδους και με διαφορετικές οικονομικές δραστηριότητες: ο ιατρικός τουρισμός συνδέεται με τις ιατρικές υπηρεσίες, ο περιηγητικός τουρισμός με τις υπηρεσίες οργάνωσης εκδρομών, ο γαστρονομικός τουρισμός με την παραγωγή τροφίμων κ.ο.κ.

Ο θεματικός τουρισμός διευρύνει την ποικιλία της προσφοράς και διαφοροποιεί το προϊόν. Τα στοιχεία αυτά έχουν θετική επίδραση στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, στην αποκέντρωση της προσφοράς σε γεωγραφικούς όρους, στη μείωση του βαθμού εξάρτησης από το παραδοσιακό μοντέλο του τουρισμού, στη μείωση του κινδύνου από συγκυριακές εξελίξεις.

Όπως αναλύεται και στην Ενότητα 3.9, ο θεματικός τουρισμός επιτελεί ακόμα έναν σημαντικό ρόλο. Πρόκειται για τη συμβολή του στην αποκατάσταση αίτιου-αιτιατού, καθώς αναδεικνύει την αλληλεξάρτηση της διαμόρφωσης του αριθμού των αφίξεων με τις λειτουργίες των άλλων κλάδων της οικονομίας.

Για τους παραπάνω λόγους, ο θεματικός τουρισμός αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής τουριστικής ανάπτυξης και διάχυσης του οφέλους σε όλη την οικονομία.

4. ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Τα τελευταία 5-6 χρόνια ανατράπηκαν βασικά δεδομένα που χαρακτήριζαν την απασχόληση και την ανεργία στην Κρήτη. Πρόκειται αφενός για τη σύγκλιση του ποσοστού της ανεργίας με τον μέσο όρο της χώρας, το οποίο παραδοσιακά ήταν σημαντικά χαμηλότερο, και αφετέρου για τη μη αναχαίτιση της ανεργίας κατά την περίοδο της τουριστικής αιχμής.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η δεύτερη εξέλιξη. Συγκεκριμένα, ενώ μέχρι το 2009 η ανεργία στην Κρήτη κατά τους μήνες της τουριστικής αιχμής (Ιούνιος-Σεπτέμβριος) κυμαινόταν περίπου στο 50-60% του μέσου όρου της ανεργίας της λοιπής περιόδου (Οκτώβριος-Μάιος), το αντίστοιχο ποσοστό τα έτη 2010 και 2011 ανήλθε στο 80%, ενώ από το 2012 και μετά διαμορφώθηκε στο ίδιο επίπεδο με τους μήνες της μη τουριστικής περιόδου. Με άλλα λόγια, η οικονομική δραστηριότητα που παρουσιάζεται στην αιχμή της τουριστικής περιόδου αδυνατεί πλέον –σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε συστηματικά στο παρελθόν– να μειώσει, έστω εποχικά, την ανεργία (βλ. Πίνακες 4.1, 4.2 και Διαγράμματα 4.1, 4.2).

Στα Διαγράμματα 4.3 και 4.4, στα οποία υπάρχει κατάταξη των μηνών όχι ημερολογιακά αλλά κατά φθίνον ποσοστό ανεργίας, φαίνεται ότι η αλλαγή που αναφέρθηκε παραπάνω πραγματοποιήθηκε από το 2012. Έκτοτε δεν μειώνεται η ανεργία κατά την τουριστική περίοδο, όπως συνέβαινε παλαιότερα.

Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτό το αρνητικό φαινόμενο συμβαίνει μετά το 2012, δηλαδή σε μια περίοδο κατά την οποία παρατηρείται ιδιαίτερα δυναμική αύξηση των αφίξεων και των εισπράξεων (αν και όχι σε ανάλογο βαθμό) από τον τουρισμό. Από την ανωτέρω αντιφατική εξέλιξη συνάγεται ότι το όφελος από τη θετική εξέλιξη σε ορισμένους βασικούς δείκτες στον τουριστικό κλάδο δεν διαχέεται στην τοπική οικονομία και κοινωνία, και συνεπώς η θετική εξέλιξη –με τους όρους που συμβαίνει– αδυνατεί να αποτρέψει δυσμενή οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα, όπως, π.χ., η ανεργία. Με άλλα λόγια, πρόκειται για ένα είδος ανάπτυξης με περιορισμένη διάχυση του οφέλους.

Το θέμα είναι κρίσιμο για την Κρήτη, καθώς θα περίμενε κανείς από έναν σημαντικό κλάδο για την οικονομία της, όπως είναι ο τουρισμός, να παίζει σημαντικό προωθητικό-αναπτυξιακό ρόλο και για την υπόλοιπη οικονομία ή τουλάχιστον να λειτουργεί περιοριστικά στην εμφάνιση και την εξέλιξη δυσμενών φαινομένων, έστω και εποχικά.

Οι αιτίες θα πρέπει να αναζητηθούν, πέραν του ύψους της δαπάνης ανά επισκέπτη, στο πού πραγματοποιείται και εισπράττεται αυτή η δαπάνη (στο εσωτερικό ή στο εξωτερικό), στα δομικά χαρακτηριστικά του κλάδου (κατανομή κατά μέγεθος των επιχειρήσεων, γεωγραφική διασπορά) και στις σχέσεις του με την υπόλοιπη εγχώρια/τοπική οικονομία.

Πίνακας 4.1: Ποσοστό ανεργίας στην Κρήτη την περίοδο 2005-2014 ανά μήνα (%)

	1ος	2ος	3ος	4ος	5ος	6ος	7ος	8ος	9ος	10ος	11ος	12ος
2005	10,2	9,1	7,3	6,2	9,6	5,9	5,3	5,8	5,4	6,3	9	8,2
2006	10,2	11,9	9,2	6	9,2	5	3,5	6,4	3,5	3,9	9	7,9
2007	7,3	7,5	10	4,9	7,7	4,6	3,5	2,4	3,5	4	5,8	6,6
2008	5,6	8,9	10,7	4,7	6,6	5,3	3,4	4,3	4,7	5,4	8,6	11,2
2009	12,4	9,8	10,3	11	8,5	5,9	6,7	6,3	5,4	8,7	11	10,8
2010	12,1	14,3	12	11	12	9,3	9,1	11,2	10,1	9,8	14,5	14,3
2011	14,6	15,2	14,5	14,4	16,1	10,9	11	16,4	13,3	15,7	19,4	17,7
2012	18,9	20	19,4	22,8	21,8	23,8	24,4	19,7	21,5	24,9	21,3	23,9
2013	23,8	22,8	22	25,2	23,6	23	25,4	27,2	25,3	26,4	27	24,9
2014	22,9	23,6	24,4	21,8	23,4	26,1	23,7	23	24,8	22,1	25	24,3
2015	23,4	24,6	23,9	23,7	23,5	24,1	24,1	23,5	24,1	24,9	26,4	25,8
2016	25,6	25,5	23,2	22,8	21,4	21,8	21,8	21,9	22,7	20	20,9	23,5

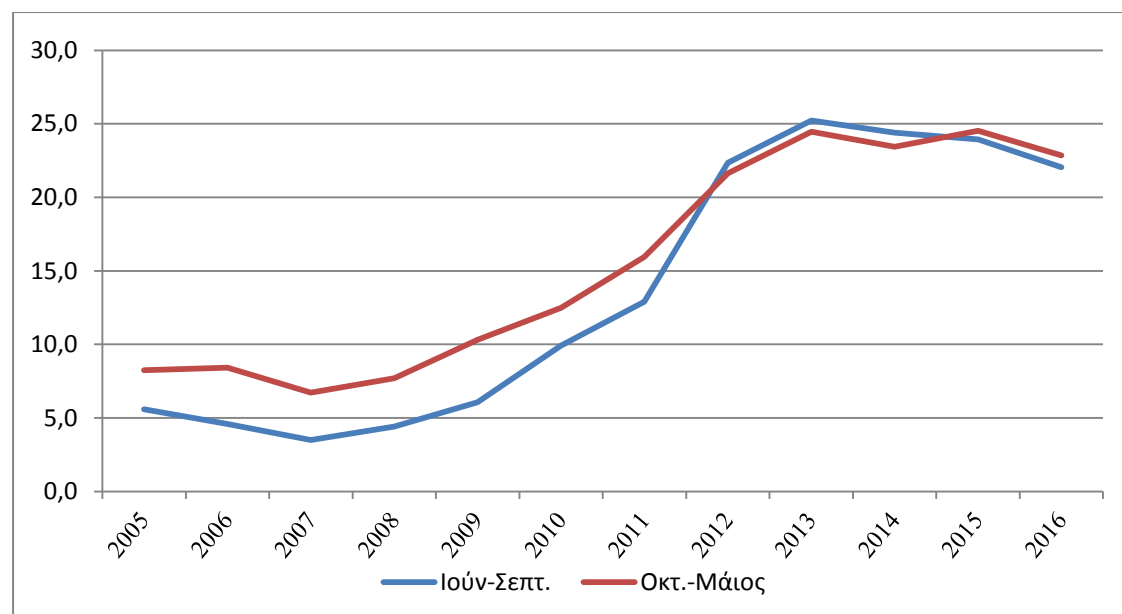
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 4.2: Μέσος όρος του ποσοστού ανεργίας στην αιχμή της τουριστικής περιόδου (Ιούνιος-Σεπτέμβριος) και στο λοιπό χρονικό διάστημα (Οκτώβριος-Μάιος)

	Ιούν.-Σεπτ. (%)	Οκτ.-Μάιος (%)	(Ιούν.-Σεπτ.) / (Οκτ.-Μάιος)
2005	5,6	8,2	68,0
2006	4,6	8,4	54,7
2007	3,5	6,7	52,0
2008	4,4	7,7	57,4
2009	6,1	10,3	58,9
2010	9,9	12,5	79,4
2011	12,9	16,0	80,9
2012	22,4	21,6	103,4
2013	25,2	24,5	103,1
2014	24,4	23,4	104,1
2015	24,0	24,5	97,7
2016	22,1	22,9	96,4

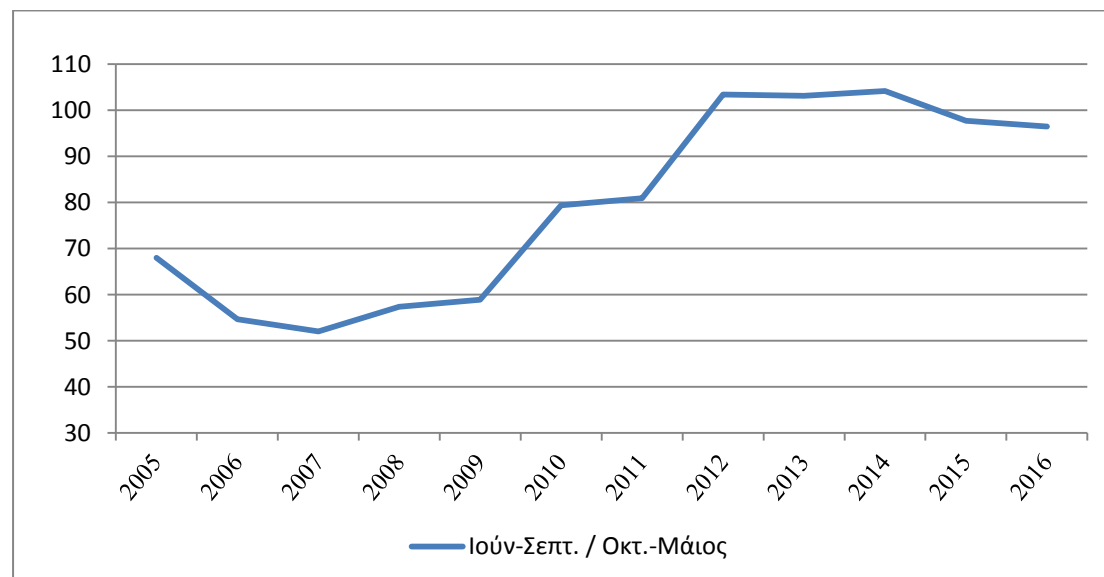
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.1: Μέσος όρος του ποσοστού ανεργίας κατά την αιχμή της τουριστικής περιόδου (Ιούνιος-Σεπτέμβριος) και στο λοιπό χρονικό διάστημα (Οκτώβριος-Μάιος) (%)

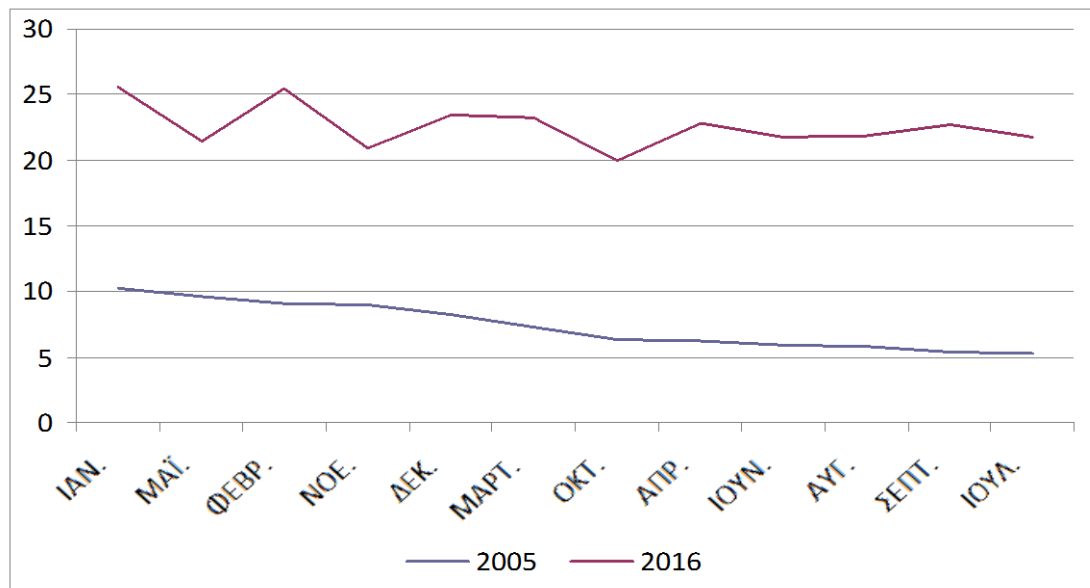
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.2: Η ανεργία κατά την αιχμή της τουριστικής περιόδου (Ιούνιος-Σεπτέμβριος) ως ποσοστό της ανεργίας στο λοιπό χρονικό διάστημα (Οκτώβριος-Μάιος) (%)

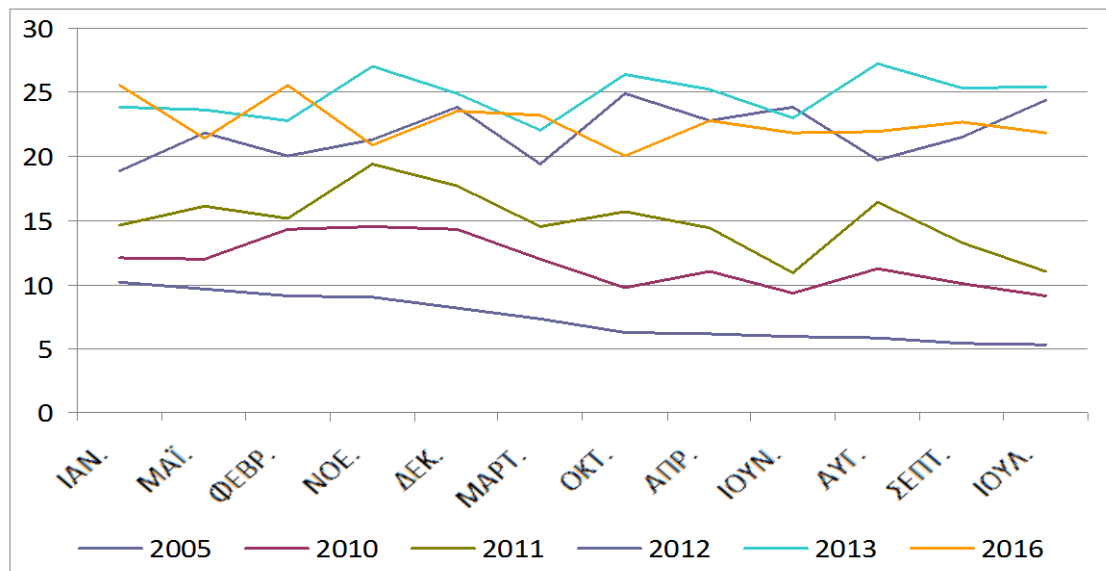
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.3: Η ανεργία στην Κρήτη κατά μήνα με φθίνον ποσοστό ανεργίας το 2005 και το 2016 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 4.4: Η ανεργία στην Κρήτη κατά μήνα με φθίνον ποσοστό ανεργίας τα έτη 2005, 2010, 2011, 2012, 2013 και 2016 (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ

Σύνοψη των βασικών δεδομένων και διαπιστώσεων για τον τουρισμό

Οι θετικές διαστάσεις του τουρισμού

- Η άμεση συμβολή του τουρισμού στο ΑΕΠ εκτιμάται μεταξύ 8,4% και 9,5%, ενώ η συνολική (άμεση και έμμεση) εκτιμάται ότι βρίσκεται μεταξύ 18% και 22%, αναλόγως του πολλαπλασιαστή που χρησιμοποιείται (2,2 ή 2,65).
- Η άμεση συμβολή του τουρισμού στην απασχόληση εκτιμάται σε 15,5%, ενώ η συνολική (άμεση και έμμεση) εκτιμάται ότι βρίσκεται μεταξύ 33% και 39%.
- Ο τουρισμός παρουσιάζει θετικό ισοζύγιο εισπράξεων-πληρωμών και ως εκ τούτου βελτιώνει σημαντικά το πλεόνασμα στο ισοζύγιο υπηρεσιών, ενώ λειτουργεί μειωτικά στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών.

Διαστάσεις του τουρισμού με προβλήματα

- Ο υψηλός βαθμός γεωγραφικής συγκέντρωσης των αφίξεων και των αντίστοιχων εισπράξεων όσον αφορά τις χώρες προέλευσης: Από δύο χώρες (Γερμανία και Ηνωμένο Βασίλειο) προέρχεται το 34,4% των εισπράξεων.
- Το κυρίαρχο τουριστικό μοντέλο διαμορφώνει τον υψηλό βαθμό γεωγραφικής συγκέντρωσης του ξενοδοχειακού δυναμικού και την έντονη εποχικότητα των αφίξεων και των εισπράξεων.
- Υπάρχει μεγάλος βαθμός γεωγραφικής συγκέντρωσης των ξενοδοχειακών κλινών: Στην Περιφέρεια Ν. Αιγαίου και Κρήτης βρίσκεται το 46,6% των ξενοδοχειακών κλινών.
- Τις τελευταίες δύο δεκαετίες οι εισπράξεις συγκεντρώνονται κατά 67% στο διάστημα Ιούλιος-Σεπτέμβριος, κατά 25% στο διάστημα Απρίλιος-Ιούνιος κατά 8% στο διάστημα Οκτώβριος-Δεκέμβριος, και μόλις κατά 1,5% στο διάστημα Ιανουάριος-Μάρτιος.
- Η θεαματική αύξηση των αφίξεων μετά το 2012 δεν άμβλυνε καθόλου τον υψηλό βαθμό εποχικότητας: Το 3ο τρίμηνο (Ιούλιος-Σεπτέμβριος) παραμένει η βασική περίοδος που τροφοδοτεί την αύξηση των αφίξεων.
- Οι εισπράξεις κατά την περίοδο της τουριστικής αιχμής είναι αναλογικά υψηλότερες από αυτές εκτός της αιχμής: Την περίοδο Ιούνιος-Σεπτέμβριος αντιστοιχεί το 75% των αφίξεων και το 85% των εισπράξεων, ενώ την περίοδο Οκτώβριος-Μάιος τα μεγέθη είναι 25% και 15% αντιστοίχως.
- Η μείωση της μέσης διάρκειας παραμονής: Από 10,7 ημέρες το 2005 σε 6,9 ημέρες το 2016.
- Η αποκλίνουσα εξέλιξη ανάμεσα στον αριθμό των αφίξεων και των διανυκτερεύσεων: Με βάση το 2005 οι αφίξεις αυξήθηκαν κατά 195,1%, ενώ οι διανυκτερεύσεις μόλις κατά 126,1%.

- Η αποκλίνουσα εξέλιξη ανάμεσα στον αριθμό των αφίξεων και των εισπράξεων: Με βάση το 2005 οι αφίξεις αυξήθηκαν κατά 195,1%, ενώ οι εισπράξεις μόλις κατά 123,1%.
- Η μέση δαπάνη ανά ταξίδι εμφανίζεται να διαμορφώνεται στο ήμισυ του διεθνούς μέσου όρου: 500 δολάρια έναντι 1.000 δολαρίων.
- Η μονομέρεια στη χρήση αεροπορικών και οδικών μέσων μεταφοράς στις αφίξεις: αεροπορικώς 63,5%, οδικώς 33,8%, διά θαλάσσης 2,7%.
- Η αδυναμία του τουρισμού, παρά τη δυναμική αύξηση των αφίξεων μετά το 2012, να κρατήσει την ανεργία στις τουριστικές περιοχές κάτω από τον εθνικό μέσο όρο και συγχρόνως η αδυναμία του να μειώσει την ανεργία ακόμη και κατά την περίοδο της τουριστικής αιχμής. Το στοιχείο αυτό αναδείχθηκε μέσα από το παράδειγμα της Κρήτης.
- Η ύφεση συρρίκνωσε την εγχώρια παραγωγική βάση και αποδιάρθρωσε περαιτέρω τις κλαδικές διασυνδέσεις. Αυτό συνεπάγεται χαμηλότερο επίπεδο προστιθέμενης αξίας και απασχόλησης για το εγχώριο παραγωγικό σύστημα και αυξημένες ανάγκες για εισαγωγές για την κάλυψη της τουριστικής ζήτησης.
- Η απόκλιση μεταξύ αφίξεων και εισπράξεων, η συρρίκνωση της μέσης τουριστικής δαπάνης, η αδυναμία μετριασμού της ανεργίας ακόμη και στην περίοδο αιχμής, ασφαλώς αντανακλούν το έλλειμμα στη στατιστική παρακολούθηση και στον μηχανισμό είσπραξης των φόρων. Ωστόσο, συνδέονται και με την αποδυνάμωση των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων ανάμεσα στον τουρισμό και τους άλλους κλάδους της οικονομίας.
- Η εγχώριας προέλευσης ενδιάμεση ανάλωση για την παροχή υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης μειώθηκε στο διάστημα 2005-2010 κατά 2.071,7 εκατ. ευρώ.
- Μεταξύ των κλάδων που έχουν στενότερη σύνδεση με τον τουρισμό είναι το αγροτροφικό σύστημα και το εμπόριο, ωστόσο οι σχέσεις τους δείχνουν τάσεις αποδυνάμωσης. Στο διάστημα 2005-2010 η συμμετοχή των προϊόντων του αγροτροφικού συστήματος στην ενδιάμεση ανάλωση των «Υπηρεσιών διαμονής και εστίασης» μειώθηκε κατά 837 εκατ. ευρώ.
- Παρατηρούνται τάσεις ολοκλήρωσης-καθετοποίησης, κυρίως από μεγάλες μονάδες, με τη μορφή επέκτασης των δραστηριοτήτων σε άλλες κατηγορίες της τουριστικής ζήτησης από αυτήν που έχουν ως βασική δραστηριότητα. Η διαδικασία αυτή αποβαίνει σε βάρος των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.
- Έλλειμμα στη στατιστική καταγραφή της άμεσης και έμμεσης συμβολής του τουρισμού στην οικονομία. Το εν λόγω έλλειμμα οδηγεί συγχρόνως σε υπερεκτίμηση και υποβάθμιση των σχετικών μεγεθών.

Από την ανωτέρω παράθεση δεδομένων και διαπιστώσεων προκύπτει πληθώρα στόχων σχετικά με την τουριστική ανάπτυξη. Στη συνέχεια γίνεται μια επιλογή σε ορισμένα κρίσιμα ζητήματα.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει ότι ο τουρισμός:

- αποτελεί ιδιαίτερα σημαντική οικονομική δραστηριότητα για την ελληνική οικονομία,
- παρά τη σημαντική ανάπτυξή του έχει ακόμη πολλά περιθώρια ανάπτυξης,
- το *άμεσο* όφελος για την ελληνική οικονομία υστερεί από αυτό που εν δυνάμει μπορεί να έχει,
- το *έμμεσο* όφελος υστερεί σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό,
- η ελληνική οικονομία ήταν ανέτοιμη, σε όρους εισπρακτικών μηχανισμών και επιπέδου κλαδικών διασυνδέσεων, να αξιοποιήσει τα *άμεσα* και τα *έμμεσα* αποτελέσματα της θεαματικής αύξησης του αριθμού των αφίξεων των τελευταίων ετών.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις συνθέτουν ένα μείγμα θετικών αποτελεσμάτων, υψηλών προσδοκιών αλλά συγχρόνως ανεκμετάλλευτων δυνατοτήτων και χαμένων ευκαιριών. Ωστόσο, αυτό που χαρακτηρίζει τον δημόσιο λόγο, όχι μόνο τα τελευταία τέσσερα χρόνια, αλλά συστηματικά τις τελευταίες δεκαετίες, είναι η ασυμμετρία ανάμεσα στην προβολή ορισμένων δεικτών με θετικό πρόσημο και το έλλειμμα στην ανάδειξη των ανεκμετάλλευτων δυνατοτήτων και στον σχετικό προβληματισμό.

Ασφαλώς ο τουρισμός αποτελείται από ένα εξαιρετικά μεγάλο σύνολο αλληλεξαρτώμενων οικονομικών δραστηριοτήτων και συνεπώς είναι δύσκολη τόσο η καταγραφή της επίδρασής του όσο και η χάραξη και η υλοποίηση σχετικών πολιτικών. Ωστόσο, αυτές οι αντικειμενικές δυσκολίες δεν αρκούν για να ερμηνεύσουν το έλλειμμα στη στατιστική παρακολούθηση και στις ολοκληρωμένες πολιτικές για τον τουρισμό και για τους κλάδους που συνδέονται με αυτόν.

Η πλειονότητα των αναλύσεων και οι πολιτικές για τον τουρισμό είναι αναντίστοιχες με την οικονομική σημασία του, καθώς κυριαρχούν οι προσεγγίσεις που υπερτονίζουν την άμεση συμβολή του έναντι της ολοκληρωμένης και ολιστικής, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν την πολυδιάστατη έμμεση συμβολή του και την ένταξή του σε έναν ευρύτερο αναπτυξιακό σχεδιασμό.

Η ερμηνεία αυτού του φαινομένου θα πρέπει να αναζητηθεί όχι μόνο σε πολιτικές σκοπιμότητες, χάριν των οποίων γίνεται επικοινωνιακή διαχείριση ορισμένων θετικών εξελίξεων, αλλά και σε αδυναμίες χάραξης ολοκληρωμένης στρατηγικής ανάπτυξης για την οικονομία και ειδικότερα για τον τουρισμό, στην ελλιπή στατιστική καταγραφή των οικονομικών δραστηριοτήτων, στο έλλειμμα επιστημονικών αναλύσεων, παρά ορισμένες εξαιρέσεις, στη δύναμη της εικόνας και των εύκολα κατανοητών επιδιώξεων και επιτευγμάτων, έναντι της πραγματικότητας, που απαιτεί πολυδιάστατη οικονομική ανάλυση η οποία μπορεί και να συμπεριλαμβάνει αθέατους, μη ελκυστικούς στόχους για το ευρύ κοινό.

Οι απλοϊκές και μονομερείς προσεγγίσεις, συνεπικουρούμενες από την ευρωστία ορισμών δεικτών, διαθέτουν ισχυρή δύναμη αναπαραγωγής, η οποία καταλήγει σε

βάρος της αναγκαιότητας για τη χάραξη πολιτικών με στόχο την αναβάθμιση των πολλαπλασιαστικών και ευρύτερων αναπτυξιακών δυνατοτήτων του τουρισμού.

Από την παραπάνω αναφορά σε ορισμένα οικονομικής φύσεως προβλήματα που χαρακτηρίζουν τον ελληνικό τουρισμό συνάγεται ότι η, κατά τα άλλα εύλογη, ευφορία που κυριαρχεί στον δημόσιο λόγο λόγω της δυναμικής αύξησης των αφίξεων θα πρέπει να συνοδευτεί από συγκεκριμένες πολιτικές για τη δρομολόγηση ουσιαστικότερης συμβολής του τουρισμού στην οικονομία και την κοινωνία.

Γενικοί στόχοι

Η συνολική τουριστική δαπάνη κατανέμεται σε πρώτο επίπεδο μεταξύ της χώρας προορισμού και των χωρών προέλευσης. Σε δεύτερο επίπεδο η κατανομή της τουριστικής δαπάνης πραγματοποιείται από την εισαγωγή αγαθών και υπηρεσιών σε τελική ή ενδιάμεση μορφή. Στόχος για μια οικονομία θα πρέπει να είναι η κάλυψη του μεγαλύτερου τμήματος της τουριστικής δαπάνης, είτε αυτή εκδηλώνεται στη χώρα προορισμού είτε εκτός αυτής.

Ο στόχος αυτός σημαίνει τη μείωση των *εξαρχής απωλειών* (στο πρώτο επίπεδο) και των *εκ των υστέρων διαρροών* (στο δεύτερο επίπεδο). Ο περιορισμός των απωλειών ασφαλώς αποτελεί μια εξαιρετικά δύσκολη διαδικασία, καθώς η σχετική τουριστική δαπάνη ελέγχεται από μεγάλες εταιρείες του εξωτερικού (τουριστικούς πράκτορες, αεροπορικές εταιρείες). Σχετικά πιο εφικτός είναι ο περιορισμός των εκ των υστέρων διαρροών.

Επιπλέον, αυτή η οπτική αντιμετώπισης του τουρισμού θα πρέπει να επεκτείνεται και όσον αφορά «τον τουρισμό των άλλων», δηλαδή στην εμπλοκή της οικονομίας και στην τουριστική δαπάνη των άλλων χωρών υποδοχής τουρισμού, είτε αυτή η δαπάνη εκδηλώνεται στο εσωτερικό τους είτε εκτός αυτού.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω χαρακτηριστικά της τουριστικής δαπάνης, η μεγιστοποίηση της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία βρίσκεται στην κατεύθυνση για:

- μέγιστη δυνατή εγχώρια κάλυψη της *τελικής* ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών από τους τουρίστες,
- μέγιστη δυνατή εγχώρια κάλυψη της *ενδιάμεσης* ζήτησης,
- διεύρυνση της προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών για την κάλυψη της *διεθνούς τουριστικής ζήτησης*.

Κοινοί παρονομαστές και στις τρεις παραπάνω κατευθύνσεις είναι:

- Η πύκνωση των εγχώριων κλαδικών διασυνδέσεων.
- Η τοποθέτηση της προσφοράς των επιχειρήσεων στα υψηλότερα επίπεδα της αλυσίδας αξίας.

Η τουριστική ανάπτυξη, τουλάχιστον με όρους ολοκληρωμένης ανάπτυξης και διάχυσης του οφέλους, δεν μπορεί να στηριχτεί σε απομονωμένες νησίδες τουριστικής ανάπτυξης. Αυτό ενδεχομένως είναι ένα μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης κατάλληλο για αναπτυσσόμενες χώρες. Η τουριστική ανάπτυξη προϋποθέτει έναν ευρύτερο ποιοτικό χώρο της χώρας υποδοχής. Συνεπώς, η ανάπτυξη του τουρισμού προϋποθέτει τη γενικότερη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη με όρους αειφόρου διαχείρισης του περιβάλλοντος. Εφόσον ο τουρισμός συγκροτείται από ένα μείγμα οικονομικών δραστηριοτήτων που επηρεάζει και επηρεάζεται από το ευρύτερο οικονομικό, κοινωνικό, περιβαλλοντικό –σε εθνικό αλλά και διεθνές– πλαίσιο, συνεπάγεται ότι θα πρέπει να υπάρχει και η αντίστοιχη ολιστική αντιμετώπιση από την πλευρά της πολιτείας. Η ολιστική αντιμετώπιση θα πρέπει να εκφράζεται σε όρους στόχων, στρατηγικής και καθημερινής πολιτικής.

Η διασφάλιση υψηλής εγχώριας προστιθέμενης αξίας και απασχόλησης, προϋποθέτει την ένταξη της τουριστικής ανάπτυξης σε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο οικονομικής ανάπτυξης. Η παράλληλη ανάπτυξη των κλάδων οι οποίοι άμεσα ή/και έμμεσα συνδέονται με τον τουρισμό δημιουργεί προϋποθέσεις μεγιστοποίησης και διάχυσης του οφέλους.

Η ανάπτυξη του τουρισμού, όπως και γενικότερα η οικονομική ανάπτυξη, δεν είναι ουδέτερη από πλευράς κατανομής του οφέλους. Από την πλευρά του δημόσιου συμφέροντος η ανάπτυξη έχει νόημα όταν συμβαδίζει με τη διάχυση του οφέλους. Αυτό ισχύει και για τον τουρισμό, οι επιχειρήσεις του οποίου συμμετέχουν στην κατανομή των ευρωπαϊκών και των εθνικών πόρων, κάνουν χρήση των υποδομών και του δημόσιου χώρου. Η πολιτεία θα πρέπει να ενδιαφέρεται για τη μεγέθυνση της τουριστικής δαπάνης συνολικά και για την ευρύτερη δυνατή κλαδική, εισοδηματική και γεωγραφική διάχυση του οφέλους. Συνεπώς, θα πρέπει να διαμορφώνει και να στηρίζει πολιτικές για τη διευκόλυνση των συνεργειών μεταξύ όλων των επιμέρους κλάδων που άμεσα και έμμεσα εμπλέκονται με τον τουρισμό. Τέτοιοι στόχοι είναι φιλόδοξοι, καθώς έχουν αυξημένο βαθμό δυσκολίας. Συγχρόνως όμως είναι και αποδοτικότεροι, διότι διευρύνεται ο χώρος της αγοράς, επιμηκώνεται η περίοδος της ζήτησης, μειώνεται ο κίνδυνος από δυσμενείς για τον τουρισμό συγκυριακές πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις σε επιμέρους γεωγραφικές περιοχές.

Από τα παραπάνω καθίσταται προφανές ότι η αναβάθμιση των πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων του τουρισμού υπερβαίνει τις πολιτικές μάρκετινγκ και δημοσίων σχέσεων και απαιτεί συγκροτημένες πολιτικές που απευθύνονται στην παραγωγική βάση της οικονομίας. Στην ουσία πρόκειται για ένα ανώτερο επίπεδο ανάπτυξης του τουρισμού και της οικονομίας γενικότερα, καθώς προϋποθέτει ολιστικές προσεγγίσεις, ποιοτική αναβάθμιση, διαφοροποίηση, ποσοτική διεύρυνση και γεωγραφική επέκταση της προσφοράς, και ασφαλώς πολιτικές και επιχειρηματικές πρωτοβουλίες αντίστοιχης εμβέλειας.

Συνεπώς ο τουρισμός θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα πεδίο για εφαρμογή πολυδιάστατων αναπτυξιακών πολιτικών και συγχρόνως η επιμέρους τουριστική πολιτική θα πρέπει να ενταχθεί σε ένα συνολικό αναπτυξιακό σχέδιο για την ελληνική οικονομία. Πολιτικές οι οποίες δεν αντιμετωπίζουν τον τουρισμό με βάση τα εν λόγω χαρακτηριστικά απεμπολούν τις αναπτυξιακές δυνατότητες που προσφέρει.

Οι γενικότεροι στόχοι που αναφέρθηκαν είναι δυνατόν να υπηρετηθούν μέσω πολλών επιμέρους στόχων. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά σε ορισμένους από αυτούς.

Ειδικότεροι στόχοι

Πύκνωση και ενδυνάμωση κλαδικών διασυνδέσεων

Οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στις οικονομικές δραστηριότητες που συνδέονται αμεσότερα με την τουριστική δραστηριότητα και τα προϊόντα των λοιπών κλάδων της οικονομίας, ενώ είναι αξιόλογες, βρίσκονται σε τροχιά αποδυνάμωσης. Η εξασθένηση των κλαδικών διασυνδέσεων συνιστά απεμπόληση των πολλαπλών θετικών επιπτώσεων, όπως η μείωση των εισαγωγών, η διάχυση του οφέλους και σε άλλους τομείς της οικονομίας, η συγκράτηση της προστιθέμενης αξίας στην εγχώρια οικονομία, η δημιουργία και η σταθερότητα θέσεων εργασίας κ.ά. Ο τουρισμός συνιστά ένα σύνολο οικονομικών δραστηριοτήτων που *προσφέρονται για την ανάπτυξη υπό αυτή την οπτική*. Αυτή η διαπίστωση αφορά τις κλασικές μορφές του μαζικού τουρισμού αλλά και τις ποικίλες εκφάνσεις του θεματικού τουρισμού.

Ανάμεσα στον αριθμό των αφίξεων-διανυκτερεύσεων και στους άλλους κλάδους της οικονομίας υπάρχει σχέση *αλληλεξάρτησης*, καθώς οι άλλοι κλάδοι της οικονομίας, μαζί με τον κλάδο των καταλυμάτων, *συνδιαμορφώνουν* την εικόνα της χώρας, τον βαθμό ικανοποίησης των τουριστών κ.λπ. Εφόσον λοιπόν και οι άλλοι κλάδοι επηρεάζουν καθοριστικά τον αριθμό των αφίξεων και των διανυκτερεύσεων, τότε η ανάπτυξη και η οργανική σύνδεσή τους με τον τουρισμό θα λειτουργήσει προς τη συνολικότερη ανάπτυξη του τουρισμού και της οικονομίας.

Οι κινητήριες δυνάμεις για τη διεύρυνση και την περαιτέρω ενδυνάμωση των κλαδικών διασυνδέσεων είναι κυρίως αυτές που έχουν έμμεση σχέση με τον τουρισμό, δηλαδή οι επιχειρήσεις του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα που παράγουν και παρέχουν ενδιάμεσα αγαθά και υπηρεσίες αντιστοίχως.

Κατά την αναπτυξιακή διαδικασία του τουρισμού παρατηρείται το φαινόμενο τόσο της επέκτασης των δραστηριοτήτων μιας επιχείρησης σε διαφορετικά στάδια του τουριστικού κυκλώματος όσο και η διασύνδεση των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε διαφορετικούς κλάδους. Αυτά τα δύο φαινόμενα συνιστούν δύο διαφορετικές εκδοχές της διαδικασίας καθετοποίησης και ολοκλήρωσης και

επιφέρουν διαφορετικά αποτελέσματα στη δομή της αγοράς. Ενώ η διασύνδεση επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε διαφορετικούς κλάδους μπορεί να συμβάλει στη διάχυση του οφέλους, η επέκταση των δραστηριοτήτων μιας επιχείρησης σε διαφορετικά στάδια του τουριστικού κυκλώματος λειτουργεί ανταγωνιστικά προς τις επιχειρήσεις των άλλων κλάδων. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσεται το ονομαζόμενο all inclusive και ως εκ τούτου τοποθετείται στον αντίποδα της λογικής για τη διάχυση του οφέλους, καθώς στο πλαίσιο μιας ξενοδοχειακής μονάδας, πέραν της προσφοράς καταλύματος, ενσωματώνονται και άλλες πτυχές της τουριστικής ζήτησης (διατροφή, αναψυχή, καλλωπισμός, ευεξία κ.λπ.) και με τον τρόπο αυτό αποσπάται τμήμα της τουριστικής δαπάνης από την τοπική και την περιφερειακή οικονομία.

Καθώς η καθετοποίηση και η ολοκλήρωση είναι αναπόφευκτες διαδικασίες οι οποίες συνοδεύουν την ανάπτυξη, θα πρέπει να επιδιωχθεί να πραγματοποιούνται κατά τον δυνατόν μέσα από τη διακλαδική συνεργασία, παρά την ενσωμάτωση από μια κατηγορία επιχειρήσεων όλο και περισσότερων δραστηριοτήτων της τουριστικής ζήτησης. Στις περιπτώσεις που αυτό δεν είναι εφικτό, θα πρέπει να επιδιώκεται η προμήθεια πρώτων υλών και η ανάθεση παροχής υπηρεσιών να γίνεται σε συνεργασία με το τοπικό παραγωγικό σύστημα. Το όφελος του τοπικού παραγωγικού συστήματος θα είναι μεγαλύτερο στον βαθμό που λειτουργεί στη βάση συλλογικών-συνεταιριστικών σχημάτων. Τέτοιου είδους συνεργασίες ήδη έχουν αναπτυχθεί και θα πρέπει να ενισχυθούν θεσμικά και οικονομικά ώστε να διευρύνουν την παρουσία τους.

Σύνδεση τουριστικής ζήτησης με το αγροτροφικό σύστημα

Βασικό πεδίο ανάπτυξης κλαδικών διασυνδέσεων με τον τουρισμό είναι το αγροτροφικό σύστημα. Οι σχέσεις των δύο κλάδων εμπλουτίζονται και λαμβάνουν νέες διαστάσεις στο πλαίσιο του επαναπροσδιορισμού των σχέσεων του τουρισμού με το περιβάλλον, την τοπική, ποιοτική και διαφοροποιημένη προσφορά, συμπεριλαμβανομένης της παραγωγής τροφίμων. Συνέχεια και συμπλήρωμα του αγροτουρισμού αποτελεί πλέον και η διαρκώς διευρυνόμενη τάση για την επανατοπικοποίηση της αγροτικής παραγωγής. Η αξιοποίηση των συμπληρωματικών πτυχών τουρισμού-γεωργίας υπερτερεί των ανεξέλεγκτων ανταγωνιστικών σχέσεων.

Η συμπληρωματική σχέση αγροτροφικού συστήματος-τουρισμού δεν αφορά μόνο την εγχώρια, αλλά και τη διεθνή αγορά. Αυτή η διαπίστωση έχει διπλή ανάγνωση. Από τη μια πλευρά σημαίνει ότι η τουριστική ζήτηση που δεν καλύπτεται από το εγχώριο αγροτροφικό σύστημα καλύπτεται από εισαγωγές, αφήνοντας αναξιοποίητες τις σχετικές δυνατότητες. Από την άλλη πλευρά δημιουργεί δυνατότητες για το εγχώριο αγροτροφικό σύστημα να εμπλακεί στην κάλυψη τμήματος των αναγκών της διεθνούς τουριστικής ζήτησης. Και στις δύο περιπτώσεις απαιτούνται στοχευμένες πολιτικές και ανάλογα οικονομικά-οργανωτικά σχήματα.

Η ενδυνάμωση των σχέσεων τουρισμού-γεωργίας προϋποθέτει την αντιμετώπιση σειράς προβλημάτων που χαρακτηρίζουν την αγροτική παραγωγή στην Ελλάδα (υποχρηματοδότηση, αποεπένδυση, υψηλό κόστος παραγωγής, πιέσεις στο αγροτικό εισόδημα, υψηλή εξάρτηση από τις επιδοτήσεις, ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο, ανταγωνισμός και στην εσωτερική αγορά από εισαγόμενα προϊόντα κ.λπ.). Επιπλέον, απαιτείται μια συγκροτημένη και συστηματική οικοδόμηση σχέσεων ανάμεσα στις τουριστικές επιχειρήσεις και στους παραγωγούς. Η συμμετοχή των παραγωγών σε αυτή τη σχέση θα είναι αποδοτικότερη αν γίνει στη βάση συλλογικών-συνεργατικών σχημάτων.

Σε κάθε περίπτωση, η νέα σχέση τουρισμού-γεωργίας προϋποθέτει νέα επιμέρους αναπτυξιακά σχέδια για τους δύο κλάδους τα οποία να εντάσσονται σε ένα νέο αναπτυξιακό μοντέλο για ολόκληρη την οικονομία.

Θεματικός τουρισμός

Ο θεματικός τουρισμός διαφοροποιεί το προϊόν και διευρύνει την ποικιλία της προσφοράς. Τα στοιχεία αυτά έχουν θετική επίδραση στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, στην αποκέντρωση της προσφοράς σε γεωγραφικούς όρους, στη μείωση του βαθμού εξάρτησης από το παραδοσιακό μοντέλο του τουρισμού, στη μείωση του κινδύνου από συγκυριακές εξελίξεις. Η άμβλυνση της γεωγραφικής συγκέντρωσης της τουριστικής προσφοράς και της εποχικότητας των αφίξεων και των εισπράξεων συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τον εμπλουτισμό και τη διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος. Για τους παραπάνω λόγους, ο θεματικός τουρισμός αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής τουριστικής ανάπτυξης και διάχυσης του οφέλους σε όλη την οικονομία.

Αναβάθμιση της εμπλοκής της ελληνικής οικονομίας στη διεθνή τουριστική αγορά

Η προσέγγιση του τουρισμού όχι μόνο από την οπτική της χώρας υποδοχής, αλλά και από την οπτική της χώρας αποστολής τουριστών καθώς και της χώρας που συμμετέχει στο κατά το δυνατόν υψηλότερο επίπεδο στην αλυσίδα αξίας των τελικών αλλά και των ενδιάμεσων αγαθών και υπηρεσιών που συνδέονται με την τουριστική ζήτηση, συνιστά τρόπον τινά μια πιο επιθετικού-επεκτατικού χαρακτήρα αντίληψη, η οποία διευρύνει την αγορά και τις αναπτυξιακές δυνατότητες. Πρόκειται για μια ακόμη πιο εξωστρεφή δραστηριότητα από αυτή που ούτως ή άλλως χαρακτηρίζει τον εισερχόμενο τουρισμό, καθώς τον συνδέει με την ευρύτερη εξαγωγική δραστηριότητα της οικονομίας. Συνεπώς πρόκειται για μια αναπτυξιακή οπτική που υπόσχεται υψηλότερη αξία παραγωγής και πρόσθετη απασχόληση. Η εμπλοκή της ελληνικής οικονομίας στη διεθνή τουριστική αγορά αφορά τόσο υπηρεσίες όσο και προϊόντα συμπεριλαμβανομένων των αγροτικών.

Όσον αφορά τις *υπηρεσίες*, ενδεικτικοί τομείς δραστηριότητας είναι η επίγεια εξυπηρέτηση αεροδρομίων (handling), η διοργάνωση συνεδρίων (οργάνωση, υποστηρικτικές υπηρεσίες συνεδρίων), οι πωλήσεις on line (εισιτηρίων, τουριστικών

πακέτων, εκδρομών) κ.λπ. Στην ελληνική οικονομία, στον τουρισμό και στους «όμορους» κλάδους, ήδη παρατηρούνται τέτοιες δραστηριότητες και υπάρχει συσσωρευμένη εμπειρία η οποία μπορεί να αξιοποιηθεί αποτελεσματικά προς αυτή την κατεύθυνση.

Όσον αφορά τα προϊόντα και ειδικότερα τα τρόφιμα, μια σημαντική πτυχή της ζήτησης καταναλωτικών αγαθών, πέραν αυτής που πραγματώνεται στην εγχώρια αγορά, είναι οι εξαγωγές. Ο τουρισμός μπορεί να έχει πολύ μεγάλη συμβολή και σε αυτό το τμήμα της ζήτησης. Η γνωριμία με το προϊόν μέσω της άμεσης κατανάλωσης στον τόπο παραγωγής συνιστά κρίσιμο στοιχείο της διαφήμισης. Βέβαια, η αξιοποίηση αυτού του «κεφαλαίου» απαιτεί στοχευμένες και συντονισμένες ενέργειες προώθησης. Παρ' όλα αυτά, είναι συχνή η διαπίστωση ότι ο τεράστιος αριθμός των επισκεπτών δεν αξιοποιείται επαρκώς για τη διάδοση των ελληνικών αγροτικών προϊόντων, των τροφίμων και των ποτών, καθώς δεν προβάλλονται επαρκώς από τους κλάδους των καταλυμάτων και της εστίασης. Η διαπίστωση αντανάκλα την πραγματικότητα, αλλά δεν είναι επαρκής για την αλλαγή της κατάστασης, η οποία δεν πρόκειται να συμβεί με ηθικές παραινήσεις αλλά με την ανάδειξη των μηχανισμών για την πραγμάτωσή της και τη στήριξη με πολυδιάστατες πολιτικές θεσμικών και οικονομικών κινήτρων. Συνεπώς, η αξιοποίηση του τουρισμού για τη διείσδυση των προϊόντων του αγροτροφικού συστήματος στις αγορές του εξωτερικού θα πρέπει να αποτελέσει βασική στρατηγική της ελληνικής οικονομίας.

Όπως στην περίπτωση της αξιοποίησης του έμμεσου ρόλου του τουρισμού, δηλαδή στις εγχώριες κλαδικές διασυνδέσεις του, έτσι και στις εξαγωγές, την κινητήρια δύναμη αναμένεται να τη συγκροτήσουν οι κλάδοι που εμπλέκονται με έμμεσο τρόπο στην κάλυψη της τελικής και ενδιάμεσης ζήτησης.

Η περιφερειακή διάσταση

Με ανάλογο κατά μία έννοια τρόπο σκέψης όσον αφορά την κατανομή της προστιθέμενης αξίας, των εισοδημάτων και της απασχόλησης στο εγχώριο-διεθνές επίπεδο, είναι δυνατόν να ειπωθεί και το εθνικό-περιφερειακό επίπεδο.

Η Περιφέρεια Κρήτης δεν αντιμετωπίζει πρόβλημα συμμετοχής στο μερίδιο του οφέλους από τον τουρισμό. Αντιθέτως βρίσκεται σε προνομιακή θέση, καθώς κατέχει πλέον του 1/5 των ξενοδοχειακών κλινών. Ωστόσο, αυτό που μπορεί να διατυπωθεί για την περίπτωση της Κρήτης είναι ότι αντιμετωπίζει ενδοπεριφερειακές ανισότητες, κυρίως μεταξύ βόρειων και νότιων περιοχών και μεταξύ παράλιων περιοχών και ενδοχώρας. Η αναβάθμιση της συμμετοχής των νότιων περιοχών και της ενδοχώρας δεν θα ωφελήσει μόνο τις εν λόγω περιοχές, αλλά μέσω της διαφοροποίησης και του

εμπλουτισμού της τουριστικής προσφοράς θα αποβεί προς όφελος της Περιφέρειας συνολικά.

Μια πολιτική με σκοπό την ευρύτερη δυνατή διάχυση του αναπτυξιακού οφέλους από τον τουρισμό στην οικονομία και την κοινωνία της Κρήτης θα πρέπει να κινηθεί σε τρεις κατευθύνσεις:

- Όσον αφορά τις σχέσεις του κλάδου με το *εξωτερικό*, θα πρέπει να καταβληθεί προσπάθεια για αύξηση της συμμετοχής των ελληνικών επιχειρήσεων στη συνολική δαπάνη των επισκεπτών.
- Στις σχέσεις του τουριστικού κλάδου με τους *άλλους τομείς της οικονομίας*, απαιτείται η ευρύτερη δυνατή διασύνδεση. Η διασύνδεση αυτή θα έχει πολλαπλά αποτελέσματα: διάχυση οφέλους, συγκράτηση προστιθέμενης αξίας, ανάδειξη τοπικών ποιοτικών χαρακτηριστικών και συγκριτικών πλεονεκτημάτων, δημιουργία και σταθερότητα θέσεων εργασίας κ.ά. Επιπλέον, η ανάπτυξη και η εξειδίκευση κλάδων που κατ' αρχάς απευθύνονται στην τοπική τουριστική αγορά μπορούν να αποτελέσουν και αφετηρία για τον προσανατολισμό τους είτε στη λοιπή εγχώρια τουριστική αγορά είτε στην τουριστική αγορά του εξωτερικού.
- *Εντός του τουριστικού κλάδου* απαιτείται η υποστήριξη των διαδικασιών που θα αποσκοπούν: α) στη γεωγραφική αποκέντρωση (ενδοχώρα-νότος), β) στην αύξηση του μεριδίου εκείνων των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται εκτός της παροχής καταλύματος και της εστίασης, γ) στην αύξηση του μεριδίου των επιχειρήσεων μικρού και μεσαίου μεγέθους σε όλο το φάσμα της τουριστικής ζήτησης, δ) στην ενίσχυση μορφών συνεργασίας μεταξύ μικρών και μεσaiών επιχειρήσεων, ε) στην ενίσχυση της παρουσίας των συλλογικών-συνεταιριστικών σχημάτων.
- Στον βαθμό που επιτυγχάνονται οι ανωτέρω στόχοι, είναι δυνατόν ο σημαντικός για την Κρήτη κλάδος του τουρισμού να λειτουργήσει με ευρύτερη διάχυση οφέλους σε όρους εισοδήματος και θέσεων εργασίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bordas, E. (2004). “Now or Never! A new Marketing for Greece”, Παρουσίαση στο συνέδριο του ΣΕΤΕ – Οκτώβριος.
- Christian, M.R. (2012). “Strengthening agriculture-tourism linkages in the developing World: Opportunities, barriers and current initiatives”, *African Journal of Agricultural Research*, 7(4), pp. 616-623.
- Christian, M., Fernandez-Stark, K., Ahmed, G. and Gereffi, G. (2011). *The Tourism Global Value Chain: Economic Upgrading and Workforce Development*. Duke Center on Globalization, Governance & Competitiveness.
- Daly, J. and Gereffi, G. (2017), *Tourism global value chains and Africa*, WIDER Working Paper 17.
- Latimer, H. (1985). “Developing-island economies–tourism v agriculture”, *Tourism Management*, 6, pp. 32-42.
- Mak, A., Lumbers, M. and Eves, A. (2011). “Globalisation and food consumption in tourism”, *Ann Tour Res*, doi:10.1016/j.annals. 2011.05.010.
- Ramjee Singh, D.H. (2006). “Import content of tourism: Explaining differences among island states”, *Tourism Analysis*, 11(1), pp. 33-44.
- Skuras, D., Dimara, E. and Petrou, A. (2006). “Rural tourism and visitors’ expenditures for local food products”, *Regional Studies*, 40, pp. 769-779.
- Torres, R. and Momsen, J. (2011). “Introduction”, in Torres, R. and Momsen, J. (eds) *Tourism and Agriculture: New Geographies of Production and Rural Restructuring*, London: Routledge, pp. 1-9.
- Tsekeris, T. (2014). “Network analysis of inter-sectoral relationships and key economic sectors”, KEPE Discussion Papers 138, Athens: Centre of Planning and Economic Research.
- Ανδρεάδης, Α. (2016). Εναρκτήρια ομιλία του Προέδρου του ΣΕΤΕ στις εργασίες του 15ου Συνεδρίου «Τουρισμός & Ανάπτυξη», Αθήνα.
- Ανδρεάδης, Α. (2016). Ομιλία στη Γενική Συνέλευση της Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα.
- Ανδριώτης, Κ. (2005). *Τουριστική ανάπτυξη και σχεδιασμός*, Αθήνα: Σταμούλης.

Αθανασίου, Ε., Τσέκερης, Θ., Τσούμα, Α. (2014). «Ανάλυση εισροών-εκροών και πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στην ελληνική οικονομία», *Οικονομικές Εξελίξεις*, 24, σελ. 69-79.

Αθανασίου, Ε. και Τσούμα, Α. (2012). «Η εισαγόμενη συνιστώσα της κατανάλωσης και των εξαγωγών στην Ελλάδα: Κλαδική ανάλυση και προοπτικές ανάπτυξης μέσω της υποκατάστασης εισαγωγών», *Οικονομικές Εξελίξεις*, 20, σελ. 74-80.

Bull, A. (2002). *Τουριστική Οικονομία*, Αθήνα: Εκδόσεις Κλειδάριθμος.

Δραγασάκης, Γ. (2016). «Υπερβαίνοντας την κρίση: Το σχέδιο για δίκαιη και βιώσιμη ανάπτυξη», *15ο Συνέδριο του ΣΕΤΕ Τουρισμός & Ανάπτυξη*, Αθήνα.

ΕΛΣΤΑΤ, *Έρευνα Διακοπών* (διάφορα έτη).

ΕΟΤ (2014). *Στρατηγική Προώθησης και Προβολής του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού για την τριετία 2014 – 2015 – 2016*, Αθήνα: ΕΟΤ, Υπουργείο Τουρισμού.

Ζαχαράτος, Γ.Α. (1986). *Τουριστική κατανάλωση: Η μέθοδος υπολογισμού και η χρησιμότητά της για την έρευνα των επιδράσεων του τουρισμού στην εθνική οικονομία*, Επιστημονικές Μελέτες, Αρ. 25, Αθήνα: ΚΕΠΕ.

INEMY (2014). *Εμπόριο και τουρισμός στην Κρήτη*, Αθήνα: Ινστιτούτο Εμπορίου και Υπηρεσιών, ΕΣΕΕ.

INEMY (2013). *Εμπόριο και Τουρισμός στη Ρόδο*, Αθήνα: Ινστιτούτο Εμπορίου και Υπηρεσιών, ΕΣΕΕ.

ΙΝΣΕΤΕ (2015). *Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2014 – Συνοπτική απεικόνιση βασικών μεγεθών*, Αθήνα: Ινστιτούτο ΣΕΤΕ.

ΙΝΣΕΤΕ (2015). *Ποιος είναι ο πελάτης μας; Χαρακτηριστικά εισερχόμενου τουρισμού στην Ελλάδα για «Ήλιος & Θάλασσα», «City Break», Πολιτισμός & Θρησκεία»*, SETE INTELLIGENCE, Οκτώβριος 2015.

ΙΝΣΕΤΕ (2015). *Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2014 - συνοπτική απεικόνιση βασικών μεγεθών*, Αθήνα: Ινστιτούτο ΣΕΤΕ.

ΙΝΣΕΤΕ (2015). *Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2014*, Αθήνα: Ινστιτούτο ΣΕΤΕ.

ΙΝΣΕΤΕ (2014). *Τα ξενοδοχεία all inclusive στον ελληνικό τουρισμό*, Αθήνα: Ινστιτούτο ΣΕΤΕ.

ΙΝΣΕΤΕ (2014). *Μύθοι και αλήθειες για τον ελληνικό τουρισμό*, Παρουσίαση στο συνέδριο του ΣΕΤΕ.

IOBE (2013). *Τουρισμός και απασχόληση*, Αθήνα.

IOBE (2012). «Προτεινόμενοι τομείς εθνικού ενδιαφέροντος στο πλαίσιο της “έξυπνης εξειδίκευσης”» 2014-2020.

IOBE (2012). *Η επίδραση του τουρισμού στην ελληνική οικονομία*, Αθήνα.

ΙΤΕΠ (2014). *Εξελίξεις στον τουρισμό και την ελληνική ξενοδοχία το 2013*.

Κασιμάτη, Ε. και Σιδέρης, Δ. (2015). “Προς ένα νέο πρότυπο ανάπτυξης στον τουρισμό: Διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και τουριστικό προϊόν στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης (2008-2014)”, Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, τ. 42.

ΚΕΠΕ (2015). *Εκτίμηση της κατανομής του εισοδήματος από εισερχόμενο τουρισμό, ως προς το μέρος που παραμένει στη χώρα και σε αυτό που επανεξάγεται στο εξωτερικό*, Αθήνα.

Λαγός, Δ. (2017). *Θεωρητικές προσεγγίσεις στον τουρισμό*, Αθήνα: Κριτική.

Λαγός, Δ. (2005). *Τουριστική οικονομική*, Αθήνα: Κριτική.

Μυλωνάς, Α.Ν. (1999). Πίνακες εισροών-εκροών της ελληνικής οικονομίας για τον τουρισμό, Αθήνα: Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων.

Νικολαΐδης, Ε., και Στασινόπουλος, Γ. (2015). *Οι αναπτυξιακές δυνατότητες του αγροτοτροφικού συστήματος στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

Πατσουράτης, Β.Α. (2002). *Η ανταγωνιστικότητα του ελληνικού τουριστικού τομέα*, Αθήνα: Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (ΙΤΕΠ), Μελέτη 12.

Παπαϊωάννου, Λ. (2016). «Ελληνικός τουρισμός: Δυνατότητες και προκλήσεις», Παρουσίαση των προοπτικών του ελληνικού τουρισμού, 15ο Συνέδριο του ΣΕΤΕ: «Ελληνικός τουρισμός: Νέα δεδομένα και μελλοντικές προκλήσεις», Αθήνα.

ΣΕΤΕ (2016). «Τουριστικός στρατηγικός σχεδιασμός: Οδικός χάρτης», 15ο Συνέδριο ΣΕΤΕ: «Ελληνικός Τουρισμός: Νέα Δεδομένα και Μελλοντικές Προκλήσεις», Αθήνα.

Σχοινάς, Μ. (2016). «Αξιοποιώντας τον τουρισμό για την ανάταση της ελληνικής οικονομίας. Ο ρόλος και η συμβολή της ΕΕ», 15ο Συνέδριο ΣΕΤΕ: «Ελληνικός Τουρισμός: Νέα Δεδομένα και Μελλοντικές Προκλήσεις», Αθήνα.

Στουρνάρας, Γ. (2016). «Η ελληνική οικονομία και η συμβολή του τουρισμού στην ανάπτυξη», 15ο Συνέδριο του ΣΕΤΕ «Τουρισμός & Ανάπτυξη», Αθήνα.

Τσέκερης, Θ. και Σκούλτσος, Σ. (2015). *Εκτίμηση της κατανομής του εισοδήματος από εισερχόμενο τουρισμό, ως προς το μέρος που παραμένει στη χώρα και σε αυτό που επανεξάγεται στο εξωτερικό*, Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Τσάρτας, Π. (2015). *Ελληνική τουριστική ανάπτυξη: Εξέλιξη, χαρακτηριστικά, προοπτικές*, Αθήνα: Κριτική.

